

XXXVI • 1991/1

IDRIJSKI

RAZGLEDI

Idrijski razgledi XXXVI, 1991/1
Izdal Mestni muzej Idrija
Idrija 1991

Uredniški odbor:

Jože Bavcon, Jurij Bavdaž, Samo Bevk, Jože Čar, Jože Janež, Franjo Jereb, Janez Kavčič, Ivana Leskovec, † Jože Pfeifer, Rudi Skočir, Filip Šemrl in Milan Trušnovec

Glavni urednik: Ivana Leskovec

Odgovorni urednik: Samo Bevk

Literarni urednik: Jože Janež

Tehnična urednika: Franjo Jereb in Rudi Skočir

Lektorica: Slavica Bric

Naslov: Idrijski razgledi, 65280 Idrija, p.p. 11. Tekoči račun pri SKD Idrija
št. 52020-603-30832

Grafična izvedba: Franjo Jereb

Naklada: 1100 izvodov
Idrija 1991

To številko so finančno podprli proračun Skupščine občine Idrija, SGP Zidgrad in Lesna industrija Idrija.

P 489 / 36. 1991

67 18.279 / 1991

Naslovnica:
Rudi Skočir, 1991
»Panem nostraem quotidianum«

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo (št. 4210-425/85 z dne 6. 9. 1985) so Idrijski razgledi oproščeni plačila temeljnega in posebnega davka od prometa proizvodov.

IVANA LESKOVEC

Idrijski razgledi so si s svojim petintridesetletnim izhajanjem pridobili naziv najstarejše revije na Primorskem.

Iz bogate kulturne, publicistične in vsestransko razgibane idrijske preteklosti je davnega 1956. leta vzniknila zamisel o izhajanju te revije pod okriljem Mestnega muzeja.

*Kljub temu da se je revija porodila v Idriji, je bil vseskozi njen glavni namen **ORIS ŽIVLJENJA IDRIJSKO-CERKLJANSKEGA PODROČJA V PRETEKLOSTI IN SEDANJOSTI**. Prav gotovo pa so ji posamezni članki dajali širši značaj – saj je pomembnost rudnika v preteklosti tudi Idrijo samo postavljala v tak položaj.*

Naša revija tudi nadalje želi ostajati na teh začetnih usmeritvah – ostajati zvesta prostoru, iz katerega izhaja in kamor se vrača. Želimo spodbuditi in pritegniti pisce z vseh območij naše občine, Idrijskega, Cerkljanskega, Črnovrškega; tako tiste, ki tu živijo in delajo in prav tako tiste, ki so se odselili, pa jih domači kraji in domača problematika še vedno zanimajo. Ob obširnih znanstveno zasnovanih člankih in raziskavah s področja gospodarstva, naravoslovja, zgodovine ne smemo pozabljati na lokalno zgodovino, drobne spomine posameznikov, domoznanske drobtinice, ki so za oblikovanje naše narodne in kulturne zavesti še kako pomembni.

Mislim, da ni neupravičeno, če rečemo, da Idrijski razgledi nudijo bralcem bogato in koristno branje. Teh bralcev pa ni malo. V zadnjih petih letih smo pridobili lepo število stalnih naročnikov. Želimo jih obdržati in njihov krog še razširiti. Saj je revija zasnovana tako, da je v stalnem izpopolnjevanju in je lahko zanimiva za vsakogar.

To številko Idrijskih razgledov v celoti posvečamo našemu nedavno umrlemu sodelavcu, članu uredniškega odbora naše revije in prijatelju dr. Jožetu Pfeiferju.

OB VSTOPU V NASLEDNJE PETSTOLETJE

TOINE WRABER

BESEDA OB ODKRITJU SPOMINSKE PLOŠČE B. HACQUETU V IDRİJI

Kakšno veselje ob lepem dnevu, kakšno veselje zaradi priložnosti! Kako rad govorim v mestu, ki praznuje svojo petstoletnico, ob odkritju spomske plošče Baltazarju Hacquetu!

Baltazar Hacquet je bil rojen l. 1739 ali 1740 – natančna letnica ni znana, kot tudi ni znano njegovo poreklo – v Le Conquetu v Bretanji na Francoskem. V mladih letih je študiral medicino v Parizu in bil, deloma tudi kot kirurg, vojak v armadah različnih gospodarjev. Leta 1761 je spet utegnil nekaj časa posvetiti medicini in je tedaj obiskal bolnišnici v Parizu in Montpellieru. Še dve leti, 1762 in 1763, je bil vojaški kirurg, nakar je 1764 poslušal predavanja na dunajski univerzi in se seznanil s tedanjim prvim zdravnikom monarhije G. van Swietenom. Na njegovo spodbudo je izbral državno službo, kot kraj zanjo pa Kranjsko – zaradi naravoslovnih ved in znamenitih rudnikov živega srebra, ki so v tej deželi, še posebej pa zato, ker je vedel, da tam živi znameniti Scopoli.

Za nastavitev si je moral pridobiti izobrazbo magistra kirurgije in porodništva. Že konec leta 1766 je nastopil službo pri rudniku v Idriji. Takole pravi sam: Tam sem doživel mnogo hudega, ker sem bil nameščen proti volji tamošnje uprave; vendar sem kljub vsemu zdržal celih sedem let, ker sem videl, da se mi je tukaj odprlo novo področje znanja; kar je zadostovalo, da me je priklenilo na bivanje v Idriji, kljub moji mladostni nestanovitnosti.

Že kar na začetku bivanja v Idriji je uspešno zdravil v rudniškem požaru opečene rudarje in svoj način zdravljenja tudi objavil.

Sedem let je torej deloval v Idriji, od tega prva tri leta skupaj s Scopolijem. V tem času je botaniziral po idrijski okolici, o čemer priča tudi to, da se prvak tedanje dunajske botanike N. Jacquin pri opisu kranjskega mlečka in kranjskega jegliča sklicuje na primerke, ki jih je dobil od Hacqueta. Prehodil

je kranjske Alpe, potoval je po Italiji, Dalmaciji, Koroški, Štajerski in Ogrski, si pridobil izkušenj v kemiji in metalurgiji. Leta 1773 je postal profesor anatomije, fiziologije, kirurgije in porodništva v Ljubljani, kar je opravljal vse do leta 1787, ko je deželo, v naravoslovnem pogledu tako zelo čudovito, zapustil za vselej, potem ko je v njej živel celih 20 let.

V ljubljanskih letih je neutrudno potoval in raziskoval: zlasti v letih 1777 in 1778 je potoval po Kranjskem in še posebej Julijskih Alpah; vemo, da je bil v Julijcih tudi leta 1779, ko se je prvič povzpel na Triglav in izmeril njegovo višino. Na Triglavu je bil še enkrat, leta 1782. Na številnih drugih potovanjih je obiskal mnoge dežele med Parizom in Ogrsko ter Nemčijo in Bosno.

Leta 1787 je končno sprejel vabilo za profesorja na Lvovski univerzi, kjer je deloval do l. 1803, ko se je skupaj z univerzo preselil v Krakow. Leta 1810 je bil upokojen. Naselil se je na Dunaju, kjer je 10. januarja 1815 umrl.

Od Hacquetove smrti je torej minilo že polnih 175 let, njegovo delo in spomin nanj pa še vedno živita. Že pred vojno je Ljubljana dobila Hacquetovo ulico, na Velem polju je Hacquetov vrt alpske flore, l. 1987 so v Ljubljani odkrili spominsko ploščo, danes pa Hacqueta ob odkritju plošče slavimo in se ga spominjamo v Idriji.

Resnično iz prsti, v katero se je že davno spremenilo Hacquetovo fizično telo, klijejo vedno novi cvetovi in oživljajo duhovno dediščino vsestransko znamenitega človeka.

Hacquet je bil racionalist, po rodu in duhu otrok francoskega prosvetljenstva. Za tedanji čas ni presenetljivo, v koliko vedah je deloval in se v njih dejavno izkazal. Bil je mineralog, geolog, botanik, zoolog, zdravnik humane in veterinarske medicine, kemik, rudarski tehnolog, izvedenec v »vojaških umetnostih«, etnolog in seveda – učeni popotnik, prvi raziskovalec naših Alp (J. Wester), če ne Vzhodnih Alp nasploh. Morda je prav ta Hacquetova vsestranskost, univerzalnost, vzrok, da ni dobil izčrpnega prikaza svojega življenja in dela; danes sploh ni človeka, ki bi zmožel oceniti celotno Hacquetovo delovanje.

Pravkar je izšel zvezek Idrijskih razgledov z odlomki slovenskega prevoda obsežnega besedila, ki ga je o Idriji in idrijskem rudniku objavil Hacquet v svojem znamenitem delu »Oryctographia Carniolica« (1778–1789). Nelahki prevod je uspel dr. Jožetu Pfeiferju, v Idrijskih razgledih pa ga je komentiral dr. Jože Čar. Po njem povzemam, da je Hacquet izčrpno prikazal idrijsko kotlino in mesto in nato podal za strokovnjaka zanimiv geološki opis kamninske zgradbe idrijske okolice. Natančno je opisal geološko zgradbo rudišča, 11 jalovinskih mineralov in kamnin ter kar 104 različke s cinabaritom in samorodnim živim srebrom prepojenih kamnin. Podrobno je opisal rudniške postopke in naprave in se lotil tudi ocene o gospodarnosti pridobivanja živega srebra. Ker je bil tako izčrpen, nas ne preseneča, da je opisal tudi klavže na Idriji. Zanimive so ilustracije, med katerimi je upodobitev Idrije v njegovem času. Tudi zato je prav, da je »Oryctographia« na plošči posebej poudarjena.

Leta 1782 je izšlo Hacquetovo delo »Plantae alpinae Carniolicae«. V njem je opisal 12 rastlin, za katere je menil, da so bile za rastlinsko sistematiko nove, med njimi triglavski dimek, triglavski svišč, golaško jelenko in – trentarski grintavec (*Scabiosa trenta*). Z zadnjim je ustvaril botanično uganko, ki je zaposlovala botanike še sto let pozneje, iz mladega Julija Kugyja pa naredila najboljšega poznavalca in pesnika Julijskih Alp.

Dve leti pozneje je izšla 2. izdaja njegovega »Mineraloško-botaničnega razvedrilnega potovanja od Triglava na Kranjskem do Glocknerja na Tirolskem«. V tem delu je – kolikor vemo – prvi ugotovil vpliv matične kamnine na razširjenost rastlin in tako uvedel to pomembno spoznanje v vedo o razširjenosti rastlin.

Hacquetu pripada tako rekoč pionirska vloga pri mnogostranskem, vsekakor pa geološko-paleontološkem, mineraloškem in botaničnem raziskovanju Vzhodnih Alp. S tem v zvezi ga s priznanjem omenja slovenska gorniška zgodovina. Bil je prvi raziskovalec Doline Triglavskih jezer in Triglava, dvakrat (1779, 1782) se je povzpел na njegov vrh. Še je videl pravkar zastalo fužinarstvo v Trenti.

Vendar, vse to je že bilo, dogajalo se je pred 200 in več leti. Minilo je že 217 let, odkar je Hacquet zapustil Idrijo. Ali nam lahko Hacquet kaj pomeni tudi v današnjem času? Trije poudarki se mi zdijo najpomembnejši.

1. Delavnost. Hacquet je deloval povsod, kamor ga je zanesla službena pot, marljivo, brez misli na plačilo, le iz ljubezni do vede in zvestobe skupnosti, ki ji je ravno pripadal.
2. Zvestoba resnici. Ko je komentiral kemične poskuse s cinabaritnimi rudami, je zapisal: Nočem s tem vsiliti nekega nespornega mnenja, ampak izjavljam le to, kar sem sam spoznal in so morda tudi že drugi davno ugotovili. Vendar bodo morda nadaljnji poskusi prizadevnih kemikov to vprašanje sčasoma še bolj razjasnili. Vedno sem pripravljen svojo zmoto razjasniti in se prav lepo zahvaliti tistim, ki bi mi dokazali, da je stvar drugačna. V današnjem v tem pogledu že malo zmedenem času naj poudarim njegovo zvestobo znanstvenemu spoznanju, s katerim je Hacquet zavračal vsakovrstno nevednost in praznoverje.
3. In končno: Hacquet ni bil Slovenec, slovensko pa je znal. Uporabljal je slovenska krajevna imena, kot geslo nemško pisani »Oriktografiji« pa postavil slovenski stavek: »Brez vse želje eniga dobička, inu brez neresnice, ampak iz zgolj nagnjenja to povedati, ker se je vidilu inu skusilu; iz ljubezni pruti eni duželi tiga narmogočnijšega inu nar bel razširjeniga ludstva od tiga Stariga Svejta«. Vedel je v svojem času Francoz Hacquet, zakaj ne bi toliko bolj vedeli – spet smo namreč v prelomnem obdobju – Slovenci sami, da moramo svojo deželo in jezik ljubiti in se obojega zavedati.

Ko mislim na Hacquetovo ploščo in se ozrem še na Mrakovo in Lipoldovo, mi prihaja na misel, da v Idriji dobivamo zid, ne Zid objokovanja, temveč Zid naravoslovne in tehnične kulture slovenskega naroda. Znamenita je Idrija

po svojih ljudeh. Prav blizu je že nad sto let stara Scopolijeva plošča, marsikdo pa še zasluži, da se ga spomnimo na tem zidu: Mislim na Franca Hladnika, Freyerje, Karla Dežmana, Julija Głowackega in še koga.

Naj še povem, da sem ponosen, ker smem danes zastopati slovensko naravoslovje, ker se smem veseliti z vami, z Idrijo. Naj živi idrijska kultura, naj živi Idrija, naj žive – Idrijčani!

V Idriji, 24. avgusta 1990

IVICA KAVČIČ

OB ODKRITJU ČOPIČEVEGA ZGRAFITA

Spoštovani!

S pesmijo okteta Prifarci smo pravkar začeli kratko slovesnost ob odkritju zgrafita, ki ga je po osnutku našega rojaka, letos preminulega akademskega slikarja Ivana Seljaka Čopiča, izdelal tudi naš domačin, priljubljeni mladi slikar Nande Rupnik.

Dovolite mi, da vas najprej pozdravim v imenu Odbora za 500-letnico in vam prav na kratko orišem, kako je delo nastajalo.

Odbor si je tekom treh let, odkar deluje, prizadeval, da bi bil ta naš častitljivi jubilej kar najbolj trajno in kvalitetno obeležen. Razpolagali smo s skromnimi sredstvi, zato smo bili nadvse veseli spontanega odziva številnih umetnikov, kulturnih in drugih strokovnih delavcev, ki živijo in delajo v tem prostoru ali pa so iz njega izšli in so nanj tako, kot smo pač vsi Idrijčani, trajno čustveno vezani. Nastala so dragocena dela od sinoči izvedene sijajne kantate Alda Kumarja do težko pričakovanega doslej najobsežnejšega romana Jožeta Felca ter mnogih likovnih del naših slikarjev pa strokovnih del vseh, ki so si prizadevali, da se ohrani in svetu posreduje naša bogata kultura, tehniška in naravna dediščina.

Naša velika želja je bila od vsega začetka, da bi nam za 500-letnico izdelal večje stensko delo na eni od vidnih fasad v mestu Ivan Seljak Čopič, veliki mojster in, kot je ob njegovi 60- obletnici zapisal Marijan Tršar »mogočne zidne kompozicije suvereno obvladujoči slikar«. Ko smo mu izrazili našo željo, je idejo z veseljem sprejel. Po nekajkratnih pogovorih z njim, je dozorela odločitev, da je najprimerneje, da z arhitektom Silvijem Jerebom pristopita k celoviti ureditvi vhoda v občinsko stavbo tako, da bi dobilo to izpostavljeno javno mesto, ki je vsem na očeh in ki zato tudi pripada neposredno vsem občanom, primerno kulturno podobo, ki bo Idriji v ponos.

Mojster Čopič se je tako, kot je on to vedno znal, dela lotil temeljito, študijsko poglobljeno in se odločil, da bo v mozaik vgradil rudniške simbole pa škafarja

in Merkurja, ki sta skozi stoletja obvladovala življenje v tej kotlini. S simboliziranimi osebnostmi mecena slovenske kulture škofa Wolfa ter znanstvenikom Scopolijem in Hacquetom pa je želel poudariti doprinos Idrije k slovenski kulturi in znanosti. Spomladi letos nam je posredoval celo paleto osnutkov v različnih barvnih izvedbah. Težko smo čakali pričetka del, a nam je tako nenadni slikarjev odhod v nepovrat prekrižal vse račune. Ob njegovi smrti smo ostali sami in prizadeti ter v prvem trenutku tudi brez pravih idej, vendar trdno odločeni, da poiščemo pot za realizacijo začetega projekta. Zato je bil predlog arhitekta Milana Božiča, da bi delo dokončal slikar Nande Rupnik, ki je pred tem rešil podobno težavo v Godoviču, nadvse dobrodošel.

Nande Rupnik se je z veliko dobre volje, z znanjem in polno mero odgovornosti spopadel s to zahtevno nalogo in jo nadvse uspešno v rekordnem času tudi izpeljal.

Tako odkrivamo danes v okviru osrednjih prireditev ob 500-letnici Idrije poslednje delo našega slavnega rojaka Ivana Seljaka Čopiča, ki ni bil le velik umetnik, tudi velik, vedno preprost človek in predvsem vedno z vsem srcem Idrijčan. Ob drugih njegovih delih nam bo ta zgrafit trajen spomin nanj in prepričana sem, da bi ga bil tudi sam vesel.

Nandetu Rupniku, ki je Čopičeve osnutke, namenjene mozaiku, prevedel v zgrafit in jim z vso tenkočutnostjo in umetniškim poslušom dodal tam, kjer je bilo potrebno, manjkajoče elemente, sicer pa zvesto obdržal in na steno prenesel vse enkratne Čopičeve like in linije, se za mojstrsko izvršeno delo iskreno zahvaljujem. To delo, ki sta nam ga dala dva Idrijčana, dva iz naših preprostih rudarskih razmer zrasla talenta, bo zares enkrat in trajen spomin na 500-letnico in na našo zgodovino. Svojo posebno vrednost ima že zato, ker so premnogi mimoidoči Idrijčani na steni porajajoče se like z velikim zanimanjem takorekoč soustvarjali – upam in želim, da bomo to dragoceno delo tako zvesto in skrbno znali tudi čuvati.

Ob zgrafitu oziroma skupaj z njim odkrivamo danes še tudi čisto posebno spominsko obeležje. Tokrat ne, kot običajno, velikim osebnostim ali dogodkom, temveč vsem, ki so tekom stoletij z delom v nezdravih razmerah, velikokrat v pomanjkanju, z vztrajnostjo ter prirojeno bistrostjo in šegavostjo, z deli, ki niso zabeležena, a so tako ali drugače prisotna med nami ali v nas samih, omogočali, da je življenje v tej kotlini teklo na prav poseben, idrijski svojski način in dalo rezultate, s katerimi se ponašamo. Posvečamo ga tisočerim rudarjem in njihovim družinam.

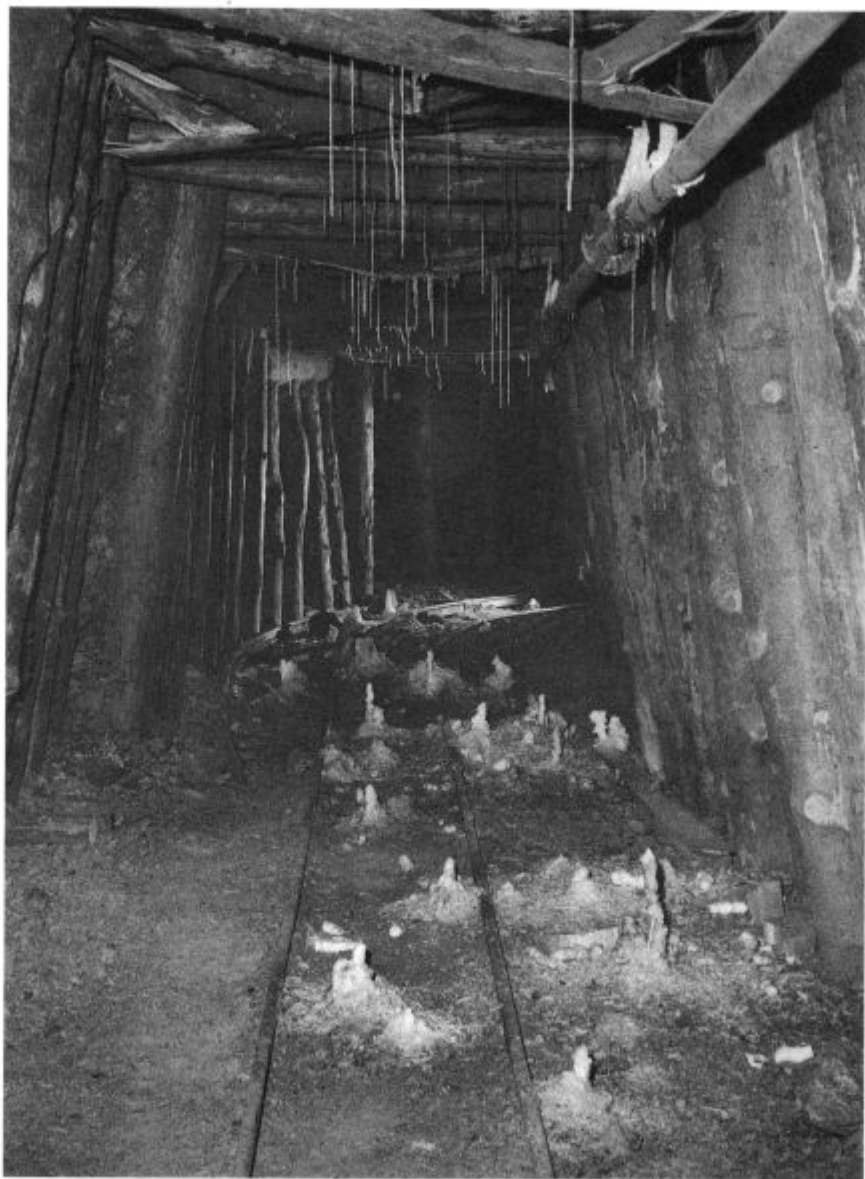
Arhitekt Silvij Jereb, ki je tudi sicer strokovno poskrbel za celovito ureditev prostora, je posvetilo smiselno vključil v zgrafit. Besedilo je sestavil profesor Janez Kavčič, ploščo pa je izdelal kamnosek Peter Gliha.

Vsem naštetim in vsem drugim, ki so sodelovali in se trudili, da je bilo celotno to delo pravočasno in dobro opravljeno, se v imenu odbora za 500-letnico iskreno zahvaljujem.

Prosim slikarja Nandeta Rupnika, da nam zgrafit odkrije in pove nekaj besed o njem. Kustosa Mestnega muzeja prof. Janeza Kavčiča pa prosim, da nam obrazloži pomen spominskega besedila.

Hvala!

Idrija, 8. 9. 1990

Jelko Podobnik

Pozabljeni rov
ciklus Idrijski rudnik, 5. 12. 1987

PRISPEVKI K ZGODOVINI IDRIJSKEGA ŠOLSTVA

SLAVICA PAVLIČ

Šolstvo v Idriji je bilo do konca 16. stoletja popolnoma zasebna zadeva Idrijčanov, skratka, idrijskega delavstva, zato do tega časa ni na voljo nobenih aktov ali dokumentov, v katerih bi bila omenjena idrijska šola. Učitelja so nastavljali in odstavljali rudarji sami, verjetno z vednostjo in dovoljenjem rudniške uprave. Tudi plačevali so ga rudarji sami, ne da bi podjetniki in za njimi deželni knez k temu kaj prispevali. Dokler je bil zaslužek idrijskega rudarja enakovreden življenjskim stroškom drugih rudarjev, to je do sredine 16. stoletja, so rudarji še zmogli vzdrževati svojega učitelja, potem pa si je moral ta poiskati tudi druge vire dohodkov, da je preživel.

Kdaj so v Idriji začeli poučevati otroke, tega iz dokumentov ne razberemo. Dr. Marija Verbičeva meni, da gotovo ne pred letom 1535;¹ tedaj se je več rudarskih družb združilo v eno podjetniško družbo in so se razmere v Idriji počasi umirjale. Rudnik je lahko napredoval v vseh smereh. Učitelja omenjajo v Idriji prvič leta 1579², ko je na prošnjo idrijskih rudarjev napisal pritožbo proti rudniškemu upravniku, ki je izrabljal rudarje »z nepoštenimi nameni pri razdeljevanju živeža in življenjskih potrebščin, s posojanjem denarja na oderuške obresti«. Deželni knez je kranjskemu deželnemu upravitelju še sporočil, da bo dal učitelja Matevža Ebendorferja za nekaj dni zapreti v stolp na Ljubljanski grad, ker je v pritožbi po nepotrebnem zapisal nekaj grobih in žaljivih besed. Navaja tudi, naj komisija poizve, ali je učitelj sam sestavil prošnjo ali pa so jo napisali drugi, in kdo je prošnjo popravil. Da ni bil to morda Idrijčan Enej Geltinger, nekdanji idrijski podjetnik, ki ga je deželni knez osumil takega dejanja? Komisija je zaslišala učitelja Matevža in ga spraševala, kdo mu je pomagal popravljati pritožbo. Učitelj je osumljenega Geltingerja oprostil. Povedal je, da je prišlo k njemu 31 rudarjev in ga prosilo, naj jim sestavi pritožbo. Obljubili so mu, da za to ne bo trpel nobenih posledic in da vso odgovornost prevzamejo sami. Priznal je tudi popravke ter zahteval od rudarjev, da se mora vsak na pritožbo podpisati z imenom in priimkom. Učitelja Matevža so po daljšem zaporu leta 1580 odpustili iz službe, čeprav je komisija ugotovila, da je rudniški upravnik res izrabljal rudarje. Po tem dogodku so idrijski otroci nekaj časa ostali brez pouka³.

Sedemdeset let po odprtju rudnika, že leta 1560, se je tudi v Idriji začela širiti protestantska vera. Oprijelo se je je predvsem rudniško osebje in nekaj posameznikov. Med njimi je bil posebno zavzet

pospeševalec nove vere novi rudniški upravnik Gregor Komar. Večina kmetov novi veri ni bila naklonjena.

Kranjsko protestantsko plemstvo je odprlo v Idriji protestantsko šolo, ki je zaradi odmaknjenosti od širšega katoliškega zaledja nemoteno delovala in se razvijala od 1581⁴ do konca 16. stoletja, kljub temu, da so že leta 1549 na salzburški sinodi opozarjali na protestantsko nevarnost v šolstvu in da je odločba izdana leta 1580 dovoljevala v vseh deželnoknežjih mestih in trgih izključno katoliško veroizpoved.

Protestantska šola je gojila predvsem petje in večina protestantskih učiteljev je izšla iz ljubljanske stanovske šole. Za Idrijo sta bila določena Johann/Hans/ Hoffer in Peter Gallus. Prvi je poučeval od 1581 do 1596, drugi pa do 1596 do 1608⁵. Cvetko⁶ pravi, da je Gallus prišel v Idrijo 1584, Arko⁷ pa, da je Hoffer poučeval od 1596. Novak⁸ trdi, da je Gallus poučeval od 1584 do 1596. Po vsej verjetnosti, je Gallus zapustil Idrijo leta 1598.

Nameščanje, odpuščanje in plačevanje protestantskega učitelja je prevzela trška ali mestna oblast ob pomoči deželne blagajne, šola pa je nadzoroval mestni svet skupaj s predikantom in dajal učiteljem navodila⁹. Marsikje so protestantski učitelji dobivali tudi šolnino. Poleg petja in skrbi za cerkveno bogoslužje so poučevali branje, pisanje in nekoliko računanja.

Vladni dekret iz leta 1587¹⁰ je še posebej poudaril, da smejo na teh, doslej protestantskih šolah – poučevati samo tisti učitelji, ki jih je katoliški župnik izprašal in jih spoznal za pravoverne. Temeljna težnja odloka iz leta 1598 pa je bila protestantsko šolo z učiteljem vred odpraviti, ne pa protestantskega učitelja zamenjati s katoliškim. In prav to se je zgodilo v Idriji. Zato nam ni natanko znano, ali je učitelj Peter Gallus po tem odloku zapustil Idrijo ali je ostal do leta 1602, dokler ni šola prevzel katoliški učitelj. Arko pravi, da so predikanti odšli, ustanovljena šola pa je ostala, spremenili so jo v katoliško. Gruden¹¹ pa navaja, da je prišel leta 1598 za katoliškega dušnega pastirja v Idrijo Marko Khun; ta je poročal patriarhovemu namestniku v Videm tole: »Nikjer .ni luteranstvo napravilo toliko škode kakor v Idriji, kjer so skoraj 40 let predikanti pridigali rudarjem in kmetom. Poslan sem bil tja kot gojenec nadvojvodskega kolegija v Gradcu, dovršivši modroslovne in večinoma tudi bogoslovne študije. Ker znam nemški in slovenski, se mi je posrečilo, da sem jih zopet privedel v naročje katoliške cerkve.« Marko Khun je ostal v Idriji do

leta 1603. Po tem lahko sklepamo, da je učitelj Peter Gallus zapustil Idrijo že leta 1589 pred Khunovim prihodom. Dušni pastir Khun je najbrž dodobra očistil in spreobrnil idrijske protestante, saj zapisnik reformacijske komisije za leto 1614 do 1618 ne omenja v Idriji nobenega luterana več.

Na povabilo idrijskega upravitelja je prišel leta 1602¹² na šolo učitelj Johann Knoberger, da bi poučeval idrijsko mladino in opravljal službo cerkvenega organista in cerkovnika. Za plačo so mu obljubili 20 gld. na leto, to pa ni zadostovalo niti za preživetje. Za njim je prišel Janez Zerck/Cerk/¹³, leta 1611 pa učitelj Hans Naumbruck¹⁴, ki je leta 1631 zaprosil dvorno komoro za povišanje plače. V prošnji navaja, da je že 20 let idrijski učitelj, ker pa je bil slabo plačan, je za dve leti odšel v Škofjo Loko. Na prigovarjanje in prošnjo upravitelja Matije pl. Mödringa, ki mu je obljubil višjo plačo, se je vrnil v Idrijo. Mödring je kmalu umrl. Ponovno je prosil za povišanje, da bi dobil vsaj 110 gld. na leto. Novi idrijski upravitelj Hanibal Bottoni mu je iz neznanega vzroka odtegnil 12 gld. Leta 1639 je učitelj Naumbruck kupil od upraviteljskega urada požgano kajžo, ki je bila nekdanj last Ebnerjevih dedičev in je pripadala idrijskemu uradu. Zanj je plačal 45 gld. Na učiteljevo prošnjo je komora zbrisala plačilo kajžice, saj je le-to preuredil v šolo. Leta 1641 je učitelj ponovno prosil komoro, da mu dovoli prejemati šolnino od rudarjev, ki so v rudniku prevzeli delo na akord in da bi prejemal 100 gld plače na leto. Učitelj Naumbruck je v Idriji poučeval 35 let, z vmesnim presledkom dveh let.

Leta 1646¹⁵ je prišel na šolo učitelj Peter Tratnik in prav tako zaprosil, naj mu zvišajo plačo, ker je obenem tudi organist. Organista so plačevali rudarji sami. Dajali so mu 10 odstotkov svoje postranske plače ali svojščine (freigeld). Ker pa je ta znesek včasih zelo malo narasel in jim ni bilo ljubo, da bi bila organistova nagrada previsoka, so leta 1696 določili organistu stalno plačo iz rudniške blagajne, in sicer 1 gld. na teden. To leto je bil nameščen prvi stalni organist in učitelj Anton Bonča¹⁶. Dobil je 52 gld. 40 kr. plače na leto in dva sežnja drv z »lenštata«. Tedaj so skrbeli za cerkveno glasbo ter imeli orkester na godala, ki ga je vodil učitelj z boljšimi učenci. Za njim je prevzel orgljanje v cerkvi in glasbeni pouk mladine Anton Cajner, toda poučeval je le šest let. Umril je leta 1738. Cajnarju, ki je bil že bolan in onemogel, je leta 1737¹⁷ pomagal Nikolaj Verweser, učitelj osnovne šole, organist in pevovodja cerkvenega petja. Z Verweserjem je šola dobila naziv »rudniška«, ker jo je vzdrževal rudnik. Naslednje leto je Verweser umrl. Leta 1739¹⁸ pa je rudniški predstojnik Franc Anton Steinberg z dekretom nastavlil domačega duhovnika, sina rudarja in učitelja Luka Troha. Za njim je prišel na šolo Janez Pušar, nato Bazilij Belar. Karel Bezeg v svojih doneskih omenja, da je na šoli v letih 1760 do 1774 poučevala učiteljica Jurjavčič in da je dobila 192 gld. plače na leto. Po preverjenih podatkih je pri Bezgu nastala pomota pri primku; namreč leta 1756 je poučeval na šoli Janez Juvančič, za plačo 192 gld. na leto. Poučeval je že v novem šolskem poslopju, v hiši poleg gledališča, na starem šolskem trgu (hiša št. 42), kjer so prvotno preizkušali rudnine. Juvančič je poučeval do leta 1773, ko je šel v pokoj s 140 gld. pokojnine. Hvalili so ga, da je bil dober in sposoben učitelj, in še leta 1782 je poučeval na glavni šoli.

Splošna šolska naredba, ki jo je po daljših pripravah leta 1774¹⁹ sestavil opat Ignacij Felbiger, izdala pa Marija Terezija, je prvi avstrijski šolski zakon za nemške normalke, glavne in trivialne šole po vseh c. kr. dednih deželah. Ta zakon je določal organizacijo osnovnega šolstva, vsebino pouka, didaktične metode, izobraževanje učiteljev, učbenike itn., manj pa je poskrbel za vzdrževanje šol. S tem zakonom je šolstvo postalo državna zadeva – politicum.

Splošna šolska naredba je zahtevala ustanavljanje treh tipov osnovnih šol: normalke, glavne šole in trivialke. V kronskih mestih so bile normalke z največ štirimi razredi, v večjih mestih glavne šole s tremi, pa tudi s štirimi razredi, v vseh manjših mestih, trgih in podeželju so bile trivialke (z enim do treh razredov). Te navadne osnovne šole so na Slovenskem imenovali male šole, šole na kmetih, deželske šole. Tako malo šolo z enim učiteljem je imela Idrija že ves čas od ustanovitve. Leta 1777²⁰ pa je bilo določeno, da bodo to malo šolo

JUVENTUS
GYMNASIALIS INSTITUTI IDRIENSIS
E MORIBUS ET PROGRESSU IN LITERIS CENSA
EXEUNTE ANNO SCHOLASTICO
MDCCCVIII.

IN TERTIA GRMMATICÆ CLASSE

Premio donatur est.
Pollitica Joseph Idriensis.
Huic proxime accesserunt.
1. Sellak Joannes Idriensis.
2. Daris Michael Tergefinus.

Reliqui ordine alphab.	C E T R E S L E B X					
	Moribus	Religione	Latina lingua	Geogr. & Histor.	Mathesi	Physic
Albrecht Michael Idrianus	1 em	1	3	1	3	1
Demscher Martinus Pölland	1 em	1	1	1	1	1
Kaffou Franc. Volzan. Tolm.	1	1	3	2	1	1
Kragl Joannes Volzan. Tolm.	1	1	1	1 em	1	1 em
Kraschkovitsch Franc. Styrus	1	1	1	1	1	1
Mlinar Urbanus Carn. Saurach	1	1	2	2	1	1
Peternel Blasius Tolm. Novac	1	1	1	1 em	1	1
Podobnik Josephus Idrianus	1 em	1	1	1	1	1
Pregars Michael Terg. Rizman.	1 em	1	3	3	1	1
Pufchar Thaddeus Idriens.	1 em	1	2	2	1	1
Salfund Joannes Idriens.	1	1	2	1	1	1
Trocha Andreas Idriens.	1	1	2	1	1	1

Juventus idrijske gimnazije leta 1808 – seznam učencev in uspeh.

z enim učiteljem in enim razredom preimenovali in preosnovali v dvorazredno trivialno šolo. Idrijski so zmagali: 23. grudna 1778²¹ so dobili glavno šolo, jo blagoslovili in slovesno odprli z 225 učenci. O tej slovesnosti je poročal Blaž Kumerdej vladi že 12. prosinca 1779: »Kakšno navdušenje je za šolo in ljudsko omiko v Idriji. Pisal je, da je našel sebi sorodne prijatelje šolstva in občine, v kateri vsi sloji, duhovniki in posvetna oblast tekmujejo v dokazovanju ljubezni do šole. Blaž Kumerdej in Janez Jakob Nepomuk Edking sta ponovno ob letni skušnji leta 1779 kot referenta deželne šolske komisije in šolska nadzornika obiskala šolo in svoje poročilo končala z ugotovitvijo »idrijska glavna šola je ena najboljših v deželi«²²

Na glavni šoli so poučevali poleg temeljnega znanja branja, pisanja in računanja, verouk, nemško slovnico in spisje, elemente latinščine, prirodopis, gospodarstvo, zgodovino-domoznanstvo, geografijo, začetne pojme geometrije, stavbarstvo, mehaniko ter geometrijsko in prostoročno risanje. Iz vabila na javno skušnjo leta 1789²³ razberemo, da je bila na glavni šoli že od leta 1779 dekliška industrijska šola. V njej je poučevala vdova Terezija Bauhofer, ki je dobivala letno plačo 200 glđ. ter imela prosto stanovanje in drva in leta 1778²⁴ tudi risarska šola, kjer je poučeval Josip Herman iz Gradca, do leta 1791, ko so šolo ukinili, češ da učitelj ne zna poučevati, da je šola predraga, čeprav je akademija obrabilnih umetnosti na Dunaju izjavila na podlagi prejetih risarskih izdelkov, »da so uspehi te šole primerni«. Ta trirazredna glavna šola je imela svojega vodjo, kateheta in tri učitelje.

Ko je država v drugi polovici 18. stoletja razglasila šolstvo za državno zadevo, pa ni obenem »podržavila« tudi izdatkov zanj in je to raje prepustila krajevnim plačnikom (občini, zemljiški gosposki ali farnemu patronu) – ti pa so se novih obveznosti odločno oteпали. V nasprotju s takim odnosom do šole so idrijski rudarji prostovoljno prepuščali del zaslužene mezde krajevemu, idrijskemu šolskemu skladu. Schmidt pravi²⁵, da se je po šestletnemu povprečju 1789–1795 nabralo 624 glđ. na leto, približno toliko, kolikor je vplačala Cerkev na Kranjskem v deželni šolski sklad. Da ta prispevek ni bil izsiljen, priča izjava rudniške uprave leta 1795, da »so vsi rudarji revni, in vendar prostovoljno iz lastne pobude podpirajo šolski sklad zaradi koristi svojih otrok«. Celo učenke dekliške industrijske šole so prepuščale šolskemu skladu izkupiček od prodanih ženskih ročnih del. Tolikšna zavzetost za domačo šolo je med drugim povzročala, da je bila ta šola edina na Kranjskem, ki je imela letni presežek, in je vse do prve svetovne vojne slovela, da je med najboljšimi v deželi. Obiskovali so jo tudi otroci zunaj njenega šolskega okoliša, saj so starši vedeli, da se učenci v njej največ naučijo. V prvem doslej znanem vabilu na javno skušnjo leta 1789²⁶ je napisano, da je imela šola štiri razrede glavne šole, risarsko šolo in industrijsko šolo. Šolo je vodil Nepomuk Kavčič, poučevalo pa je pet učiteljev: Anton Schöpf, Johann Zorre, Primož Zweck, Kajetan Rall in Josip Herman. To leto je bilo na šoli 267 učencev. Leta 1791 so pedagoško dobro usposobljeni učitelji glavne šole organizirali in pozneje tudi večkrat ponovili trimesečne tečaje za učiteljske pripravnike.

V začetku 19. stoletja je iz bojazni pred revolucionarnimi idejami avstrijska vlada pohitela z novo šolsko reformo. Dvorna študijska revizijska komisija s štirimi laiki in tremi duhovniki, med katerimi je bil

Slovenec Jožef Spendov, je obravnavala dotedanje osnovno šolstvo in izjavila, da je v njem premalo verouka in preveč drugega, da uče učitelji po metodi, ki kvari učencem mišljenje in jih premalo diferencira po stanovih.

Kritiki dotedanjega šolstva so sestavili načrt za nov osnovnošolski zakon leta 1805²⁷, ki se je imenoval politična šolska ustava nemških šol v c. kr. nemških deželah. S tem zakonom si je država pridržala pravico nadzora nad izpolnjevanjem zakona. Neposredno nadzorstvo nad trivialnimi in glavnimi šolami so imeli v župnijah župniki, v dekanijah, katerih ozemlje se je uradno ujemalo z mejami okrožij, pa dekanji. (Idrija je bila od leta 1791 pod dekanijo Vrhniko, od 1817 pa dekanijo Idrijo). Osnovnošolski sistem se s tem drugim zakonom ni kaj bistveno spremenil. Zakon je priporočal in še bolj utrdil potrebo po odpiranju nedeljskih ponavljalnih šol za učence od 12. do 15. leta starosti, da ti učenci po končani obvezni vsakdanji šoli ne bi pozabili pridobljene spretnosti za pisanje, branje in računanje. Nedeljska ponavljalna šola je delovala od leta 1874/75.

Otrok je bilo iz leta v leto več, prostora za vse te šole pa je primanjkovalo. Pouk so imele kar v treh stavbah. V šolskem letu 1848/49 je bilo na šoli v prvem razredu 171 otrok, vse je poučeval Jožef Eržen. Za 50-letno poučevanje na šoli je prejel 17. julija 1869 zlati križec, ki mu ga je izročil c. kr. rudniški nadsvetnik in predstojnik, blagorodni gospod Lipold²⁸. Ker je bilo na šoli tudi veliko šoloobveznih učenč, so šolo delili na deško in dekliško.

Po novem, tretjem avstrijskem šolskem zakonu, ki je izšel leta 1869²⁹, se je dotedanja glavna šola preimenovala v »četverorazredno ljudsko šolo c. kr. rudnika«. S tem zakonom je šola postala laična, vpeljana je bila osemletna šolska obveznost, skrb za šolo so prevzeli na novo ustanovljeni šolski sveti.

Učenci so poleg obveznih predmetov lahko obiskovali še neobvezne: petje, telovadbo, sadjarstvo, risarsko šolo, mizarstvo, rezbarstvo in lepljenje. Pouk mizarstva in rezbarstva so obiskovali dečki, pouk lepljenja pa deklice. V začetku so morali plačati po 20 kr. na mesec za porabljen papir in les ter za obrabo orodja, po letu 1897 pa je bil pouk brezplačen.

Odkupili so tri zasebne hiše, z zemljiščem vred. Hiše so podrli in začeli leta 1874 zidati novo šolsko poslopje. Končali so ga leta 1877 in tedaj je sprejelo 1051 učencev. Na predlog deželnega šolskega nadzornika Frana Hubada so ločili deško in dekliško šolo. Učiteljica Marija Kavčič je bila ravnateljica dekliške osnovne šole leta 1905.

II

Začetki organiziranega strokovnega pouka se časovno ujemajo s prizadevanji, kako pospešiti proizvodnjo. Prvi podatki o strokovnem šolstvu na Slovenskem so iz Idrije.

Prof. Branko Korošec³⁰ je zapisal: »Prezreti ne gre ene izmed pomembnejših Steinbergovih dejavnosti v Idriji. Dobršen del zaslug – v kolikor ne vse – gre Steinbergu tudi za njegovo tehniško in pedagoško delo v idrijski jamarski šoli«. Tedaj ko je upravljal rudnik

Steinberg, v letih 1724 do 1746, je idrijska šola uspevala kot malokatera šola tega časa na Slovenskem, vendar je rudniški upravi primanjkovalo primerne tehniskega osebja, ki bi zmoglo obsežna tehniška, jamomerska in zemljemerska dela. Leta 1728 je zbral v zanemarjeni risalnici na gradu skupino matematično risarsko nadarjenih mladih Idrjčanov ter jih zavzeto vzgojil v jamomerce, zemljemerce, tehnične risarje in kartografe. Prof. Korošec trdi, da je po presoji vsega doslej raziskanega dokumentarnega gradiva v idrijskem in dunajskih arhivih mogoče trditi, da je Steinberg ustanovil v Idriji prvo poklicno tehniško in zemljemersko šolo in jo vodil s svojim širokim znanjem dunajskega politehnika, k poučevanju pa je pritegnil tudi učitelje glavne šole, ki so obvladali matematiko in geometrijo. Med njegovimi učenci je bil tudi nadarjeni jamomerec, topo- in kartograf ter kasneje rudniški učitelj Jožef Mrak, za katerega so še do nedavnega menili, da je začetnik strokovnega šolstva v Idriji; 28. aprila 1752³¹ je namreč dobil s resolucijo rudarske direkcije na Dunaju dovoljenje, da sme poučevati nameščence in mlade rudarje geodezijo, geometrijo in risanje.

Da bi rudniški naraščaj bolje izobrazili, je država v tem času ustanavljala na Ogrskem in Češkem šole za metalurgijo in kemijo, ki naj bi jih obiskovali mladi in sposobni pri rudniku zaposleni mladenci – tudi iz Idrije. Ker pa so bili v zvezi z obiskom teh šol v tujini velike težave, so zaposlili v Idriji Scopolija, sposobnega profesorja metalurgije in kemije. 23. septembra 1763³² je Marija Terezija že podpisala odlok o ustanovitvi šole za metalurške in kemične vede ter izdala Scopoliju namestitveni dekret za profesorja metalurgije in kemije. V resoluciji dvorne komore je bilo tudi zapisano, naj bi v tej metalurški šoli imeli trikrat ali štirikrat na teden teoretični in praktični pouk. Prevzel ga je Jožef Mrak. Scopoli je začel poučevati kemijo decembra 1763, in sicer štirikrat na teden po eno uro. Toda šola je imela malo učencev, čeprav ni bila namenjena samo Idrjčanom, ampak tudi mladini iz drugih krajev Kranjske in Koroške, ki se je želela usposobiti za rudarstvo. Učni jezik je bil nemški in študij kemije je zahteval nekaj poprejšnje izobrazbe. Otrokom rudarjev, ki so pozneje ponovno dokazali, da se res želijo izobraževati, je bila šola skoraj nedostopna, saj so imeli prešibko temeljno znanje pa tudi denarja za šolanje niso premogli. Šola je delovala samo šest let³³. Ko je leta 1769 Scopoli odšel iz Idrije na drugo službeno mesto, so šolo zaprli.

Že ti prvi poskusi organiziranja strokovnega šolstva so pokazali, da šol ni mogoče z uspehom razvijati, dokler je pismenost med mladino nekaj izjemnega. Vse takšne šole so namreč ostajale brez učencev. Pokazalo se je, da je treba začeti šolstvo izboljševati pri temeljih. To pa so šole za izboljševanje ljudstva – dobre osnovne šole.

III

Idrijčani so nadaljevali razvoj strokovnega šolstva z odpiranjem novih šol. Tako so leta 1876³⁴ ustanovili posebno šolo za čipkarstvo. Prva učiteljica je bila Ivanka Ferjančič. To šolo je prevzelo pod svoje varstvo C. kr. Naučno ministrstvo. Čipkarsko šolo je do leta 1878 vodil iz več članov sestavljeni kuratorij, od tega leta pa je bil kurat

ravnatelj rudniške osnovne šole Jakob Inglič. Po njegovi smrti so na to mesto imenovali Ivana Vogelnika, ki je imel izpit za meščansko šolskega učitelja. Z njegovim prizadevanjem je čipkarska šola dosegala vidne uspehe. Do leta 1903 so imeli na šoli dva oddelka in v niju samo praktični pouk. Vpeljali pa so to leto praktično teoretični tečaj s predmeti: nemščino, obrtno računstvo, obrtno spise, knjigovodstvo in strokovno risanje. Tako so si dekleta spopolnjevala znanje in se usposobila za učiteljice čipkarstva ali za blagajničarke. S to preureditvijo čipkarske šole je ministrstvo za uk in bogočastje 25. junija 1903 imenovalo Ivana Vogelnika za stalnega učitelja te šole, šola pa se je preimenovala v C. kr. strokovno šolo za čipkarstvo. Leta 1907 so učitelja Vogelnika imenovali za nadzornika čipkarskih šol.

Schulnachrichten.

von *Jos. Maria Terpin* Schöler der *Idrija* Klasse
am 1. *Idrija* Klassenverbandes in *Idrija* im September 1852.

Zeit	von	bis	Glaubwürdig		Schrift		Rechnen	Naturkunde	Geschichte u. Geographie	Landwirthschaft	Brennendes u. Bergbau	Militäre-Geographie	Tanz	Sittl. u. religiöse Erziehung	Anmerkungen	Unterschrift des Lehrers
			Wahrheit	Redlichkeit	Ordnung	Reinheit										
1852			/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		<i>Jos. Maria Terpin</i>
1853			/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		<i>Jos. Maria Terpin</i>
1854			/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		<i>Jos. Maria Terpin</i>
1855			/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		<i>Jos. Maria Terpin</i>
1856			/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/		<i>Jos. Maria Terpin</i>

Auf Grund dieses nach h. p. p. alle zum Nachweise in die nächst höhere Klasse für sei erklärt.
Bemerkung: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Jos. Maria Terpin
Schöler

Spričevalo Matija Terpina leta 1852

V Idriji in okolici je bilo veliko gozdov, ki so bili pod gozdno upravo. Ker je primanjkovalo gozdarjev, so v Idriji odprli leta 1892 gozdarsko šolo³⁵, ki jo je neposredno vodil vsakokratni c. kr. upravitelj za gozdarsko in kmetijsko gospodarstvo v okraju gozdnega gospodarstva v Idriji. Šola je bila namenjena predvsem gojencem iz južnih dežel, tj. Kranjske in Primorske, vanjo pa so sprejemali zdrave fante od 17. do 22. leta starosti. Učni jezik je bila nemščina, šolanje je trajalo 11 mesecev. Predstojnik in vodja šole Karl Jaconcig je poučeval strokovne predmete: nego gozdov, varstvo gozdov, izraba gozdov, izgradnja poti, nauk o lovu, ribištvo, gozdarski in lovski zakon, posebni zakon o ribištvu in zaščiti ptic, zakon za zaščito hišnih pravic in osebnih svoboščin, pravila službe, administracija in finančna poslovanja. Gozdarski asistent pa je poučeval naravoslovne predmete: botaniko, entomologijo, aritmetiko, geometrijo, meritve lesa, nauk o gradnjah, nauk o naravi, klimatologijo, lepomis in risanje. Imeli so

42 ur pouka nateden in od oktobra do konca marca vsak dan teoretični pouk. Izjema so bili dnevi, ko so bile na sporedu praktične vaje in ekskurzije. V poletnem semestru je bil predvidoma praktični pouk: 105 do 115 dni na leto. Gojenci so stanovali skupaj v gozdarski hiši – internatu. Za hrano so plačevali 60 kr. na dan, za perilo 1 glđ. na mesec. Obleko, knjige in učne pripomočke si je moral kupiti vsak sam. V šestnajstih šolskih letih – šola je delovala do leta 1909 – je šolo obiskovalo 121 gojencev iz različnih predelov Kranjske 28, Češke 21, Primorske 17, Spodnje Avstrije 17, Zgornje Avstrije 12, Koroške 10, Štajerske 6, Moravske 5, Istre 2, ter iz Galicije, Ogrske in Dalmacije po 1. Šola je bila izrazito nemško usmerjena. Uprava veleposestniških državnih gozdov in politično-upravne službe so imele nemško poslovanje. Vlada je zahtevala nemške in nemško misleče uradnike tudi v gozdarski šoli. Od vseh teh učencev je bilo samo šest Idrjčanov: Jože Černigoj (oče rudar), Viktor Kavčič (oče gozdar v pok.), Johann Levstik (oče učitelj), Rafael Burnik (oče viš. jamski nadzornik), Hugo Reumüller (oče gozdar) in Matija Rupnik (oče hišni lastnik).

Začetki obrtnega šolstva za izobraževanje vajencev segajo v prvo polovico 19. stoletja³⁶. Čeprav Idrja ni bila obrtniško, ampak predvsem rudarsko mesto, so želeli tudi obrtniki in trgovci, kolikor jih je bilo, imeti v kraju obrtno nadaljevalno šolo. Iz pregleda letnih poročil razberemo, da je za pouk obrtnih in trgovinskih vajencev skrbela nedeljska ponavljalna šola. Ko pa je ta s šolskim letom 1874/75 prenehala, se tudi za vajence ni nihče več zmenil, vse do leta 1904.

V katalogu za šolsko leto 1847/48³⁷ je bilo med 66 dečki, ki so obiskovali nedeljsko ponavljalno šolo, 20 obrtnih vajencev. Učili so se čevljarstva, dimnikarstva, glavnikaarstva, ključavničarstva, krojaštva, mizarstva, sedlarstva, slikarstva in urarstva.

Šele po dolgotrajnih pripravah so leta 1904³⁸ spet začeli poučevati. Pouk vajencev je bil po zakonu iz leta 1883 obvezen. Šolsko leto je trajalo osem mesecev, od 1. oktobra do 31. maja, šolo je obiskovalo povprečno 50 vajencev. Pouk je bil brezplačen, trikrat na teden – v torek, sredo in petek od 18. do 20. ure in v nedeljo od 9. do 11. ure. Po statutu in učnem načrtu je imela šola pripravljalni, prvi in drugi razred. Najprej je bila namenjena samo obrtnim vajencem, kasneje pa še trgovinskim; zato ime Obrtna in trgovsko nadaljevalna šola. V njej so poučevali: slovenski jezik, pisanje, risanje, računstvo, geometrijsko projekcijsko in prostoročno risanje, geometrijo in projekcijski pouk, strokovno risanje, poslovno spiske in splošne obrtne predpise, obrtno računstvo in obrtno knjigovodstvo. Šola je bila popolnoma slovenska pod vodstvom osnovne šole.

Z novim šolskim zakonom je država začela ustanavljati tudi otroške vrtce. Leta 1872³⁹ so krajevni in okrajni šolski nadzorniki dobili navodila, kdaj in kje morajo odpirati otroške vrtce. Zanimivo je določilo, ki pravi: »Kjer se ustanavljajo javni otroški vrtci, je skrbeti zato, da se dovoli rodbinam, da jih smejo brezplačno uporabljati«. Idrjčani so pohiteli in začeli skrbeti tudi za predšolske otroke. Že takoj po izidu ministrskega ukaza leta 1872 se je sestel okrajni šolski svet in razpravljajl o ustanovitvi vrtca. Možnosti so bile dane, vendar naprej od prve seje niso prišli. Ponovno so sesestali čez dve leti, ponovno brez uspeha. Leta 1882⁴⁰ pa je rudniška uprava odprla

zasebni vrtec, v njem pa so zaposlili Emo Rauch, hčer rudniškega zdravnika. Vrtec je deloval le dve leti. Potem so na okrajnem šolskem svetu znova razpravljali o odprtju otroškega vrtca in ga slovesno odprli 8. februarja 1890⁴¹. Prostore je dobil v dveh učilnicah osnovne šole. Vrtec je vodil ravnatelj osnovne šole. Po statističnih podatkih je bilo v letu 1893 v vrtcu 14 dečkov in 20 deklic. Šolana vrtnarica je bila Marija Doljan, varuhinja pa Deziderija Lipold⁴². Ker je v šoli primanjkovalo prostora in ker je vrtnarica Doljanova odšla iz Idrije, je vrtec prenehal delovati leta 1897. V začetku stoletja so se med rudniško upravo in uršulinkami iz Ljubljane začeli znova pogovori o potrebi po otroškem vrtcu. Uršulinke so leta 1909 odprle otroški vrtec in ga vodile do leta 1916; tedaj so ga prevzele šolske sestre iz Maribora in ga upravljale do leta 1923. Deloval je po statutu ter učnem načrtu pod vodstvom Konzorcija za otroško varstvo.⁴³

Skupaj z otroškim vrtcem so uršulinke odprle tudi gospodinjsko šolo, ki je bila popolnoma slovenska in namenjena vzgoji in izobraževanju deklet. Veliko jim je pomagal prof. Franc Levec, ki se je kot deželni šolski nadzornik za osnovne šole na Kranjskem ter dvorni svetnik zavzel za ustanovitev šole. Po dogovoru z uršulinkami v Ljubljani so mariborske prevzele vodstvo in pouk. Za šolske prostore in stanovanje uršulink sta morala poskrbeti dvorni svetnik Billek in dekan Arko. Rudnik je nabavljal šolski inventar, denarno vzdrževal šolo in plačeval sestre – učiteljice. Šolsko leto je trajalo od septembra do julija, vsak dan od 7. do 16. ure. Pouk je obsegal poleg verouka, slovenščine, računstva, vzgojeslovja, gospodinjstva, hranoslovja, še kuhanje, šivanje, ročna dela, zlasti klekljanje, razna gospodinjska dela in vrtnarstvo. Uršulinke so do leta 1917 vodile tudi gospodinjsko šolo, potem pa so jo prevzele šolske sestre in zanjo skrbele do leta 1923.

IV

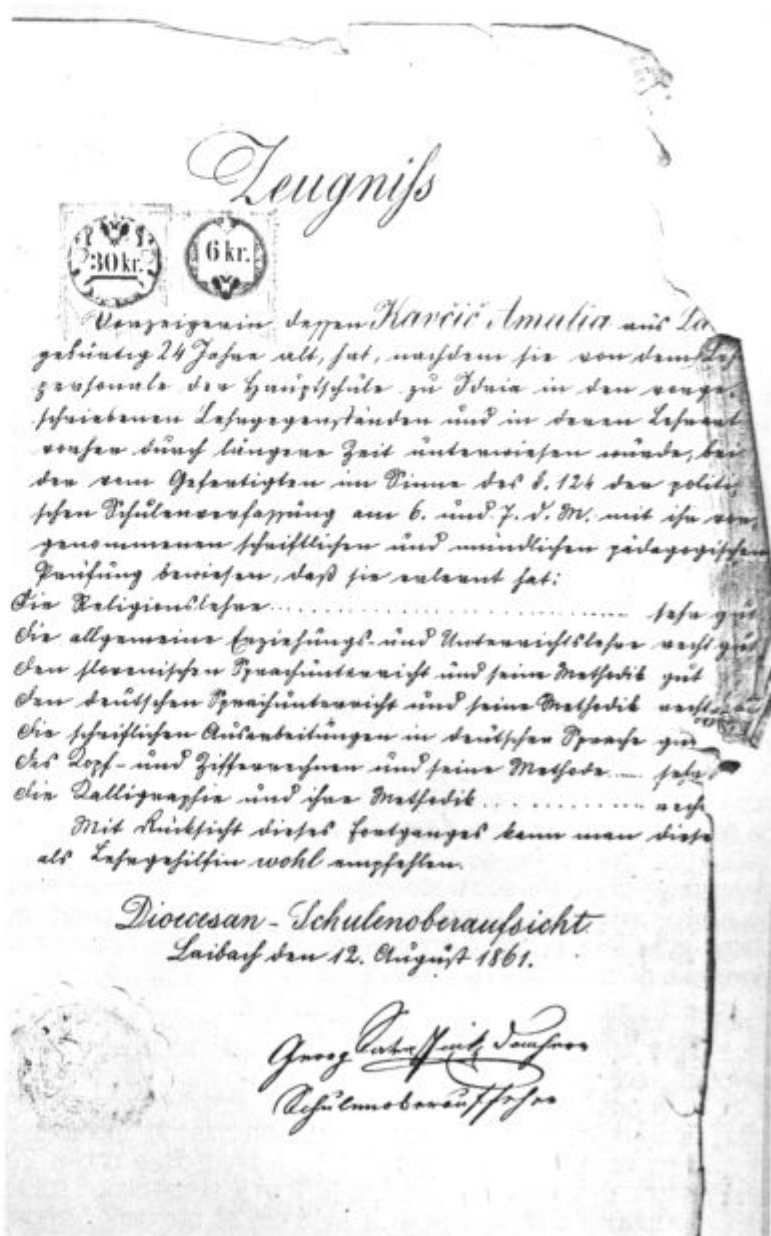
Šolske oblasti so zaradi napredka proizvodnje navedeno strokovno šolstvo v Idrji dopuščale in ga tudi pospeševale, odločno pa so nasprotovale predlogom idrijskih rudarjev za ustanovitev katerekoli srednje šole, ki bi njihovim otrokom omogočila socialni vzpon. Želja in potreba po ustanovitvi srednje šole je že zelo stara. Arko v svoji zgodovini navaja: »da so že 7. junija 1716 prosili dvorno komoro, naj se v Idrji vpeljeta dva latinska razreda. V pokritje stroškov naj se naloži 1/2 kr. davka na vino. En učitelj naj ima 400 fl. plače, 30 fl. za stanovanje in 30 fl. za drva«⁴⁵. Komora je zahtevala podatke in predračun. Vse to je bilo poslano, vendar odgovora niso dobili. Ta prvi predlog in prošnja sta ostala brez odziva. Zakaj? Idrja je imela v tem času le šolo z enim učiteljem, ki je imel samo trimesečni tečaj za vaškega učitelja. Čeprav je imel več učencev in verjetno med njimi tudi zelo nadarjene, je bila njihova raven znanja za nadaljnje šolanje na latinski šoli preskromna. V tistem času so ustanovili jezuiti gimnazijske razrede v večjih krajih (Ljubljana 1597, Celovec 1604, Gorica 1620, Trst 1620, Celje 1726, Maribor 1758), da bi dali kandidatom za duhovnike boljšo izobrazbo. Morda je prav to spodbudilo Idrjčane, da so prosili komoro za ustanovitev dveh latinskih razredov. (Potrebno bo še poiskati arhivski dokument o navedeni letnici ustanovitve – leto 1716).

Tehnejše zahteve po srednji šoli so se pojavile po ustanovitvi in uveljavitvi glavne šole, ko se je že v prvem desetletju delovanja postavilo vprašanje, kam z nadarjenimi učenci, ki so uspešno končali tretji razred.

Ko je jezuitski red leta 1773 razpadel in so razpustili jezuitske gimnazije, vpeljali leta 1784 šolnino ter sprejemni izpit za prvi razred, so se vrata gimnazij revnim učencem skoraj zaprla. Kandidati so morali opravljati sprejemni izpit iz nemščine in temeljnih pojmov latinske slovnice. Če je izpit opravil slovenski otrok z dežele, se je direktor gimnazije že pred izpitom prepričal, ali ga pri napredovanju v gimnaziji ne bo ovirala »politična nesposobnost za študij«, kot so tedaj imenovali revščino; revne kandidate so odslovili, »razen če je bila revščina združena z izredno nadarjenostjo«.

Vpeljavi šolnine so se rudarji odločno uprli in isto leto 1784⁴⁶ z denarjem idrijskega šolskega sklada organizirali tri razrede zasebnega gimnazijskega pouka. Pozneje so ob pomoči dveh gramatikalnih učiteljev ter ravnatelja in kateheta glavne šole ta pouk še razširili, tako da bi učenci lahko nadaljevali šolanje v četrtem razredu ljubljanske ali goriške gimnazije, brez sprejemnega izpita. Učenci pa so morali za prehod v četrti razred opraviti sprejemni izpit, ker ta zasebna gimnazija ni bila priznana kot javna šola, čeprav je bila raven znanja učencev zelo dobra, kar se je kazalo tudi v učnih uspehih. Zasebna šola je seveda pomenila upor proti težnjam, naj se revnim gimnazijsko šolanje onemogoči, zato so se morali znova bojevati proti poskusom ukinitve zasebne gimnazije. Leta 1795 so rudarji zaprosili, naj bi bili njihovi sinovi oproščeni šolnine, ker znaša njihova najvišja dnevna mezda komaj 17 kr., in še to doseže le malokdo. Najbolj plačani rudar je moral vsako leto plačati za enega otroka 42 dnevnih mezd šolnine. Prošnja za oprostitev šolnine je bila zavrnjena. Šolnina pa se ni razlikovala po premoženjskem stanju, ampak po vrsti šole; za gimnazijo je znašala 12 glid. na leto. S prihodom Francozov leta 1797 je idrijska gimnazija prenehala delovati, toda le za kratek čas. Že leta 1805 so ponovno začeli s poukom v prvem razredu gimnazije. Dr. Vlado Schmidt je v svoji Zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem zapisal⁴⁷: »Na ljubljanskem deželnem uradu so leta 1807 izvedeli za latinski pouk v Idriji. Sematizem za Kranjsko je to leto objavil imeni dveh učiteljev prvega in drugega gramatikalnega razred latinske šole v Idriji ter ime njihovega direktorja. Ko so poslali pogledat škofijskega šolskega nadzornika Jožefa Balanta in ljubljanskega gimnazijskega prefekta Franca Hladnika, kaj se dogaja v Idriji, sta oba inšpektorja spomladi leta 1808 odkrila v Idriji trirazredno gimnazijo s tremi učnimi močmi, ki so jo Idrijčani tudi sedaj kakor že leta 1784 organizirali po svoji volji.« S prvim razredom so pričeli leta 1805 »da bi mogli svoje otroke, ki se odlikujejo s posebnimi sposobnostmi, pripraviti za nadaljnje šolanje brez posebnih izdatkov«, kakor je namene staršev razlagal nadrejenim oblastem na Dunaju višji rudarski urad v Idriji. V šolskem letu 1807/08 so na gimnaziji že delali po novih učnih predpisih, čeprav s tremi učitelji niso mogli uresničevati predmetnega pouka, in sicer po predmetniku za šestrazredne gimnazije – v tretjem razredu so namesto grščine uvedli prirodopis. Ponovno se je pojavilo vprašanje sprejemnih izpitov za prehod v četrti razred. Učenci so morali opravljati sprejemni izpit, tako kot če bi jih bil pripravil domači

učitelj ali podeželski župnik, čeprav sta oba inšpektorja predlagala, naj bi idrijska gimnazija dobila naravo javne šole, ker poučujejo na njej sposobni učitelji. Tedanjim oblastnikom gimnazija v rudarskem kraju ni bila pri srcu, čeprav jih ni nič stala. Tudi zdaj so vzdrževali šolo in učitelje rudarji in poravnali vse izdatke, tako da so bili gimnazijski učitelji na javnih gimnazijah na boljšem, saj so imeli poleg višje plače še popust pri nakupu nekaterih živil in tudi brezplačno zdravniško oskrbo.

Spričevalo o strokovnosti industrijske učiteljice Amalije Kavčič leta 1861

Iz letnega poročila, imenovanega Nomina juvenum, in Juventusa za leto 1808 razberemo, da je imela idrijska gimnazija v treh gramatikalnih razredih 63 učencev, v prvem 34, drugem 14 in tretjem 15.⁴⁸

Obdobje Ilirskih provinc v letu 1809 do 1813 je prineslo v šolski sistem več sprememb. Odpravljene so bile trivialke, glavne in normale šole, vpeljali so enotno osnovno šolo. Tako so učenci po končani štirikredni osnovni šoli lahko nadaljevali šolanje na gimnaziji in raznih strokovnih šolah. Med francosko okupacijo so v Idriji ustanovili tehniško šolo. Učni predmeti sobili geometrija, geometrijsko

Slika stavbe, kjer je delovala gozdarska šola z internatom

risanje, mehanika, stavbarstvo in praktični obrtni pouk, odprli pa so tudi matematični oddelki z dvema razredoma in s petimi učitelji za matematiko, algebro z enačbami, geometrijo s trigonometrijo, za risanje (strojno in risanje zemljevidov), stavbarstvo ter dopolnilni tečaj francoščine. Pouk je trajal v vsakem razredu po štiri ure na dan, razen ob četrkih, ko je bil prost dan. Tudi to šolo so vzdrževali Idrijčani sami.

Za slovensko ozemlje je bilo v času Ilirskih provinc določeno osem gimnazij, med njimi tudi idrijska. Uprava rudnika je predlagala, da bi bilo gimnazijo treba prilagoditi potrebam rudnika in je zato predložila svoj načrt. Takratni organizator šolstva v Ilirskih provincah Rafael Zelli je določil za idrijsko gimnazijo tri razrede s petimi učitelji in obljubil zanjo 800 frankov na leto.⁴⁹ Ta Marmontova ureditev srednjih šol pa je žal veljala le malo časa: ker je primanjkovalo denarja, so jo opustili. Toda Idrijčani so iz ukinjene gimnazije napravili matematični oddelki pri osnovni šoli, torej strokovno šolo, v njej pa so poučevali učitelji osnovne šole. Še naprej so sami plačevali vse učitelje.⁵⁰

S propadom Ilirskih provinc se je šolstvo vrnilo v čas drugega avstrijskega šolskega zakona, v leto 1805.

Toda Idrijčani so trmasto vztrajali, da morajo dobiti in imeti srednjo šolo, kljub Metternichovemu absolutizmu, ki je z vsemi močmi nasprotoval izobrazbi delavskih otrok.

Idrijski rudarji so leta 1816⁵¹ spet poslali prošnjo na Dunaj, naj jim dovolijo obnoviti nižje gimnazijske razrede, in dodali, da bodo stroške poravnali sami, tako da revnejšim učencem niti ne bo treba plačevati šolnine. Toda vloga ni prišla do cesarja, ustavila se je že na ljubljanskem guberniju, čeprav je Franc Hladnik – Idrijčan kot prefekt ljubljanske gimnazije vlogo priporočil z utemeljitvijo, da je bila v Idriji dobra gimnazija, da so učenci zelo nadarjeni in da so razredi na gimnaziji v Ljubljani že prenapolnjeni. Toda brez uspeha. Idrijčani niso odnehali; leta 1821 so spet poslali na Dunaj prošnjo za ustanovitev popolne gimnazije in jo utemeljili s tem, da je na ljubljanski gimnaziji že 26, na drugih gimnazijah pa 35 učencev iz Idrije. Prošnjo so zavrnili z izgovorom in čudno utemeljitvijo, kako »da ni prostora, če bi ustanovili svojo gimnazijo«. Po dolgih razpravah se tudi gubernij ni mogel več upirati in je dovolil v šolskem letu 1823/24

Učenci obrtno-nadaljevalne šole s profesorji: Albin Vončina, katehet Janko Žagar, Rafael Gostiša – zadnji slovenski ravnatelj in Tavaloci – prvi italijanski učitelj

ustanoviti prvi gimnazijski razred, vendar na priporočilo gubernija le kot zasebni učni zavod, v katerem bi poučeval idrijski kaplan Jakob Praprotnik kot zasebni učitelj. To je pomenilo, da so morali učenci pri prehodu na drugo gimnazijo delati sprejemni izpit – tako kot pred francosko okupacijo. V naslednjem šolskem letu pa so zaposlili, da bi smeli odpreti drugi gimnazijski razred. Tu pa so se pred idrijske učence postavile ovire, ker je gubernij vpeljal dve različni merili za zasebne gimnazijske učence.

Tisti, ki so jih poučevali posvetni zasebni učitelji, so se morali prijavit vsak semester in plačati šolnino in izpitne takse. Učenci, ki jih je poučeval duhovnik, pa so morali opravljati izpit šele takrat, ko so želeli preiti na redno šolanje v prvem ali v višjem gramatikalnem razredu, in jim ni bilo treba plačati ne šolnine ne izpitne takse. To razlikovanje med zasebnimi učenci so utemeljevali s tem, da poučuje posvetni učitelj vsakogar, ki plača, duhovnik pa se zavzema samo za najboljšega. Omenjeno različno obravnavanje učencev je gubernij izrazil in določil, da veljajo za idrijske gimnazijce enake obveznosti

kot za učence posvetnih zasebnih učiteljev. Če pa hočejo idrijski učenci uživati ugodnosti, kakor da jih poučuje duhovnik, pa mora idrijski dekan, ki je tudi nadzornik zasebne šole, z zelo strogimi merili izbrati najboljše absolvente za drugi razred. Tako je od 50 učencev prišlo v drugi razred 25 odlično ocenjenih, od teh 13 rudarskih in 12 obrtniških ter uradniških otrok.

Vpis v prvi razred je bil po poprejšnjem strogem izboru dovoljen vsako drugo leto. V šolskem letu 1826/27 je imela gimnazija prvi in četrti razred, pa še tega so komaj obdržali, ker je gubernij hotel premestiti učitelja Jožefa Globočnika za suplenta na ljubljansko gimnazijo. To pove, kaj vse so storili, samo da bi onemogočili študij delavskim otrokom. Za zasebni študij na stopnji tako imenovanih humanitarnih razredov je bilo potrebno posebno dovoljenje. Idrijski dekan Jakob Čadež in ljubljanski škof Wolf sta zaprosila gubernij za popolno zasebno gimnazijo vsaj za nekaj let, torej za oba humanitarna razreda. Prošnjo sta utemeljila z bojznijo, da strogi predpisi o omejevanju gimnazijskih študij ne dajo idrijskim učencem možnosti, da bi po opravljenem sprejemnem izpitu lahko nadaljevali šolanje. Toda kljub izredni strogosti jih je od 21 učencev drugega razreda opravilo izpit za naslednji razred 16, izmed 20 učencev četrtega razreda pa za prvi humanitarni razred 18. Tako je teh 18 absolventov ostalo na cesti; 14 od teh je bilo rudarskih otrok drugi pa so bili iz kmečkih in obrtniških družin. Nekateri so se poskušali vpisati drugje, a so jih zavrnili.⁵²

Po tej bridki izkušnji so prizadevanja Idrijčanov za nekaj let zamrla. Revolucija leta 1848 je postavila v Avstriji na dnevni red med drugim tudi veliko zaostalost srednjega šolstva. Leta 1849 je izšel Osnutek za gimnazije in realke⁵³, ki je pomenil prelom s fevdalno tradicijo gimnazijskega pouka (dotlej so bile gimnazije šestrazredne, odtlej pa osemrazredne) in mu začrtal smernice, ki so obveljale vse do konca avstro-ogrske monarhije. S tem osnutkom je bil ustanovljen nov tip šole realke; tako smo dobili osemrazredne gimnazije in sedemrazredne realke. Ta novi osnutek srednjih šol je Idrijčane ponovno spodbudil, da se s spremenjeno šolsko zakonodajo, ki pospešuje širjenje tehniške izobrazbe in izboljšuje obrtno in industrijsko proizvodnjo, lahko potegujejo in upravičeno zahtevajo realko, ki daje srednjo splošno izobrazbo. Potreba po taki preosnovi šolstva se je med učiteljstvom živo čutila. Zato so učitelji glavne šole Karol Legat, Mihael Putre, Jožef Martinak, Jožef Eržen, Jožef Šerek, Anton Lesar in Andrej Kacin na mesečni konferenci, 26. marca 1859⁵⁴, opozoril tedanjo višjo šolsko oblast, knezoškofijski konzistorij, da bi bilo prav in nujno na idrijski glavni šoli ustanoviti še četrti razred, poleg dotedanjih treh. Tako bi lahko dobili otroci rudarjev, ki se zaradi slabih gmotnih razmer ne morejo izobraževati v drugih krajih, v domači šoli toliko znanja, da bi bili pozneje sprejeti med nadzorniško osebje pri rudniku ali pa bi postali pazniki v rudniku in jim torej ne bi bilo treba opravljati le težaških rudniških del. Ugotavljali so, da je v kraju mnogo nadarjenih otrok, ki bi se lahko šolali. Ustanovitev četrtega razreda so utemeljevali s tem, da ima vsa kranjska dežela samo en četrti razred, in še tega na vzorni šoli v Ljubljani.

Knezoškofijski konzistorij je odgovoril na vlogo tedanjemu ravnatelju glavne šole Karlu Legatu po krajevnem šolskem nadzorniku. Pripo-

ročil je, naj se ravnateljstvo glavne šole poteguje za ustanovitev nižje realke z dvema razredoma. Če ravnateljstvo pripravi predlog za ustanovitev dvorazredne realke, bo konzistorij ta predlog z veseljem podprl že zato, ker je realka v Ljubljani prenapolnjena in ne morejo sprejeti niti enega učenca več. Krajevni šolski nadzornik je s tem predlogom 18. aprila 1850 seznanil ravnatelja šole in mu naročil, naj v posebnem poročilu razloži svoje mnenje v dveh točkah⁵⁵:

1. kateri razlogi govorijo za ustanovitev dvorazredne nižje realke glede na krajevne razmere, nadarjenost otrok in šolski obisk in
2. naj pripravi predmetnik, po katerem bi poučevali v teh dveh letnikih, pri tem pa posebej upošteva rudarstvo in potrebe rudnika.

Učence meščanske šole leta 1925 z učitelji: Marija Lapajne, prvi italijanski ravnatelj, Marija Kavčič – zadnja slovenska ravnateljica dekliške šole, Zdenka Krapš in Marija Tušar.

Na navedeni vprašanji je ravnatelj Legat že v treh mesecih, 10. julija 1850 odgovoril s temeljnim poročilom. V njem je zagovarjal ustanovitev nižje realke in podal zelo praktičen načrt za njeno ureditev: realka mora ustrezati krajevnim razmeram. Pri zasnovi predmetnika se je opiral na organizacijski osnutek gimnazij in realk. V prvem letniku bi poučevali: verouk, zemljepis in zgodovino, lepopy, pouk v materinščini, nemščino, prirodopis in naravoslovje, matematiko in risanje. V drugem bi dodali še uporabno matematiko, knjigovodstvo, nauk o menicah, o carini in državnem monopolnem redu in tehnologijo. Legat je predlagal, naj bi vpeljali še predmete: rudarstvo, kemijo in gozdarstvo.

Krajevni šolski nadzornik je že naslednji dan, 11. julija 1850, potem ko je prejel Legatov program, poročal o tem konzistoriju v Ljubljano. Konzistorij je odgovoril šele 17. januarja 1851, da so predlog obravnavali, niso pa še sprejeli odločitve o ustanovitvi nižje realke, češ da se za ustanovitev realke poteguje tudi glavarstvo v Vipavi. Tako je bil tudi ta boj za srednjo šolo neuspešen; realka ni bila ustanovljena niti v Idriji niti v Vipavi.

Kot nekakšno nadomestilo za neuspehi boj za srednjo šolo je osnovnošolski nadzornik Franc Močnik ministru Thunu predlagal ustanovitev pedagoškega tečaja s slovenskim in nemškim jezikom;

tako naj bi omilili pomanjkanje podeželskih učiteljev na Kranjskem. Ministrstvo za kulturo in pouk na Dunaju je 31. maja 1852⁵⁶ dovolilo in potrdilo pedagoški tečaj. S tem poukom so začeli v jeseni, tečaj je bil enoleten. S tem pedagoškim tečajem so se mnogi sinovi rudarjev in revnejših okoliških kmetov usposobili za učitelje vaških šol. Toda tudi ta tečaj so skušali onemogočiti. Ljubljanski škof Vidmar mu je ves čas obstoja nasprotoval, ker se je zbal, da bo na Kranjskem preveč učiteljev, čeprav je še zmeraj ostajala večina otrok, godnih za šolo, brez osnovnošolskega pouka. Dvakrat je predlagal deželni vladi (1862 in 1864), naj bi ta tečaj odpravili, ker so na Kranjskem take razmere, da ni mogoče izvajati načela, naj ima vsaka kuracija – ekspoziura po predpisih urejeno osnovno šolo. Z ministrskim ukazom je bil pedagoški tečaj končan s šolskim letom 1865/66.

Tečaj je bil pod vodstvom osnovne šole. V prvem šolskem letu je bilo 14 učiteljskih kandidatov, osem iz Idrije in šest iz drugih krajev Slovenije. Iz statističnih podatkov razberemo, da jih je od 208 prijavljenih učencev izstopilo 15, končalo pa 193. Po abecednem seznamu je takšnih samo 153.⁵⁷ Na tečaju so poučevali: verouk, osnove pouka, lep opis – slovenski in nemški, nemški jezik, slovenski jezik, slovenski in nemški pravopis, slovensko in nemško spise, računstvo, risanje, izgovorjavo, orgljanje, petje in pridnost. Ko so absolventi tečaja nastopili službo, so kot začetniki morali biti tudi organisti in cerkovniki, po dveh letih, ko so opravili konzistorialni izpit, pa so jih namestili za stalno. Med pedagoškim tečajem so učitelji glavne šole leta 1861 brezplačno poučevali šest odličnih absolventk te šole vse predmete za učiteljske kandidatke in jih celo praktično vpeljevali v pouk. To je bil prvi pedagoški tečaj za učiteljice na Kranjskem.⁵⁸

Po ukinitvi pedagoškega tečaja leta 1866 so po letu 1870 spet oživela prizadevanja za srednjo šolo. Sklicevali so se na osnovnošolski zakon iz leta 1869, ki je določal osemletno šolsko obveznost. Zahtevo po srednji šoli so utemeljevali takole: nadarjeni otroci po končani osnovni šoli sicer še dve leti nadaljujejo šolanje na nedeljski ponavljalni šoli, vendar ta ne daje duševno razvitim otrokom primerne izobrazbe. Dopis z utemeljitvijo, da bi ustanovili vsaj eno državno realno nižjo gimnazijo za Notranjsko, so poslali 9. julija 1872⁵⁹ po občinskem odboru deželnemu šolskemu svetu za Kranjsko v Ljubljano. Žal je bila tudi ta prošnja neuspešna. Ministrstvo je odgovorilo nanjo šele leta 1876 in zavrnilo predlog z utemeljitvijo, da vlogi ne more ugoditi, ker ni dokazano, da je takšna šola res potrebna in ker se občina ni obvezala prispevati k ustanovitvi in vzdrževanju šole.

Po skoraj 180-letnem boju in prizadevanju za srednjo šolo so se Idrijčani leta 1894⁶⁰ odločili na občinske stroške ustanoviti mestno nižjo gimnazijo. In spet je preteklo nekaj let, sklicanih je bilo več sej in popisanega je bilo veliko papirja, preden se je končno na pritisk javnega mnenja posrečilo odpreti v Idriji občinsko nižjo realno. Temeljito študijo o prvi slovenski realki je napisal prof. Janez Kavčič.

Ob vsem tem lahko ugotovimo, da je na Slovenskem malo mest, ki bi tako zelo skrbela za razvoj šolstva, ki bi z njim živela in ga podpirala več stoletij – kot Idrija. Prav gotovo je to najlepši zgled požrtvovalne zavzetosti Idrijčanov za šolstvo. Zavedali so se, da je izobrazba najboljšo orožje proti zaostalosti, pa tudi tega, da šola sicer ni vse, je pa zanesljiva pot k napredku.

Opombe:

1. dr. Marija Verbič, Prvi upor idrijskih rudarjev leta 1579, Idrijski razgledi 3/XIV, 1969, str. 118, 125.
2. Prav tam str. 113, 125.
3. Arhiv R Slovenije, Vic. A., fasc. I/50 – 20. 5. 1579, dr. Marija Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, ZČ VI–VII, 1952, str. 542, dr. Jože Koropec, Mi smo tu, Maribor 1985, str. 68.
4. Verbič, Karolinski rudarski red za idrijski rudnik 1580, Idrijski razgledi 2/XIV, str. 58.
5. Mihael Arko, Zgodovina Idrije, Idrija 1931, str. 220, Ivan Lapajne, Idrijskega rudnika zgodovinske črte. Letno poročilo glavne šole c. kr. rudnika v Idriji 1870, str. 12, Jožef Novak, Šolstvo v Idriji 1848–1908, Letno poročilo c. kr. rudniške deške ljudske šole v Idriji 1907–07, str. 8.
6. Karel Bezeg, Doprinosi k zgodovini Idrije, rokopis Mestni muzej Idrija, inv. št. 1705 – 324/C 22.
7. Dr. Dragotin Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, Ljubljana 1958, str. 122–123.
8. Arko, Zgodovina Idrije, str. 220, 221.
9. Josip Novak, Biografije učiteljev do leta 1869, Nuk, rokopisni oddelk.
10. Dr. Josip Gruden, Zgodovina slov. naroda, Celovec 1910, str. 670. S predikantom je običajno prišel tudi šolnik, in ta šolnik naj bi učil kmete, otroke »purgarske in kmetiške« slovensko čitati in pisati.
11. J. Loserth, Die protestantischen Schulen der Steiermark, Berlin 1916, str. 80.
12. Gruden, str. 742, dr. Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike, Ljubljana 1963, str. 60.
13. Holtkamer, 1602 – I – 35, Landesarchiv Graz (posredovala dr. Verbičeva).
14. Josip Novak, Biografija... Arko, str. 220, dr. Koropec, Mi smo tu, str. 80, omenja upor rudarjev leta 1606, da sta k upor pozivala takratni sodnik Jurij Kuhler in šolnik Janez Zert (Zerck), šolnika so odpejali v Gradec.
15. Holtkammerakten... Kronologische Reihe Landesarchiv, Graz (podatke posredovala dr. Verbičeva).
16. Arko, str. 165.
17. Arko, str. 166.
18. Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji, Ljubljana 1978, str. 83–86.
19. Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal, Haupt und Trivialschulen in den sämtlichen k. k. Erbländern, 6. 12. 1774.
20. Jože Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, Ljubljana 1894, str. 310.
21. Arko, str. 220.
22. Einladung zur öffentlichen Prüfung der Schüler an der K. K. Normalschule in Laibach 1779 v SŠM, inv. št. 1295.
23. Einladung zur öffentlichen Prüfung in der K. K. Hauptschule zu Idrija SŠM, inv. št. 9412 (julij 1789).
24. Arko, str. 221, Apih, str. 312.
25. Schmidt, I. str. 187–188.
26. Einladung... 1789.
27. Politische Verfassung der deutschen Volksschulen, Wien 1805.
28. Letno poročilo... 1870, str. 22.
29. Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, Ljubljana 1895, str. 13. (Zakon z dne 14. maja 1869. leta).
30. Korošec, Naš prostor... str. 83–86.
31. Schmidt, Zgodovina... I. str. 162.
32. Berichte-Resolutionen 1763–1766, 22. in 27. 9. 1763.
33. Anton Müller, Dr. J. A. Scopoli als Werkarzt in Idrija 1754–1769.
34. Arko, str. 229, 230, ZgALJ – enota Idrija, K. K. Spitzenkloppdelschule in Idria, 184 knjig, 83 fasciklov, statut, kronika 1876–1918. Letno poročilo... 1907/08, str. 19.
35. ZgALJ – enota Idrija, Matična knjiga in kronika gozdarske šole 1892–1908.
36. Mihael Presel, Namen, razvoj in organizacija obrtnega in strokovnega šolstva drugo in pri nas, Ljubljana 1920.
37. Letno poročilo... 1907/08, str. 21.
38. ZgALJ – enota Idrija, Obrtna in trgovsko nadaljevalna šola 1864–1945 – o otroških vrtih in tem sorodnih zavodov, Letno poročilo... 1907/08, str. 14.
40. Bezeg, Doneski... šolstvo IX.
41. Popotnikov koledarček za slovenske učitelje 1890.
42. Popotnikov koledarček... 1892.
43. Iz privatnega arhiva uršulink v Ljubljani, fasc. XXI.
44. Prav tam, Arko, str. 233, 234.

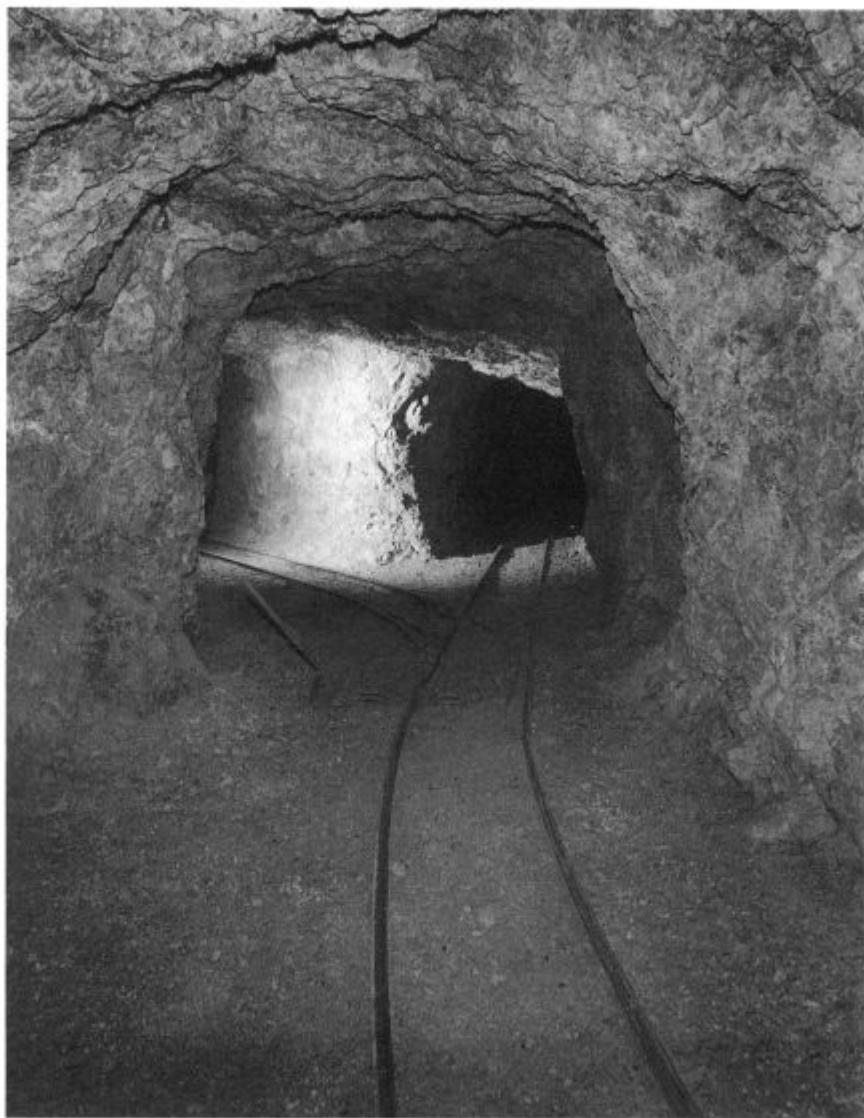
45. Arko, str. 227.
46. Schmidt, Zgodovina... I, str. 280, 281.
47. Schmidt, Zgodovina... II, str. 43, Juventus gimnasialis instituti Idriensis 1808, Nomina Juvenum in hoc c. r. Instituto Idriae 12. april 1808.
48. Nomina Juvenum... 1808.
49. Schmidt, Zgodovina... II, str. 84.
50. Schmidt, Zgodovina... II, str. 77.
51. Schmidt, Zgodovina... III, str. 274–279.
52. Prav tam str. 274–279.
53. Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich, Wien 1849.
54. Arko, str. 226. Makso Pimat, Pripravniki tečaj v Idriji, Drugo izvestje mestne nižje realke v Idriji za šol. leto 1902/03, str. 17–41.
55. NŠALJ – šolski arhiv F XXII-41, Idrija. Cvetko Butkovič, Učiteljski pripravniki tečaj v Idriji 1852/53–1865/66, Idrijski razgledi 28/85, Idrija 1985, str. 38–41.

56. Schmidt, Zgodovina... III, str. 36, 147, 235.
57. Abecedni seznam udeležencev pedagoškega tečaja v Idriji v letih od 1852/53 do 1865/66, Arhiv SŠM, fasc. 339/3, Sezam sestavil Drago Vorčina.
58. NŠALJ fasc. I, 1, 3, 30, 7. in 12. 8. 1861.
59. Lado Božič, Škozi stoletja, Idrijski razgledi 1956, štev. 2.
60. Janez Kavčič, Prva slovenska realka, Idrija 1901–1926, Idrija 1987.

* * *

Opomba:

Raziskovalno nalogo »Zgodovina idrijskega šolstva« financira proračun Skupščine občine Idrija iz sredstev za raziskovalno dejavnost. Razprava je povzetek dosedanjega raziskovalnega dela in je bilo javnosti prvič predstavljeno na predavanju iz ciklusa Muzejski večeri v sezoni 1989–1990.

Jelko Podobnik

Križpotje
ciklus Idrijski rudnik, 26. 8. 1987

POKLICNE BOLEZENSKE OKVARE PRI IDRIJSKIH RUDARJIH V PRETEKLIH STOLETJIH

JOŽE PFEIFER

Pri rudarskem delu, tako pri izkopu rude kot pri njeni predelavi, so bili delavci vedno izpostavljeni številnim škodljivim vplivom, ki so ogrožali njihovo zdravje, pretile pa so jim tudi pogoste nevarnosti nesreč pri delu. Razen z običajnimi tveganji, povezanimi z rudarskim poklicem, se srečujemo pri idrijskem rudniku še s specifičnim problemom, s stalnim zastrupljanjem delavcev z živosrebrnimi hlapci, s poklicnim ali profesionalnim merkuralizmom.

Poročila o zastruptivah rudarjev in žgalničarjev z živosrebrnimi hlapci najdemo že pri antičnih avtorjih, vendar pa se je prav v 16. stoletju, torej kmalu po ustanovitvi idrijskega rudnika zelo poživilo zanimanje takratnih zdravnikov za različne bolezenske okvare rudarjev in s tem tudi za merkuralizem. Tako najdemo, med drugim, podatke o poklicnem merkuralizmu v delih slovitega Paracelsusa, Agricole in Mattioli, ki je po lastnih opazovanjih že leta 1544 opisal merkuralne zastruptive pri idrijskih rudarjih. V svojem prikazu že navaja in loči dve tipični manifestaciji poklicnega merkuralizma: vnetje dlesni s posledičnim izpadanjem zob in tresenje telesa. Zlasti pogosto so se, po njegovih ugotovitvah, pojavljale zastruptive pri žganju rude, ki so jo v tistem času še žgali na prostem v lončenih retortah. Po njegovem pričevanju je malokateri delavec pri tem delu zdržal brez težjih bolezenskih okvar več kot tri leta. Tudi v poznejših stoletjih je bilo najbolj zdravju nevarno in škodljivo opravilo idrijskih rudarjev žganje rude, ki so ga v 17. stoletju že opravljali v retortnih pečeh v posebni žgalniški stavbi. Vendar je obstajala nevarnost zastruptive tudi v tistih predelih rudniške jame, kjer se je v bituminoznem skrilavcu pojavljalo samorodno živo srebro, ki je hlapelo ob jamski temperaturi in zastrupljalo ozračje.

Že v tem zgodnjem obdobju so idrijski delavci skušali z nekaterimi preprostimi postopki blažiti strupene učinke živosrebrnih hlapov. Tako Agricola poroča, da so pri žganju rude na prostem delavci obračali hrbet proti vetru, Mattioli pa omenja živalske mehurje, s katerimi so si ti pred hlapci in dimom zakrivali obraz, pri praznjenju retort pa so si čez usta in nos prevezovali platnene kroge.

Na pogostnost in silovitost merkuralnih zastruptiv so, razen obsega in intenzivnosti proizvodnje v posameznih obdobjih, vplivali tudi delovni pogoji v žgalnici in jami, tehnična dovršenost žgalnih naprav, preventivni zdravstveni ukrepi, pa tudi izredne okoliščine, zlasti onečiščenost jamskega ozračja po večjih jamskih požarih. Med

oddatnimi dejavniki, ki so stopnjevali strupene učinke živega srebra, velja omeniti še telesno neodpornost ob pogosto slabi prehranjenosti delavcev in precej razširjeno čezmerno uživanje alkohola. Vpliv teh škodljivih dejavnikov se je očitno izrazil v nekaterih kritičnih obdobjih.

Tak splet neugodnih okoliščin je razviden iz rudniških poročil v letu 1742, ko so začeli delavci v žgalnici trumoma zbolevati za težkimi, celo akutnimi oblikami merkuralizma. Do teh pojavov je prišlo po večletni izredno intenzivni proizvodnji, ob skrajno neugodnih delovnih pogojih v tesni, razpadajoči, zakajeni žgalnici in ob pomanjkljivi prehranjenosti delavcev zaradi neredno izplačevanih mezd. O tako grozljivih razmerah in množičnih primerih merkuralizma v naslednjih letih ni več poročil, vendar se je nevarnost zastruptiv opazno zmanjšala šele, ko so sredi 18. stoletja vpeljali novo žgalno metodo v veliki španskih ali aludelskih pečeh.

Leta 1754 je Idrija, ob dotedanjem rudniškem ranocelniku, dobila še akademsko šolanega zdravnika. Prvi, ki je zasedel to mesto je bil sloviti prirodoslovec dr. Joannes Antonius Scopoli. Leta 1761 je izdal knjigo o idrijskem živem srebru (*De Hydrargyro Idriensi*) in v tretjem delu knjige prikazal najpogostejša bolezenska stanja pri idrijskih rudarjih. Med sedmimi opisanimi bolezenskimi motnjami so štiri očitno povezane z dejavnostjo idrijskih rudarjev in jih je torej šteti med poklicne bolezenske okvare, ki jih je Scopoli označil z nazivi: salivatio (slinjenje), tremor artuum (tresenje udov), kašel (tussis) in asthma (naduha). Bolezenska stanja torej diagnostično ne opredeljuje tako, kakor smo danes vajeni, ampak jih, po tedanji navadi, razvršča po simptomih (bolezenskih znamenjih), ki so v ospredju bolezenske slike. Škodljive učinke živosrebrnih hlapov tako opiše v dveh ločenih poglavjih o slinjenju in o tresenju udov, čeprav gre pri obeh stanjih za istega povzročitelja, je pa vnetje ustne sluznice bolj izrazito pri akutnih in subakutnih oblikah merkuralizma, medtem ko je tipično tresenje izrazit simptom kronične zastruptive.

Vnetje ustne sluznice z močnim slinjenjem je Scopoli opazoval pri delavcih, ki so med žganjem rude z glinasto kašo mašili (lutirali) nastale razpoke na glinastih pečnih cevah in pri tem opravilu v kratkem času vdihnili večje količine segreth živosrebrnih hlapov, nadalje pri tistih, ki so iz kaminov v pečeh odstranjevali živosrebrne delce vsebujoče saje (štupa), in slednjic pri tistih, ki so take saje, pomešane z glino, gnetli z bosimi nogami in potem maso oblikovali

v opeke, ki so jih nato skupaj z rudo žgali v pečeh. Vnetne spremembe v ustni votlini so bile po Scopolijevem pričevanju včasih zelo hude. Prizadetim so močno zatelekle dlesni in celo jezik, zobje so se jim začeli majati in jim izpadati, na ustni sluznici so se pojavile bele obloge in nastopilo je obilno izločanje sline. Vnetje se je poleglo, če je prizadeti kak teden ali nekaj dalj bival na svežem zraku in ni prihajal v stik z živim srebrom. Scopoli je zmotno menil, da spremembe v ustni votlini nastajajo zaradi neposrednega delovanja živosebrnih hlapov na ustno in žrelno sluznico, kar pa se ne sklada z dognanji sodobne medicine, da namreč pri poklicni zastrupitvi daleč pretežna količina živega srebra prihaja v telo po dihalih in le neznatne količine skozi kožo in prebavila.

Drugo klinično sliko merkuralizma, ki se izraža s tresenjem udov, je Scopoli opazoval zlasti pri delavcih, ki so vdihovali živosebrne hlape pri delu ob žgalnih pečeh ali so delali v jamskih predelih, kjer je hlapelo samorodno živo srebro. S tremorjem prizadeti delavci so se včasih tako hudo tresli, da brez tuje pomoči niso mogli niti jesti, celo stati ne, in so po ves dan sedeli ali ležali ter vzbujali vtis, da so povsem hromi.

Tudi pri merkuralnem tremorju je Scopoli ugotavljal, da se ta poleže, če se zastrupljenec za dalj časa umakne iz ogrožujočega okolja in se dosti giblje na svežem zraku, sicer pa je predpisoval zdravila, ki povzročajo potenje in priporočal vroče kopeli. Po njegovih opazovanjih se mladeniči in možje, ki jih prizadene merkuralni tremor, redno pozdravijo, medtem ko pri starejših tresenje ne izgine in »opiraje se na palico životarijo do smrti«.

Scopoli priporoča tudi nekaj preventivnih ukrepov, ki naj bi znižali število in ublažili silovitost merkuralnih zastrupljenj. Obsoja razvado, da nekateri delavci, kljub temu da se slabo počutijo in že tresejo, ne gredo k zdravniku, ki ga imajo brezplačno na razpolago, ampak nadaljujejo z delom, dokler se popolnoma ne izčrpajo. Nadzorno osebje opozarja, naj tresočih se delavcev ne razporeja na nezdrava delovna mesta in naj se na takih mestih tudi zdravim ne dovoli predolgo delati. Graja tudi malomarno opuščanje v preteklih časih bolj uporabljanih kopeli.

Bolezenska stanja dihal, ki tudi sodijo med poklicne okvare, je Scopoli opisal v poglavjih o kašlju in naduhi. Danes z izrazom »kašelj« ne opredeljujemo neke določene bolezni, ampak z njim označujemo nek bolezenski simptom, ki je prisoten pri mnogih in različnih boleznih dihal. Scopoli pa je s tem nazivom predstavil predvsem različne oblike akutnega in kroničnega bronhitisa. Ta je bil povezan bodisi s prehladnimi obolenji zaradi neugodnih vremenskih učinkov in temperaturnih sprememb pri delu ali pa je nastajal zaradi draženja dihalnih poti, ki so ga povzročali prah v jami in dim ter žvepleni hlapi v žgalnici. Scopoli je opazil, da postane izpljunek pri kašlju včasih krvavkast, kar povezuje z nastankom pljučne tuberkuloze.

Z izrazom astma ali naduha označuje Scopoli različne pljučne okvare, povezane s težko sapo. Ugotavljal je sicer, da se težka sapa pojavlja zlasti pri žgalničarjih zaradi vdihavanja žvepljenih par, vendar bi rekli, da je tu šlo tudi za posledico kroničnega bronhitisa, ki med drugimi komplikacijami povzroča raztegnjenost in neelastičnost pljučnega tkiva (emfizem), lahko pa je bila težka sapa tudi posledica

delovanja prašnih delcev na pljuča, zlasti izredno kemično aktivnih kremenčevih drobcev, ki ne okvarjajo le dihalnih poti, ampak tudi pljučno tkivo in povzročajo bolezen z nazivom silikoza. Scopoli navaja obdukcijski izvid nekega takega bolnika, ki je bil tudi močan pivec in kadilec. Kljub pomanjkljivim podatkom ne moremo izključiti domneve, da je morda pri tem šlo za silikotično okvaro pljuč (stisnjena, bleda pljuča z za lečo velikimi črnkastimi, zlivajočimi se pegami na površini, številne prirastline rebne mreže). Pri delu v prašnem okolju je Scopoli priporočal, naj si delavci čez usta in nos prevežejo krpe.

Scopolijev opis poklicnih bolezenskih okvar pri idrijskih rudarjih je prvi znanstveni prikaz teh stanj in kljub nekaterim zmotnim hipotezam, ki so bile pač odraz takratnega medicinskega znanja, je izvrstno podal klasično sliko poklicnega merkuralizma.

Naglo zvišanje proizvodnje ob koncu 18. stoletja in hkratio podaljšanje vsakoletnega žgalnega obdobja sta opazno dvignila obolevnost med idrijskimi rudarji. Še mnogo huje je bilo v letih po jamskem požaru leta 1803. Ob tej katastrofi se je vsa rudniška jama spremenila v ogromno žgalno peč, v kateri so se sproščali živosebrni in žvepleni hlapi. Pri čiščenju jame in obnovitvenih delih v njej so rudarji delali v izredno segretem ozračju, zasičenem z živosebrnimi hlapi in so se množično zastrupljali.

V dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja so v idrijski jami pogosto kopali tudi v predelih s samorodnim živim srebrom v bituminoznih skrilavcih. Tam zaposleni delavci so nadpovprečno pogosto zbolevali za merkuralizmom, pogosto pa so se pri njih pojavljala tudi pljučna obolenja, očitno zaradi močne zaprašnosti ozračja ob pomankljivi ventilaciji.

Sredi 19. stoletja je med zdravstvenimi strokovnjaki v Evropi zelo naraslo zanimanje za živo srebro in njegovo delovanje na človeški organizem. Živo srebro so namreč že stoletja uporabljali pri zdravljenju sifilisa in ob preveč energični terapiji je pogosto prihajalo pri bolnikih do merkuralnih zastrupitev. Znanstvena struja takomenovanih antimerkuralistov je celo večino pojavov pri sekundarnem in terciarnem sifilisu zmotno pripisovala posledicam terapije z živim srebrom. V tem času je bil idrijski rudniški zdravnik dr. Ludvik Gerbec, ki je v svojem času veljal za priznanega strokovnjaka na področju merkuralizma in je upravičeno zavračal teorijo antimerkuralistov. Leta 1865 je na podlagi svojih dolgoletnih opazovanj in izkušenj v zajetnem zdravniškem poročilu prikazal tako tipične oblike merkuralizma pri idrijskih rudarjih kot tudi stranske učinke živega srebra na organizem in komplikacije merkuralnih zastrupitev. To poročilo je leta 1873 objavil dr. Johann Hammerschmid v svoji knjigi o zdravstvenih razmerah in poklicnih boleznih rudarjev, topilničarjev, solinarjev in gozdnih delavcev v avstrijskih deželah.

Po Gerbčevih opazovanjih je bila takrat najpogostejša manifestacija merkuralne zastrupitve pri idrijskih delavcih vnetna sprememba ustne sluznice s slinjenjem, zatekanjem dlesni in posledičnim izpadanjem zob. Najtežje oblike teh stanj je opazoval pri čistilcih pečī, pri katerih so se pogosto pojavljale tudi razjede na ustni sluznici in zatekel jezik. Gerbec je še vedno, kot pred njim Scopoli, zmotno menil, da te okvare nastajajo zaradi direktnega delovanja živega srebra

vsebujočih delcev saj in prahu na ustno sluznico. Tresenje udov ali merkurialni tremor v njegovem času pri delavcih ni bil več pogost, se pa po njegovih ugotovitvah pojavi včasih dokaj nanagloma, večinoma pa se razvije počasi, se postopoma jači in pri nekaterih prizadetih nikoli več ne izgine.

Med drugimi bolezenskimi stanji, ki so posledica delovanja živega srebra, navaja Gerbec posebno obliko malokrvnosti, želodčne motnje in prebavne težave ter jetrne okvare. Zdi se mu, da je merkurializem pomemben tudi pri razvoju pljučne tuberkuloze. Pri zdravljenju merkurializma je uporabljal kalijev jodid, vendar z njegovim učinkom ni bil povsem zadovoljen. Kot Scopoli tudi on meni, da je najboljše zdravilno sredstvo dalj časa trajajoče bivanje na svežem zraku, med preprečitvenimi metodami pa priporoča pogoste kopeli, zlasti po delu, uporabo delovne obleke, žvečenje tobaka in vzdržnost od žganih pijač. Opozarja tudi, naj uprava skrbi, da se na zdravju nevarnih delovnih mestih delavci izmenjavajo in se jim skrajša delovni čas.

Kar zadeva pogostost merkurialnih okvar v takratnem času je Gerbec v deželnem sanitetnem poročilu za leti 1861/1862 navedel, da okoli 43% idrijskih rudarjev trpi za različnimi posledicami merkurializma, vendar je pri tem treba upoštevati, da je prištevati k merkurialnim okvaram številne želodčne bolezni, prebavne motnje in bolezni zob, za kar vzročni učinek živega srebra ni bil dokazljiv. Ko je v naslednjih letih v poročilih upošteval le tipične primere merkurializma z vnetimi spremembami na ustni sluznici in tresenjem, je letno število takih primerov zneslo le kakih 7% od celotnega števila rudarjev. Leta 1886 je v strokovnem časopisu Wiener medizinische Presse objavil svoja opazovanja v zvezi z merkurializmom pri idrijskih rudarjih v letih 1878–1884 nekdanji rudniški zdravnik dr. Johann Baaz. V času njegovega službovanja se je letno kakih 10% rudarjev zdravilo zaradi merkurializma. Sicer pa je število od merkurializma prizadetih delavcev v naslednjih desetletjih precej nihalo in ob koncu 19. stoletja je bilo takih po letnih poročilih okoli 11–12%.

Tako težkih okvar zaradi merkurializma, kakor jih je opisoval Scopoli, v 19. stoletju ni bilo več, ali pa so bili taki primeri le izjemni. V drugi polovici 19. stoletja so se začele delovne razmere pri idrijskem rudniku izboljševati. Tehnične izpopolnitve pri žgalnih napravah so zniževale pogostost in silovitost merkurialnih zastrupitev pri žgalničarjih, izboljšala se je ventilacija v jami in v žgalnici, vpeljeni so bili redni sistematski zdravniški pregledi delavcev, kopalniške kapacitete za

delavce so se občutno zvišale, vendar vse do našega stoletja niso bile delavcem na voljo redne vsakodnevne kopeli po delu in delovne obleke za vse zaposlene.

Preostane nam, da se bežno dotaknemo še nekaterih ostalih z delom povezanih bolezni in telesnih okvar pri idrijskih rudniških delavcih v preteklih obdobjih. V 18. stoletju se omenjajo pogoste kile pri delavcih in prizadeti so brezplačno dobivali kilne pasove. Zelo razširjena je bila zlasti v 19. stoletju, tako pri delavcih kot med prebivalstvom Idrije, pljučna tuberkuloza. Tudi v preteklosti zelo pogost alkoholizem pri idrijskih rudarjih bi vsaj delno lahko povezovali z življenjskim načinom rudarjev in vplivi sociokulturnih dejavnikov rudarskega okolja.

V preteklih stoletjih so bile nesreče pri rudarskem delu v Idriji pogostejše kot v našem času, vendar v primerjavi z drugimi rudniki v takratnih časih sorazmerno redke. Najhujši množični nesreči sta bili leta 1532, ko se je zrušil strop v nekem jamskem predelu in pokopal več deset delavcev, ter leta 1846, ko je v jamskem požaru izgubilo življenje 17 rudarjev. Občasno je prihajalo do nesreč zaradi treskavega plina (metana), vendar ne pogosto in z omejenim učinkom.

Vsekakor pa je skozi stoletja bila najhujša bolezenska nadloga idrijskih rudarjev poklicni merkurializem, ki je bil s pomočjo uspešnih preprečitvenih metod izkoreninjen šele v našem času, zato sem merkurializmu namenil tudi pretežni del svojega medikohistoričnega prikaza.

Literatura:

- Baaz J.**, Beobachtungen über die beim k.k. Quecksilberbergwerk Idria vorkommenden Erkrankungen an Merkurialismus, Wiener medizinische Presse, 1886, 712, 742, 774, 880, 944, 978, 1010, 1104, 1134.
- Glesinger L.**, Opis trovanja živom kod rudara u Idriji u 16. stoljeću, Arhiv za higijenu rada, I, 1950, 142–147.
- Hammerschmied J.**, Die sanitären Verhältnisse und Berufskrankheiten der Arbeiter bei den k.k. oesterreichischen Berg-, Hütte- und Salinenwerken und Forsten, Wien 1873.
- Hribnik I.**, Naša opazovanja o profesionalnem zastrupljanju z živim srebrom v Idriji (1946–1950), Arhiv za higijenu rada, I, 1950, 291–299.
- Moeschlin S.** in sod., Klinik und Therapie der Vergiftungen, Stuttgart–New York 1986.
- Pfeifer J.**, Zgodovina idrijskega zdravstva, Idrija, 1989.
- Pintar I.**, Johannes Antonius Scopoli in njegovo prizadevanje za obratno higieno, Arhiv za higijenu rada, V, 1954, 309–320.
- Scopoli J. A.**, De Hydrargyro Idriensi Tentamina Physico-Chemico-Medica, Jenae et Lipsiae 1771 (2. izdaja).
- Stanković D.** in sod., Medicina rada, Sarajevo, 1978.

Mojster Podobnik zakriva sonce, 28. 3. 1991

Foto: Jože Vehar

AVTORJEVA POPOTNICA FOTOGRAFSKI PRILOGI

Toliko se že zlepa nisem razkril. Pred vami sem skoraj tak kot pred samim seboj. Zagoveden naturalist in ranljiv lirik obenem. Ne zgražajte se nad mojimi fotografijami! Raje odvrzite maske in goli bomo mrcvarili naša srca, preobračali povožene mačke, zrlji skozi njihova iztisnjena očesa, se pulili z vranami za izbrizgano drobovje, dotolkli goloba miru, skrunili umiranje zapuščenih domačij, se posipali s plesnivimi krljji, pokadili bolne s prisadno repo, iskali pravo pot v labirintu idrijske jame, brskali po naplavinah civilizacije, izžgali toplino lesa ter begali med grapami in vrhovi. Slabše nam ne more biti. Kvečjemu lahko vzljubimo življenje. Razumeli ga tako ne bomo!

Rafael Podobnik-Jelko

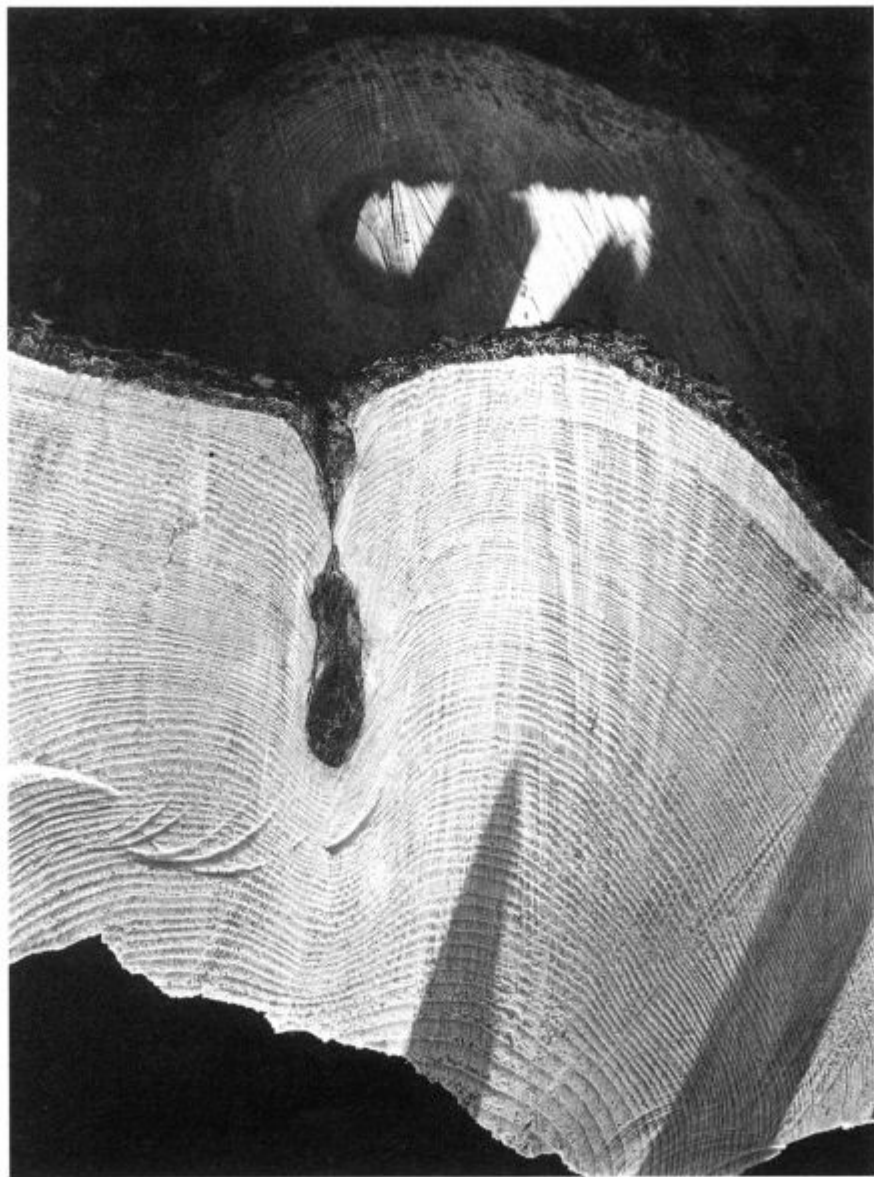
FOTOGRAFSKO NAGLAŠENI ŽIVLJENJEPIJNI PODATKI

Rafael Podobnik, čeljustni ortoped iz Nove Gorice, rojen 1942 na Straži pri Cerknem. Na likovnem področju se ukvarja s črno-belo ter barvno fotografijo, občasno z grafiko in fotografsko kritiko. Prve fotografije je izdelal v fotografskem krožku idrijske gimnazije. Usoda mu je namenila izvrstnega fotografskega učitelja Valija Trevna. V času univerzitetnega študija je deloval v Foto kino klubu Akademski kolegij. Od leta 1970 je član Foto kino kluba Nova Gorica. Foto zveza Jugoslavije mu je leta 1989 podelila naziv mojster fotografije.

Vedno znova se vrača v rodni rovtarski svet, v katerem išče življenjske korenine in ustvarjalne vzpodbude. Posebno pozornost namenja izrazni barvni fotografiji. Vajnejši ciklusi so Zapuščene domačije, Povožene živali, Utrinki na veliki čas, Primorska krajina, Pogovori s pokrajino, Les, Naplavine in Barve.

Fotografije je objavljajl v Idrijskih razgledih, Primorskih (Goriških) srečanjih, Proteusu, Delu, Zdravstvenem vestniku in drugod. Sodeloval je pri vrsti knjig, kot so Zakladi Slovenije, Slovenske gore, Slapovi v Sloveniji, Atlas Slovenije, Nova Gorica. Pri slednji je bil obenem urednik fotografije. Leta 1989 je izdal fotomonografijo Osojna Primorska.

Pripravil je 43 samostojnih razstav. Sodeloval je na 215 domačih in 49 mednarodnih fotografskih razstavah ter prejel 95 različnih priznanj. Sitotiske je predstavil na petih skupinskih razstavah. Povabljen je bil v koloniji Koštabona 1981 in Vipavski Križ 1990. Udeležil se je mednarodne fotografske delavnice Mikonos 1989.

Jelko Podobnik

Nekje pod Rodico
ciklus Les, Grantarski gozd, 12. 11. 1989

IVANA LESKOVEC

Cerkljanski laufarji prav gotovo sodijo med znane pustne šemske like na Slovenskem. Po mnenju dr. Nika Kureta – priznanega raziskovalca mask in šemljenja pri nas – so cerkljanski laufarji danes vsaj tako znani kot markovski koranti. Posebnost so njihova naličja – lesene larfe, izdelane iz lipovega lesa. V tako fiziognomično izdelani obliki jih ne poznajo nikjer drugod na Slovenskem.

Na pusta, 12. februarja 1991. leta so laufarji praznovali pomemben jubilej – 35 let obnovljenega delovanja. Sicer pa je zgodovina laufarjev pestra in sega daleč nazaj.

Zaman se sprašujemo, kdo so laufarji, od kod so, od kdaj so. Ne le zanje, pač pa tudi za ostale pustne šege velja, da so to izrazito večplastni pojavi, ko se prastare oblike in vsebine skozi čas oplajajo in dobivajo znova in znova novo podobo, ki pa tudi danes še ni dokončna. S spremembo zunanjih življenjskih okoliščin tradicionalni kulturni elementi ne izginejo, ampak se prilagodijo in taki bogatijo naše današnje življenje.

Kajti različne politične oblasti, predvsem pa uradna katoliška vera, so skozi zgodovino omejevale in prepovedovale pretirano veseljačenjske in skrivnostne poganske obrede. Človek se je znal temu prilagoditi. Stare večstoletne navade je rahlo spreminjal, jim pridajal novosti, in tako so se le-te postopoma oblikovale v današnjo podobo. Prav tu je vzrok, da za mnoge šege in navade ne vemo, od kod so, niti od kdaj so, niti zakaj so take, kot so.

Cerkljanska laufarija je stoletja potekala po nenapisanih pravilih, ki so se z ustnim izročilom prenašala iz roda v rod. Do te stopnje kot smo ji priča danes, se laufarija ni povsem spontano razvila. Njenemu razvoju lahko sledimo vsaj skozi dve obdobji.

Prvo je čas do prve svetovne vojne, do leta 1914, drugo pa je sedanost, ki se začne z letom 1965.

Zaradi zgodovinskih razmer, ki so vladale na tem malem koščku Primorske, je obred že šel v pozabo. Najprej je prenehal zaradi prve svetovne vojne, zatem pa so ga prepovedale italijanske oblasti, ker so v njem videle nevarnost za svojo potujočevalno politiko. Že leta 1948 pa je Peter Brelih, po domače Buštinov Peter, doma iz Cerknega, ki pa se je že zgodaj odselil v Ljubljano, pričel prihajati v Cerkno, da bi ljudi navdušil za svojo idejo – obnove laufarije¹. A kaj kmalu je ugotovil, da od stare, pred prvo svetovno vojno opuščene laufarije ni ostalo tako rekoč nič². Pričeti je bilo potrebno popolnoma znova, s pomočjo starejših Cerkljanov, ki so se pustnega obreda še spominjali.

Na podlagi ustnega izročila so obnovili vse like iz laufarske družine, njihove obleke, naličja, njihov pomen, njihovo vlogo, njihovo vedenje, kje so se laufarji zbirali, kako so prihajali v vas, v kakšnem vrstnem redu so se razporedili v sprevodu, kakšen je bil glavni ceremonial ob obsodbi pusta, kaj so laufarji počeli v predpustnem času, kje in kdo odkoplje bot, kdo in kdaj koleduje itd. Glavni in najtežji problem so bile maske oz. naličja – lesene larfe, od katerih se v Cerknem ni ohranila niti ena. Kdo jih bo izdelal, da bodo vsaj malo podobne prvotnim?

Brelih v Cerknem očitno ni poznal nikogar, ki bi bil sposoben in pripravljen izdelati maske. V Ljubljani je iskal izdelovalca mask med znanimi in priznanimi kiparji, in našel je mladega Rada Jelinčiča; po

njegovem pripovedovanju je le-ta oblikoval maske v plastelinu, jih na pripombe domačinov popravil in spreminjal, dokler ni bila podoba prava. Ko so bile larfe narejene, jih je bilo potrebno oblikovati še v lesu. Tudi to delo je opravil Rado Jelinčič.³ Pozimi leta 1956 je bilo vse nared, seveda, ko so cerkljanski fantje pripravili tudi obleke za prvo, obnovljeno, oživljeno laufarijo.

Laufarska družina je imela 14 likov, kolikor jih je bilo po ustnem izročilu v prvotni laufariji. 11 naličij za te like je izdelal Rado Jelinčič, dve sta bili iz Ljubljane, ali last samega Petra Breliha ali pa last Etnografskega muzeja,⁴ edino masko, ki ni bila lesena – lamant – pa je izdelal domačin Cerkljan Janko Pagon, po domače Monav Janko.

K oživitvi te šege in realizaciji obnovljene laufarije je veliko pripomogel Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, zlasti dr. Niko Kuret.

Takoj naslednje leto, torej za pusta 1957. leta, pa je cerkljanska laufarija spet stala pred vprašanjem, ali bo ali ne bo. Larfe, ki jih je izdelal Rado Jelinčič, so sicer ostale v Cerknem, tisti dve pa, ki sta bili iz Ljubljane (ta star in en ta terjast), ne glede na to, čigavi sta bili, so laufarji morali vrniti.⁵ In tako so ostali brez dveh glavnih likov. Kaj sedaj? Obrnili so se na domačina Franca Kobala, po domače Hramšarjevega Eneta⁶, ker je med ljudmi še živel spomin, da je njegov ded Blaž Kobal (1855–1940) izdeloval larfe.

Kobal se dotlej s tem oz. tovrstnim delom ni ukvarjal, razen kot otrok, ko je v šoli rezbaril in izdelal lesene jaslice. Obljubil je in poizkusil. Uspelo mu je. Izdelal je maski ta terjastega in ta starega. S tem pa dela še ni bilo konec. Tudi sam se je vključil v laufarsko družino in fantje in možje, ki so sodelovali v njej, so želeli, da se naredijo še novi liki.

V naslednjih letih so res nastajale nove podobe, ki so bile plod skupnih zamisli, naličja pa jim je s spretnimi prsti in dieti oblikoval Kobal.

Maska te bršljanovega, lepa, nasmejana, je eno njegovih prvih del; prejšnje naličje, ki ga je dotlej nosil ta bršljanov, pa je dobil nov lik, pustov brat ali ta smrekov. Kmalu zatem je naredil tudi marjetico.

Ta pjan in ta pjana sta nekaj časa nastopala kot samostojni figuri, nato sta bila kratek čas ena figura z dvema naličjema (žena nosi pijanega moža v košu), potem pa spet postaneta dva samostojna lika, v nadomestilo pa je Kobal naredil ta koševega, takega, kot ga poznamo še danes.

Med prvimi maskami, ki jih je izdelal, je tudi ta slamnat. V 60. letih je naredil ta divjega, pravi, da po podobni maski, ki jo je videl v nekem nemškem časopisu, ter ta perjevega. Njegovo naličje pa je portret domačina, v nekem smislu vaškega posebneža, ki je želel, da ostane v taki obliki upodobljen in ohranjen za kasnejše rodove.

Tu sta še ta zleht in od leta 1976 kot zadnja izdelana maska še en ta terjast. Skupno je torej izdelal 13 naličij – larf, vseh larf v današnji laufarski družini pa je 25.

O Kobalu lahko rečemo še to, da je pravi ljudski umetnik; zdi se, da gredo z njim v zaton nekdanje tako znane podobarske delavnice, ki so na Cerkljanskem delovale v preteklem stoletju v tesni povezavi s tistimi iz Poljsanske doline in Idrije.

Ta slamnat in ta terjast. Posebnost cerkljanskih laufarjev so lesena naličja izrezljana iz lipovega lesa. V tako fiziognomično izdelani obliki jih ne poznajo nikjer drugod na Slovenskem.

Vse te maske družijo nekaj skupnega. Na eni strani so to maske iz davne preteklosti, ki so že izgubile svoj prvotni pomen in vsebino in se je ohranila le oblika – in ob njih tiste, ki nosijo značilen pečat Cerknega – simbolizirajo posamezne socialne sloje prebivalstva (gospod in gospa – meščanstvo; ta slamnat, ta laparjev – obrtnike) ali njihove značajske lastnosti – tudi slabosti (ta pjan in ta pjana – pijančevanje).

Dokler se bo laufarska družina širila v teh okvirih, se ni bati njenega razpada ali izneverjanja tradiciji. V kolikor pa se bo od tega preveč oddaljila z vključevanjem najrazličnejših trenutno aktualnih osebnosti ali dogajanj, pa to pomeni odstop od tradicionalnih izhodišč, od svojega izvora, od svojih temeljev; hkrati to že predstavlja določeno

stopnjo karnevalizacije in skomercializiranosti in tudi začetek razkroja te tradicionalne šege, po čemer so laufarji doslej še bili znani.

O cerkljanskih laufarjih je tudi že marsikaj napisano. Večinoma so to priložnostni članki, reportaže, obsežneje pa so laufarji predstavljeni v knjigi dr. Nika Kureta *Maske slovenskih pokrajin*, ki je izšla v Ljubljani 1984. leta. Posnetih je bilo tudi več filmov, različnih po pristopu in strokovnosti. Inštitut za slovensko narodopisje SAZU je s sodelovanjem Petra Breliha posnel leta 1956 film *Laufarji v Cerknem*; 1961. leta je Viba film iz Ljubljane posnel film *Ti si kriv in leta 1980 domačin Božan Verbič, filmski amater, še film De be bla ripa bel debjela*. Skupaj z etnologom Naškorn Križnarjem iz Avdiovizualnega laboratorija Inštituta za slovensko narodopisje SAZU pa sva leta 1985 pri

Izdellovalec larf Franc Kobal p.d. Hramšarjev Ene iz Cerknega.

Francu Kobalu v Cerknem posnela videokaseto o izdelavi lesenega naličja – larfe.

Opombe:

- ¹ Lautarja in Planinsko društvo, s. 3, 4 in 5. Rokopis Petra Breliha. Hrani Mestni muzej Idrija, oddelek Cerkno.
- ² Cerkno je bilo med drugo svetovno vojno štirikrat bombardirano in ob tem močno porušeno in požgano. V ruševinah in plamenih so očitno končali tudi vsi pripomočki, obleke in larfe cerkljanskih lautarjev.

- ³ Primerjaj tudi: Niko Kuret, Maske slovenskih pokrajin. Lj. 1984, s. 381 in Rado Jelinčič, Lautarji ob rob, Primorske novice, 4. 2. 1986, št. 10, s. 10.
- ⁴ Rado Jelinčič (navedeno delo) pravi, da je Peter Brelih že pred drugo svetovno vojno imel v Ljubljani tri larfe, ki so si jih ob pustnem času nadevali na obraz njegovi otroci in njihovi prijatelji. Dr. Niko Kuret pa v svoji knjigi navaja, da je Etnografski muzej v Ljubljani takoj po vojni naročil in dobil od starega cerkljanskega rezbarja tri larfe. Le-ta pa je kmalu potem umrl. Med ljudmi se je do danes ohranilo sporočilo, da sta bili prvi uporabljeni maski iz Etnografskega muzeja.
- ⁵ Niko Kuret, nav. delo, s. 381 in opomba 4
- ⁶ Franc Kobal, rojen 1920, po poklicu kvalificirani zidar, sedaj v pokoju, živi v Cerknem.

Jelko Podobnik

Macesnova resnica
preplet ciklusov Les in Zapuščene domačije, Obid na Robeh, Zakojška grapa, 17. 3. 1991

RAFKO TERPIN

(Ob 500-letnici Idrije: O nekem knapovskem življenju)

1797. leto

Pod gorami, na kraju današnje Trpinove hiše, je tisti čas tičala skromna Habetova bajta. Za sosedo so ji bili: pojoča Idrija, Ta debela skala, zmeraj sončno Zajčevše, hiša, imenovana »Na skalci« (danes Štekarjeva). Golijeva vila je zamenjala starejšo stavbo šele 1896. leta.

Miren dom v kraju je nekaj let po francoski revoluciji verjetno živel spokojno knapovsko življenje – ali pa se tako le zdi, v knjigah zarisani drobci o preteklem le namigujejo. Reka se je vedno živahno in nejenljivo valila čez prodnike in pod vrbami. Umiranju je utečeno sledilo rojevanje. V enem od materinskih čudes je 1797. leta prifirbcala na belo Terezka Habetova. Dano ji je bilo, da bo – najbrž edinka v družini – zrasla pod Zajčevšem in komaj kaj nad zgovorno Idrijco. Zvrstili so se njeni mladi časi. 1816. je pri devetnajstih rodila Polonco (Apolonijo), dve leti pozneje je vzela njenega očeta, osemnajst let starejšega Miho Terpina. Miha (Mihael), knap, je bil po nekaterih podatkih vdovec. Prej je s svojimi živel na št. 104, v že skoraj pozabljeni Miglavčevi hiši (za današnjim Deželom).

Povasoval je torej tam za Ta debelo skalo, oči je imel na pravem mestu. Tako je nanese, da so se s Terezijino poroko pod Zajčevše vpičili Terpini. Rodila sta šest otrok: Polonco, Pepčeta, Francko, Marijo, Lojzeta in Barbaro. Po ustaljenem redu je prvorojeni sin, zaposlen pri Erarju, nasledil hišo in svet. Življenje, skopo zamerkanu v župnijskih bukvah, ni pleteničilo.

Mihaelov (Mihov) in Terezkin Pepče je 1854. leta poročil Katarino Sežun s št. 213 (Idrijčani so priimek Sežun radi poenostavljali Žežun). Rudar Pepe in krepka Katarina, ki bi ji le stežka porekli Katica, sta ustvarila čedno družino, rodilo se jima je šest otrok: Mica, Jožef (Pepče kajpak), Miha, Štefan, Matevž, Katarina. Po imena niso hodili daleč. Mati je imela svoje besedo, včasih kar možato. Vajeti je imela v svojih rokah (Tako so mi dali vedeti). Prepričana je bila, da beseda zmeraj ne zaleže in pika. Ob takih naključjih je razsodno pripeljala »ta zidarsko«. Njen oče, častiljivi, čez devetdeset let stari Sežun jo je rad pokregal: »Zjala, le kaj jih boš tepla!«

Ptičji lov je imela rada. Z možakarji je hodila še sama lovit. Trebljenje ulovljenih ptic je naložila žloto. Če komu ni bilo po volji, je vrela kri. Matevž, najmlajši, zmeraj bolj rahlega zdravja se takemu delu ni preveč upiral in je bil nekoliko gor vzet. Ajmoht je enolično knapovsko hrano žlahtno popestril.

Otroci so rastle kot konoplja, kot koprive za plotom. Nekaj je nagajala ljudska šola. Ne preveč. Štefeta so nekoč dobili, da je med veroučno uro žvečil tobak. Alamejnt! Gospod so ga postavili v kot in nanj brž pozabili. O žvečenju v neprimernem trenutku je učitelj (odrešitelj), ki mu še imena ne vem, povedal neizbrisne besede: »Veš kaj, lepo ni – greh pa tudi ne!«

Pepče in Štefe sta šla h knapom, to je pisalo že na zibelki. Mihec je umrl pri štirih letih sredi otroške nedolžnosti! Matevž se je šel učiti malanja k tedaj slavnemu Juriju Tavčarju (idrijskemu), delavnico je imel v današnji Majnikovi hiši na Ta novem placu. Tudi hiša je bila njegova.

Tako je bilo za pobe poskrbljeno. Mica je bila doma, dokler je ni pobral rudar Janez Kavčič iz Črnega Vrha (končal je v jami v rudarski nesreči). Katarina, najmlajša, se je poročila s Špetom, v Nemčiji se je za dolgo izgubila njena sled. Šele po drugi vojni so se v Idriji oglasili njeni potomci.

Štefan je do svoje zrelosti ostal doma. Jasno mu je bilo, da hiše ne bo dobil; ta je bila zapisana prvemu. Matrala ga je naduha, toliko, da je bil dober za knapa in da mu ni bilo treba v vojsko. V hecu (in sprjaznjen) je rad zini: Pepetu hišo – meni naduho.

Razvil se je v strašnega ptičarja, kakršnih v Idriji ni manjkalo. Veselje je poverbal po materi Katarini, a lov zaradi lonca mu ni dišal. V svojih zrelih fantovskih letih se je sprevrgel v zanosnega gojitelja ptic pevk. V kletkah, delal jih je sam, so se mu oglašali: kos, grlica, slavec, štiglci, gringlci, čajzlici, ceke, sinice, lipki, drozgi... Kavka mu je jedla z roke. Poleg lova »s špringajzlicem« (posebno ptičjo kletko) in limanic so takrat obvladali še »lov na skavek« in lov na različne klonke (zanke). Kadar je prišel čas za šnjefe (kljunače), je izginil s prijatelji. Čakali so jih ure in ure... Še imamo fotografijo na trdem kartonu: sredi številnih kletk se postavlja ves resnoben in zravnan. Po kom je nasledil gobarsko strast, mi ni znano. Kaj prida gob res ni poznal, a drugače je bil od sile strupen. Še na stara leta, ko so Italijani pod

Skrnikom gradili novo pokopališče (Ildrija je starega pri sv. Križu prerasila), se je rad pošalil: »Viš, kako blizu bom imel...!« Skrnik je bil gobarjem radodaren, to ni več skrivnost.

Prvorojeni Pepče je brez zaprek izgubil svoj č, se leta 1883 poročil in koj ovdovel. Tri leta pozneje si je drugo nevesto Marijo pripeljal iz Starega Trga pri Ložu. Reva je v naslednjih šestindvajsetih letih spravila na svet devetnajst otrok. (Toliko imen sem staknil v krstni knjigi, pravijo pa, da je bil še kakšen več.) Desetim ni bilo dano preživeti svojega otroštva. Zakoncema je bil v precejšnji pomoč »večni« kaplan Franc Onušič, ki je bil tudi iz Starega Trga doma, z mlado je bil celo v zlahti. Mariji je bil kot domač človek in sorodnik zelo dobrodošel in Pepe je ob njegovi besedi od Limbarskega (Kogovšek) lažje odkupil nekaj zemlje pod Zajčevšem.

Hkrati je Pepe zidal. Ne le da je bil pri rudniku za polirja, bil je od sile znajden »Tavžentkinstler« (so radi rekli). Pri hiši se je zmoget lotiti vsakršnega dela in ga tudi dobro opraviti. Čedna stavba, za svoj čas moderna in obenem še vsa idrijska, je bila dokončana 1896. leta. V istih poletjih je v bližini Ta debele skale pridno paval Matevž Kobal – posestnik, trgovec in gostilničar, z Vrhpolja doma. Njuno sosedstvo je mnogo pridobilo, ko je 1915. leta Matevž vzel Pepetovo Maričko.

1896. je bilo obupno gosto. Tedaj se je prvič oddal ta moj Štefan, Štefe ali Štefuc. Zagledal se v čedno Hano Štrancarjevo. Skozi spomin svojih sorodnikov vem le o njeni lepoti in veseli naravi. Prav rada se je zavrtela, sem slišal. Ob poroki je imel Štefe trideset pribраниh, Hana devetnajst. Zaživela sta v novi bratovi hiši št. 232 (Medtem so idrijskim hišam 1881. zamenjali številke. Prejšnjo 228 je nadomestila 232.) Tja do 1905. sta bogu dopadljivo rojevala v domači hiši, vse dokler ni Štefan dobil stanovanje v rudniškem prhavzu v Cegovnici (št. 543), kar je pomenilo: zanesljivo delo pri rudniku, vrt, možnost, da se iz zemlje kaj potegne, bližino gozda. Ob pridnih rokah je bilo rudniško stanovanje pravi dar božji.

Pela je knapovščina: peharjenje, kratke noči, nikakršnih juter.

»Če bi mi Bog dal otrok, kot je luknjic v rešetu, ne bi maral, da gre kdo od njih v jamo!« se je večkrat pridušal. Šlo je in se ustavilo. Hano je zagrabila jetika. Do njene zgodnje smrti 1908. leta se jima je rodilo sedem otrok, pa kaj – v materinem zadnjem letu je tri deklice pobrala davica: Pavlo, Minko in Angelco. Obup je vtopljal v vinu. Posebej neodločljiva se mu je zdela ta pot, kadar je zapuščal sveže zasut grob. Mirili so ga in tolažili, a jim je navrgel: »A ste že kdaj kupili otroški čevljiček, a ste že plačali grob?«

Bilo je najtrpkejše leto: Hanca je imela trinajst let, Štefan enajst, Franci osem, Lina šest. Življenje je stopilo v senco.

V hudih dneh je Štefetu največ pomagala sestra Mica, vdova po ponesrečenem rudarju. Sama je živela v »Malnu« v Zaspani grapi, kjer je tedaj mlel Andrej Mravlje (Nekaj let pozneje je izginil v eni od nesmiselnih bitk 1. svetovne vojne.) Andrej je bil – kako nenavadno – brat druge Štefetove žene. Dolgo tako ni moglo peljati, Štefan je bil prisiljen nekaj ukreniti.

Zaupal se je svojemu jamskemu tovarišu, s katerim sta si bila in sta si morala biti po nenapisanih knapovskih zakonih skrajno dobra.

Martin Tratnik iz kanomeljske Ribnice je to dokazal. Svetoval mu je kar domačo ribniško dekle Franico Mravlje, verno, pošteno, od sile delavno deklico. Po materini smrti je želela pretrgati s Cerkljanskim Vrhom, od koder je bila doma – in je bila v Ribnici že peto leto. Prav radi so jo imeli... In je stopil Štefan v Kanomljo, ogovoril mlado temnolaso Franico in jo pobaral. Korajža velja! Nekaj se je poslinil, nekaj napihnil, obljubljal je, da se je čez Bazovik megla delala (čez leta je večkrat potarnala, da jo je okrog prinesel). Tedaj je bila Franica osupla in je cincala. Kdo bi ji zameril?! In se je odločila za Štefuca: »Bo že Bog pomagal!« Štiriindvajsetletna je vzela trinštridesetletnega vdovca s štirimi otroki. Poroka je bila v Sp. Ildriji, k Mariji na skalci je vozil sam gospod Premerstein. Ohcet so pripravili v bližnjem Ljubevču. Nevesta je imela precej bale, še iz Kotnika je prinesla 12 praznih in 12 grobih ruh. V Ribnici so ji dali dve kmečki skrinji, polni suhega sadja: hrušk, krljev, orehov. (Skorajšnje zime se ni bilo bati.)

Življenje je brezobzirno zaoralo. Franica se je vpregla vanj, enkrat za vselej je postala Franca in Trpinka. Do svojega prvega otroka, hčere Fančike, je kljub strašnemu peharjenju preživljala domotožne čase, ne toliko v Kotnik, v Ribnico jo je vlekel. Prva hčer jo je privezala na Cegovnico. Garala je in se sušila. Še v visoki nosečnosti je hodila na drino v Jelični Vrh. Klekljala je, saj je znala metati klekelne še iz Cerkljanskega Vrha. Stanovanje in otroke je držala čiste, kar se je dalo.

V letih prve vojne so se spotegnili hudi časi. Hrane ni bilo, z denarjem ni bilo kaj kupiti. Na kmetih se je tu in tam kaj dobilo, ne zastoj – v zamenjavo za uporabno blago so dali krompir ali malo moke. Z mladim, pobalinskim Štefetom je šla Franca tja pod Sveto goro, kjer je po bitki ležalo vsega. Smuknila sta na prepevedano, naložila si je vojaških odej, Štefe polne žepe nabojev. Naskrivaj. In je nesla »v trajn« zamenjat za krompir, da so se otroci spet enkrat najedli. V Cerkljanski Vrh ni zašla niti enkrat. Zdeloval jo je sram – pa je ves čas vedela, da ji ne bi zapirali vrat.

Rodila je pet otrok. Janez in Janko sta šla k Bogu brž po rojstvu. Miciko, obetavno deklico, je ugonobil tifus, leta 1925 ji je uspelo imenitno dokončati četrti razred ljudske šole.

Bremen je bilo še več. Na Bači je med vojaščino izginil Franci iz prvega zakona. Vojska je izjavljala o samomoru, a domači z očetom Štefanom na čelu niso v to nikoli verjeli.

Za Hanco je šla služiti v Ljubljano še Lina. V trgovini z barvami, kjer je delala, se je zagledala v gospodarjevega sina in z njim zanosila. Ukaz njegove matere, naj gre splavit, je bil za bogaboječo deklico preveč. Popila je nekakšen strup. Na njenem pogrebu je bil le brat Štefe, ki je do tedaj že pobegnil čez mejo v staro Jugoslavijo.

Zaradi naduhe oče Štefan že dolgo ni več delal v jami. Za skoraj pet let nočnih šihov je dal skozi v žgalnici. Domov je prihajal ob štirih zjutraj, podremal je nekaj uric in se vzdignil v sušno. Nad Tobakovim gričkom je v obeh Lituprugih, državnem in Likarčinem kopal temnosivoplavo glino (litnu). Za rudnik nakopano litnu je vozil Likarčin Janez k Tinčunu (Carlnu) v Sp. Ildrijo ali pa v topilnico. V opekarski delavnici so pekli pečnice (mudovnce) in lonce. »Nudine«, sveže glinaste svaljke, so rabili pri jamskem razstreljevanju »Kvitral« (plačilo dvigoval) je na gradu, po denar je redno pošiljal svojo Franco. Malico so mu nosili otroci. Za žejo je bila hladna voda, lesena »limpa«,

z lesenim čepom in krpico zamašena, ga je zmeraj čakala v senci pod drevesom.

Zadnja leta delovne dobe ga je naduha močno zdelovala. Tedaj je bil le še čuvaj pri Kajzer šohtu. Do Cegovnice je moral trikrat počivati in loviti sapo.

V Cegovnici je imel obsežen vrt, v katerem mu je s knapovsko doslednostjo rastle vse mogoče. Slovele so njegove raznovrstne vrtnice. Ob procesiji za sv. Rešnjje telo se je vsako leto posebej odrezal. V zajčniku je brcalo. Skladovnice drv so bile gladke, polena zgledno nacepljena, zložena pa tesno, da prst ni šel v špranjo. Kriva ali prekratka polena je skrivaj spravljala drugam. Kadar je drvarnica zamižala, se je smelo mirno sesti na klop pred hišo.

Obsedale so ga gobe, s pticami je prijateljeval v nedogled. Bral je, kar mu je padlo v roke. Mohorjevke so bile pri hiši. Sveto pismo je platnal dan za dnem. Iz njega je srkal neizčrpne zaloge miru, ki je sicer vel iz njegove rahlo ukrivljene, trpinove postave. Razgledan je bil, to drži. Kdaj je že razvnel sosedo z napovedjo, da pridejo časi, ko bodo v Ameriki godli – pri nas pa plesali.

1922. je stopil v penzijo. Samo jamskih let si je od svojega šestnajstega nabral preko sedemindvajset.

Družini se je življenje močno zaobrnilo. Morali so iz rudniškega stanovanja, bili so ob vrt. Ostali bi na cesti, da ga ni vzela pod streho nečakinja Marička, poročena z Matevžem Kobalom in po njegovi smrti s Francem Štekarjem. Tu, v toplem, po domačnosti dišečem stanovanju vrh strmih lesenih stopnic, je preživel svoja preostala leta 1930. leta sta se s Franco že krepko navezala na majhno krušno peč in okno, ki je zgovorno gledalo na Idrijco. Pod stopnicami sta imela drvarnico. Na suhem. Zlahta v hiši in soseski je dobro dela. Za hišo se je moglo v miru žagati drva, koza je bila pri roki: Zenk, zenk... dan za dnem.

V Mejci je dobil vrt.

Lituprug je ostal, kjer je bil. Še vedno je odhajal v sušno, bilo je celo potrebnejše. Hanca je 1930. leta ostala sama s tremi hčerami. Od tedaj je oče Štefan prtil zaslužek od sušne, pol Hanci pol Franci. Penzijo je v celoti razporejala gospodinja, Štefe ga je le pogledal. Franca, ki ni znala ne brati ne pisati (pri nedeljskem verouku v Cerknem so ji le nakj črk pokazali), je bila popolnoma zanesljiva. Znala je z denarjem. »Gariga meni, če bi šla ti študirat!« je bil prepričan Štefan. Na mesec mu je kupila trideset cigar, da je lahko vsak dan eno počikal. »Špuhtrigl« z žagovino je bil vedno na stalnem mestu ob kanapeju. Kozarca vina, pravijo, se je prav po otročje razveselil. Škoda, da so prazniki od nekdaj na redko posejani.

Na stara leta je bil veliko v gozdu: Skrnik, Vrčiček, do Korita. Štekarjev gozd je trebil leto za letom. Pravijo, da je tiste, danes mogočne smreke, sam posadil.

Facou, fauč in čik tobak je dal v jankaro, klobuk na zloščeno plešo. Pod hišo je poprijel samotež voziček s polnimi lesenimi kolesi. V Skrnikovem utrtem vozniku ga je na stara leta naduha skoraj zapustila. Posedal je na senčnem počivalniku, prisluškoval godbi rodni gozdov, včasih potolkel modrasa in ga obesil na lesko. Sladko mirno mu je bilo v duši – vrh senožeti nad Boštjanovo rajdo. Kakšen

sold, tudi glaž vina, je zaslužil z vrtnarjenjem. Pomagal je navrtu italijanskega oficirja (pri Lausu, gozdarska hiša ob grabljah). Z njegovo ženo (?), Nëmko nekje z Rena, sta se prav dobro razumela.

Še več ognja je vložil v Lapajnetov vrt pod cerkvijo sv. Trojice. Menda je znal mojstrsko skrbeti za vrtnice – in Lapajnetov vrt je slovel po njih (Bila sta pravzaprav dva: pred današnjo Čipko in pred nekdanjo hranišnico čez cesto.) Dajali so mu malico in dva kozarca vina na dan. Kadar se je zadržal ves dan (če so npr. čebele rojile), so mu južino prinesli od doma. Morda je stopil v imenitno hišo le enkrat samkrat, a takrat mu je na zloščenen parketu zdrsnilo in si je prebil glavo. Zdi se, da je cenil Lapajnetove (gospo Malči) tudi zato, ker se je smelo njihove vrtnice gledati, nikakor pa ne rezati.

Sin Štefe je delal na Štajerskem. Tam si je skušal po svoje urediti življenje. Fanči in Polde sta se šolala, z njima ni bilo težav. Fanči je preletela pet razredov ljudske šole, en razred meščanske in dva trgovska tečaja. Drugo leto po končanih šolah, tedaj je delala v Hacetovi trgovini, se je že zagnano vpregla pri Marijinem vrtcu, nastanjenem nad Mrtvalom za staro pošto. Vrtec, od italijanskih oblasti dovoljena ustanova, je imel v treh oddelkih do stotrideset deklic. V časih italijanske okupacije so v njem peli, govorili, deklamirali, igrali in molili po slovensko. Ne le zaradi verske vzgoje je bil med Idrijčani precej priljubljen.

1929. leta je Polde opravil krojaški pomočniški izpit. 1931. si je za 1350 lir kupil šivalni stroj, singarco. Da se je sploh mogel izučiti, je mojstru oče Štefan odrajal zavarovalnino, ki pa nikoli ni prišla tja, kamor ji je bilo namenjeno. 1933. so Poldeta prvič vpoklicali. V septembru 1935. je bil spet noter, čakalo ga je dve leti in pol Abesinije. Oče si je kupil zemljevid, vanj si je potlej zarisoval sinovo vojaško pot.

Med 2. svetovno vojno sta bila Franca in Štefan mnogo sama. Sploh nista bila kaj posebnega. Tako se je godilo mnogim staršem. Sinu Štefetu v Rušah je vojska uničila in razmetala družino, doletela ga je internacija. Fanči je šla 1938. za enajst let od doma. Zaposlila se je pri Kolodvorskem misijonu v Ljubljani, dve leti je pomagala v številni družini Škufčevih v Višnji Gori, eno leto je opravljala pisarniške posle v Blaznikovi tiskarni.

1939. se je Polde poročil s Pepco Kosovo z Luže. Še isto leto se jima je rodila Marija in še isto leto je odrajal v Albanijo. Pokratkem predahu so ga 1940. spet potegnili noter, zdaj ga je čakala ruska fronta na Donu. To so bili zanj najtežji časi. Smrt je hodila z njim.

Štefan je pešal. Štekarjeva meja se mu je odmaknila. Tegobe knapovskega življenja, ki jih je vedno jemal trezno in nalahno, so jelo ihtavo pritiskati nanj. Ob peči sta vse dlje molila. Pela je podmetnica, dan za dnem.

Po osvoboditvi so se ljudi lotili še drugače trpki časi, saj vsaka vojna nekako povzdignile ljudi z moralnega in kulturnega dna. Tudi skozi take roke je tekla obnova. Stokrat, tisočkrat so Idrijčani povedali, da so bila vojna leta težka, a da je najhujše šele prišlo: revščina, propaganda, skrivaštvo, splošno nezaupanje. Na oblasti je bila grobost.

Štefan, moj ded, je omagoval. Spletel je še kakšen koš. 1946. leta so mu z rudnika še naročili pet košev, pa ne vem, če jih je uspel

narediti. Franca, moja stara mati, ga ni več smela pustiti, da bi sam hodil po leskove palice. Šla je z njim. Vitre je guli in pletel med količi kar ob oknu, pod katerim se je bleščala z vrkami opredena Idrjica. Stvari je počel samodejno. Nekaj je moral delati.

1947. leta je stara mati (Trpinka) živela za dva. Ded je bil »bužc«, s čimer mislim reči, da je bil ves božji, v božjih rokah. Ni si več znal pomagati. Zgolj molčal je v tišino svojega sveta. Ljudi ni več prepoznaval, dobri človek. Na smeh mu je šlo, kadar mu je na mizo postavila podmetnico. Z užitkom je vzel žlico. »Kakšna sreča,« je menila stara mati, »da je v tej revščini tako skromen.«

Ob poznih večerih sta kdaj pa kdaj sedla k pisanju, Fanči je bila še v belem svetu. Ded je po nekem čudežu še zmožel pisati, od daleč so k njemu prihajale besede brez pomenov. Slišal je črke. Stara mati, od nekdaj nepismena, mu je smiselno in tekoče narekovala. Ni mogla vedeti, kaj je spravljal na papir. V nedogled mu je ponavljala, dokler se ni beseda utrnila v njem. Da, bila je trezna, iz kmečke narave zraščena, razsodna ženska. Jemala je stvari po njihovih podobah, take kot so bile, nesprevržene. Njena kmečka pobožnost je bila vedno smiselna. V dedu, starem ubogem neboglencu, ni iskala nemogočega. Preprosto sta sedla, da bi hčeri v Ljubljano napisala pismo. Storiła sta, kar sta zmogla:

2. 11. 1946

...Hvala Bogu za zdravje da lahko vse od kraje jeva, lačna nisva, Kruha na manka... po 9 kil dobima Moke... zabele te je malu po 20 dek na osebo in cukra je pa 15. dek (na mesec – op. R.T.) Padmetenca jeva kot sje ti Fanči. Kisal imava dosti repa in zelje Krompir imava Fižol tudi... bomo pa še kaj kupili...

2. 3. 1947

...Polde ti je pisal vse naše razmire da se boš skoražla za domu ti Fanči bi vse naredila in kuhala jast bi kleklela v 10. urah naredim za 50 lir pa jest počasu delam...

22. 3. 1947

...Ne zameri fanči ko ti dam ponošeno. Štomfi so novi nevem čejih boš nosila pa zdaj kose neč ne dobi moremo biti z vsem zadovolni – so dajali židane ta teden pa ni blo mogoče priti na versto jih je hitro zmanjkalo že ob 4 zjutraj so čakale ženske pred vratmi...

...Jast sem že 3 Mesce zapisana pri naši Tajnic v Rajonu za Blago za 8 Metrov pa še nisem neč dobila...

1947

...Ta slaba pisava z Atom ti bova bajhna pisati Ata ni več zmožn za pisat Pa ti Fanči boš že pogruntala Saj je tudi... kamumorem tolkat povedat...

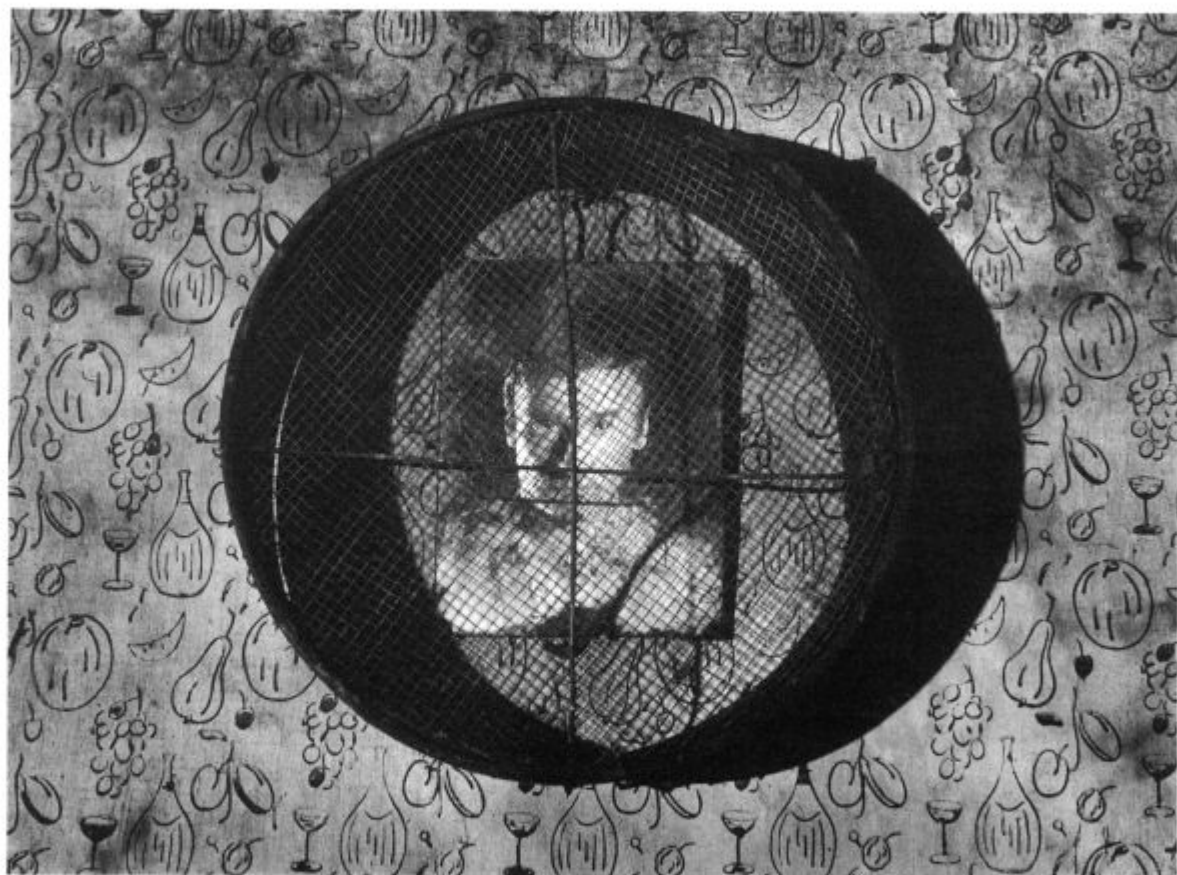
...zdaj naj ti Hančni Polde Pepca naj ti Pišeje...

Dve leti pozneje, 1949., je mirno zaspal. Pribral si jih je trinosemdeset: Štefan, Štefe, Štefuc. Kam je prešla vsa trpkost?

Povsod natrosen pokoj, si mislim, sa je zalezal celo v oči, ki so ga zadnjič gledale. Dobra duša je šla že prej.

Oddal je vse, kar je imel, kar je bil. Ničesar več ni bilo, da bi se še dalo deliti z drugimi.

Utrnil se bo nov dan. V novih družinah se bodo razcveteli novi domovi. Dobrota ne presahne, le za tršo skorjo se morda skrije. Sredi utvar bomo živeli še naprej. Zgodovina, ki ji moj ded nikoli ni storil žalega, bo s svojim plaščem še dalje plahutala, kar tako... ššš... In sence se bodo lepile preko svetov. Tedaj bo med drugim treba podobne štorije bolj zlagoma pretolči, skoraj črkovati...

Jelko Podobnik

Avtoportret
ciklus Zapuščene domačije, Ledinec, Reka, 4. 7. 1983

LADO POHAR

TOMO BREJC – NOVINAR

*... Vse kar človek dela, govori in piše,
vse je vedno odraz njega samega...*

V življenju in delovanju Toma Brejca je troje obdobj – pred, med in po drugi svetovni vojni – ko bi ga, enkrat brez omahovanja, drugič pogojno lahko imenovali za novinarja oziroma urednika, organizatorja progresivne tiskane besede. Pogojno pa ne zategadelj, ker se to njegovo delo morda ne sklada z nekaterimi današnjimi pogledi in definicijami novinarja. Bolj zato, ker je delovanje kompleksne osebnosti revolucionarja, kakršen je bil Tomo Brejc, težko deliti in cepiti. Nastopal je sicer pod številnimi ilegalnimi imeni: Johan, Pavle, Lojze, Gorjanc in Jeres, vendar je bil vedno in v prvi vrsti delavski, sindikalni organizator, partijski in frontovski aktivist, politik, predvsem pa revolucionar. Družbenopolitično delo je opravljal, podobno kot mnogi naši revolucionarji od Tita, Kardelja, Kidriča in vrste drugih, tako z govorjeno kot s tiskano besedo. Pri tem pa je bilo politično delo skoraj vedno osnovno in primarno, a novinarsko sekundarno oziroma le ena njegovih sestavin, odnosno oblik, načinov delovanja.

Danes naši novinarji iz svojega etičnega kodeksa izpuščajo formulacijo, da je »novinar družbenopolitični delavec, ki je zavestno privržen idejam marksizma, leninizma...«, ki se bori za uresničitev vloge delavskega razreda...¹

Po novem kodeksu bo novinar le »javni delavec, ki opravlja svojo osnovno profesionalno dejavnost – informiranje javnosti.«²

Tomo Brejc pa je pred vojno začel svoje novinarsko delovanje na osnovi pojmovanja, da je to predvsem način političnega dela, da je to agitacija in propaganda. Na peti državni konferenci KPJ ju je takole definiral Boris Kidrič: »Agitacija je prenašanje v široke množice gesel in sklepov partije. Lahko je pismena ali ustmena. Predvsem pomeni izobraževanje najširših proletarskih in delavskih množic prek konkretnih pogojev v duhu komunizma...«

»Propaganda je globoko, vsestransko pojasnjevanje učenja Marksa, Lenina in Stalina... Propaganda oborožuje člane partije in izven partije komuniste s teorijo marksizma – leninizma, to je s spoznavanjem zakonov družbenega razvoja in političnega boja...«³

Tako razumljeno novinarsko delo je Brejc nato nadaljeval v obdobju NOB, ko je pojem novinarja »združeval novinarje, pisce in tehnike... Ko smo, izhajajoč iz izkušenj naše ilegalne partijske tehnike, povezovali novinarje s tehniko, s sredstvi komuniciranja... V tistih časih smo bili vsi vse: napisali smo, natipkali, razmnožili, raznesli in razlagali...«⁴

V povojnem obdobju pa je Tomo Brejc deloval kot novinar na istih izhodiščih, kot jih je postavila prva novinarska konferenca na osvobojenem ozemlju v Beli krajini 5. in 6. maja 1944: »Delamo v dobi, ko je borec in politik moral postati tudi novinar, če je hotel izvesti svojo politično zamisel v življenje, in vsak novinar mora biti nujno politik, s politično presojo položaja in nalog, s širokim razgledom po svetu in domačih problemih, v trdni povezanosti z našo osvobodilno borbo kot borec in ne kot najet uradnik. Mi smo zato novinarji, ker smo politiki, oziroma smo politiki zato, ker smo novinarji.«⁵

Tri obdobja novinarskega dela in urednikovanja

I.

Pred vojno

1 V prvem obdobju se Brejc izobražuje in nabira izkušnje za kasnejše politično, agitacijsko-propagandno in novinarsko delo. Brati se nauči že pred osnovno šolo. V njej mu je med drugimi učitelj tudi France Bevk, ki ga navduši za Ivana Cankarja. Prve stike s časopisi in knjigami dobi v domači hiši, saj je oče osveščen in razgledan delavec, rudar, ekonomski emigrant v ZDA, Avstriji in Nemčiji.

³ Referat Borisa Kidriča na V. Državni konferenci KPJ 19.–23. oktobra 1940 »Izvodil na istoriju SKJ – V. zemaljska konferencija; Komunist, Beograd 1980; serija A/1-10.

⁴ Vida Tomšič: Zbor partizanskih novinarjev in propagandistov Ljubljana, oktober 1982.

⁵ Vida Tomšič: O nalogah novinarstva v današnji situaciji; Novinarji zborujejo, brošura – Poročilo o prvi slovenski novinarski konferenci na osvobojenem ozemlju – 5. in 6. maja 1944.

¹ Kodeks novinarjev Jugoslavije, sprejet na 17. volilni skupščini ZNJ 28. in 29. oktobra 1982 v Kumrovcu.

² Kodeks novinara Jugoslavije – prednacrt, Beograd januar 1988.

Sedem let deluje kot član in funkcionar izobraževalnega društva v rojstnem kraju – Novaki. Po prebegu v Jugoslavijo se udejstvuje v levo usmerjeni Mladi Soči v Ljubljani, kasneje ga pot zanese v Avstrijo, kjer povezan s KP Avstrije proučuje socialna in politična vprašanja. Na povratku v Jugoslavijo dobi prvi stik z agitacijskimi in novinarskimi nalogami 1932. leta, ko se poveže tudi v KPJ. V svoji biografiji med drugim navaja sodelovanje s kasnejšim novinarjem in publicistom Kiauta Ladislavom ter grafikom Jegličem: »Pripravljali smo list »Delo«, ki ga je v bivši Jugoslovanski tiskarni ilegalno tiskal grafičar Jeglič in je dvakrat izšel...»¹.

Dotedanje življenjske in politične izkušnje dozoriijo na robiji v Sremski Mitrovici od 27. decembra 1932 do jeseni 1934.

Uporabljal jih je zatem kot sindikalni borec in organizator stavbenih delavcev v Ljubljani od jeseni 1934 do 1936. Takrat začne tudi njegovo intenzivnejše novinarsko delo v sindikalnih in drugih glasilih. V biografiji navaja: »O stanju Dukičevih delavcev sem napisal več člankov za Delavca.«² Gre za Delavca iz drugega polletja 1935. leta. Brejc je opisoval položaj delavcev pri regulaciji Ljubljanice in urejanju kanalizacije v Šiški, kjer je nekaj časa sam delal.³

2 Po izgonu iz Jugoslavije emigrira jeseni 1936 prek Avstrije v Francijo, kjer nadaljuje s političnim delom, pa tudi z lastnim izobraževanjem; konec 1936 in v začetku 1937 pa tudi z novinarskim delom, in sicer s sodelovanjem v Glasu izseljencev⁴ iz Pas de Calaisa. List je urejal Dušan Kveder-Tomaž, po njegovem odhodu v Španijo pa prevzame Brejc mesto urednika v tem glasilu od maja 1937 do julija 1939. Vzporedno z urednikovanjem opravlja še vrsto drugih funkcij (pretežno partijskih) in se izobražuje na pariški delavski univerzi.

Ko v biografiji Brejc ocenjuje svoje delo v tem obdobju, postavlja v ospredje partijske in sindikalne zadolžitve, medtem ko uredniško in novinarsko delo le malo omenja. O Glasu izseljencev pravi: »List je takrat štel 800 naročnikov, v glavnem iz Pas de Calaisa in Južne Francije. Do konca leta je uspel zvišati število naročnikov na 2700, tako da se je list vzdrževal sam. V letu 1938 se je število naročnikov dvignilo za nadaljnjih 500. Ko pa je jeseni zaradi krivice Ljudske fronte in nastopajoče reakcije nastopila tudi kriza lista, se je pokazala napaka: List je imel prešibko organizacijsko podlago na terenu...»⁵

V IZDG ohranjene številke Glasa izseljencev iz obdobja Brejčevega urednikovanja pa lepo pričajo o njegovem uspelem novinarskem in uredniškem delu. Brejc se podpisuje pod uvodnike in članke s kraticami TB, Tomo ali samo: »urednik«. Glavna vsebina lista so dopisi, sindikalne vesti in poročila iz krajev, kjer žive slovenski rudarji

oziroma izseljenci. Drugi del so vesti iz domovine in tretji so delavska, politična in mednarodna vprašanja. V ospredju je španska državljanska vojna, antifašizem, ljudska fronta v Franciji ter vesti iz Sovjetske zveze. List odlikuje lepa slovenščina. Del časopisa pa je sprva v srbohrvaščini.

Tomo Brejc okrog leta 1955

Uspehi Brejčevega urednikovanja so vidni že v drugem, zlasti pa v tretjem letniku. Številka z dne 17.3. 1938 je že po izgledu nova, oblikovno privlačnejša in vsebinsko bogatejša. Nova je naslovnica: »GLAS IZSELJENCEV« s podnaslovom: »List izseljencev iz Jugoslavije v Franciji«. Glasilo je odsel samo v slovenščini, lepši je tisk, jasnejši stavek ter prelom. Uvedene so nove rubrike: politični pregled, delavski dopisi, iz dežele socializma. Pojavi se prva fotografija (udeleženci kongresa zveze jugoslovanskih sindikalnih sekcij). Začne izhajati podlistek, sestavek Toneta Čufarja: 70 dni v Glavnjaci.

Objavljena je pesem⁶ Ilovar Mici: »Za zastavo!«, ki govori o borcih Cankarjeve čete v Španiji:

**»Hrabri, vztrajni so junaki,
v svojih srcih poštenjaki,
za pravice bednih se bore,
za svobodo ljudsko krvave.«**

V političnem delu lista je Brejčev uvodnik: Konec Avstrije. Med vestmi iz Slovenije je notica o aretaciji Toneta Čufarja v Ljubljani, razpustitvi Kluba primorskih akademikov, o prepovedi uprizoritve Kreftove Velike Puntarije v Ljubljanskem dramskem gledališču in o novi kulturni reviji »Dejanje«, ki jo je začel izdajati E. Kocbek.

¹ Tomo Brejc: Biografija, za ZK Slovenije

² Delavec, osnovno glasilo slovenskih socialističnih demokratičnih strokovnih organizacij, izhajal od novembra 1914 do marca 1941 in je bil tako slovenski strokovni list z najdaljšo dobo izhajanja. Ivanič, Kresal, Prunk, Stiplovšek: Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, str. 95; Knjižnica DE, Ljubljana, 1982.

³ Arhiv IZDG – Brejčeva zbirka.

⁴ Glas izseljencev v Franciji in Belgiji od 1936–1939 (okt.); sprva mesečnik, od julija 1937 polmesečnik; sprva v slovenščini in hrvaščini, nato od marca 1938 samo v slovenščini. Ured. odbor: Kidrič, Voranc, Kardež, Žujpovič in Brejc. Mlmo njih je v list pisal tudi ALbert Hlebec, novinar, kasnejši urednik izseljeniškega tiska v ŽDA. Jože Bajec: Slovensko izseljeniško časopisje 1891–1945 Sim, Ljubljana 1980. Str. 104.

⁵ T. B. Biografija –

⁶ Značilno za Brejca je uvrščanje pesmi v časnike, ki jih je urejal.

V uvodu te nove številke Brejc (s podpisom »urednik«) opozarja, da je list prvič ločeno v slovenščini in hrvaščini ter v povečanem obsegu: »To je nov uspeh! Samo povečanje za eno stran pa pomeni veliko povečanje stroškov za list. Temu se je pridružilo še naraščanje draginje. Cene papirja skačejo z vsakim dnevom...« Temu, vedno aktualnemu in dobro znanemu slovenskemu uredniškemu problemu, sledi poziv za širjenje lista in zbiranje prostovoljnih prispevkov v tiskovni sklad.

V političnem delu te in naslednjih števil, ki jih je urejal Brejc, je jasno razvidna njegova tesna povezanost z vodstvom KPJ, novo Titovo linijo in političnim delovanjem KP Slovenije. Številka z dne 2.4. 1938 agitira za pristop k izseljeniški zbornici, ki naj bi zastopala vse izseljeniške organizacije in ščitila interese vseh izseljencev. pritegnili so tudi katoliško Rafaelovo družbo, kar priča o uveljavljanju linije Ljudske fronte. Brejčev uvodnik »Grobjarji narodove svobode« opozarja, da je Hitler na Karavankah in se sprašuje, kaj bo s koroškimi Slovenci, kakšna bo usoda Slovenije. Njegovo razmišljanje je skladno z duhom in sklepi konference KPS v Smiglovi zidnici. Uvodnik je takole sklenil:

»Dvanajsta ura bije!

Toda zastopniki slovenskega naroda, mesto da bi v beograjskem parlamentu razpravljali, kako zavarovati meje v Jugoslaviji in predvsem Sloveniji, se prepirajo med seboj, kdo zna bolj hlapčevsko služiti interesom vladajoče srbske gospode... Poslednje vesti, ki prihajajo iz Slovenije, dokazujejo, da se slovenski narod pripravlja, da obračuna s tistimi, ki so na domačih tleh zapravili njegovo svobodo, na zunaj pa pomagali stisniti Slovenijo v klešče fašizma! V tej borbi moramo mi izseljenci bratom in sestram v domovini pomagati. Da bomo njim mogli nuditi res izdatno pomoč, se moramo najprej združiti sami. Zdaj se ne vprašuje, kakšnega političnega prepričanja je kdo, debatirali bomo pozneje! Gre za obstoj slovenskega naroda in vsi moramo pomagati, da ga rešimo.⁷

3 Ko se Brejc vrne iz Francije v domovino, dela od februarja (marca) 1940 do novembra istega leta z Dušanom Kraigherjem v ilegalni partijski tehniki v Tacnu pod Šmarno goro: »Najino delo ni bilo izrazito tehničnega značaja, moraš misliti in če tiskaš tudi... Oba sva se tudi zavedala, da je ilegalni, partijski tisk dokaz njene moči in organiziranosti. Vse to naju je brez besed priganjalo k delu, še posebej pa želja, da bi sleherni letak, brošuro ali partijski časopis dotiskala pravočasno in brez zamude... Kadar je bilo v tiskarni še posebno mnogo dela, tudi časa za počitek ni bilo. Ko je bilo toliko dela, sva spala takrat, ko sva od utrujenosti dosegla tako mejo, da fizično in duhovno nisva mogla naprej. Takrat je eden delal in drugi spal.«⁸

II.

Med NOB

1 Iz obdobja neposredno pred in po začetku druge svetovne vojne, ko je bil konec 1940 in v začetku 1941 partijski inštruktor v Zasavju, nato od 1941 med organizatorji vstaje na Gorenjskem, do februarja

1942, ko je odšel kot sekretar PK KPS na Primorsko, nimamo otipljivih dokazov o njegovem novinarskem delu.

Prvega zasledimo šele z listom »Naprej zastava slave«, organ Osvobodilne fronte slovenskega naroda na Primorskem, ki ga je osnoval Brejc jeseni tega leta in ki spada med najzgodnejše primerke primorskega narodnoosvobodilnega tiska. Na naslovnici je bil pod imenom lista in simbolom OF Gregorčičev verz:

»Moj dom je lep, moj rod krepak,
za robstvo rojen ni junak«.

Tiskala ga je ilegalna tehnika v Petrišiču pri Ajševici, ki jo je vodil Andrej Kumar, stric Marko. Brejc v svoji biografiji piše: »Izdali smo prvo številko lista »Naprej«, katerega vsebina je bila po mišljenju tov. Aleša Beblerja prav dobra«.¹

Dejansko pa Beblerju ni ugajal, zlasti ne ime lista. Izšla je le ena številka (verjetno oktobra 1942), zato je na predlog CK KPS predlagal, naj kot glasilo pokrajinskega odbora OF za Primorsko izdajajo skupni slovenski list »Slovenski poročevalec«, s katerim bodo pobijali lokalni patriotizem in manifestirali enotnost in priključitev Primorske k združeni Sloveniji.

Po Brejčevi aretaciji novembra 1942 na Vogrskem je PK KPS izdal tri posebne izdaje Slovenskega poročevalca (Primorska izdaja), nato pa od 1.1. 1943 »Primorskega poročevalca« kot osrednje glasilo Pokrajinskega odbora OF za Primorsko.²

2 Naslednje obdobje novinarskega dela med NOB se nanaša na Brejčevo sodelovanje v uredništvu Delavske enotnosti ter v drugih partizanskih glasilih. To je bil čas, ko se je spomladi 1944 vrnil iz italijanskih zaporov in do jeseni spet politično deloval na Primorskem.

Med tem časom je nagel razmah NOB prinesel toliko novega, da je, po več kot poldrugim letom odsotnosti, Brejc čutil potrebo, da ta razvoj prouči in dohiti. Zato je od oktobra 1944 do marca 1945 proučeval v belokranjskem okrožju razvoj oblasti, obiskoval partizansko šolo in opravljal razne funkcije pri SNOS-u in v vodstvu sindikatov. Takrat naj bi, po njegovih navedbah, delal tudi v redakciji Delavske enotnosti:

»V oktobru sem bil pozvan v »Delavsko enotnost«, kjer sem delal skupaj s tov. Fajfarjem in Francem Svetkom, izdeloval organizacijske in teoretične smernice za nove Enotne sindikate in hkrati uredil prvo številko časopisa »Delavska enotnost«. IO OF me je istočasno imenoval za člana Nadzorne komisije pri IO OF. Novembra istega leta me je predsedstvo SNOS-a imenovalo za pomočnika načelnika za socialno skrbstvo pri SNOS-u.«³

Zelo verjetno je Brejc glede sodelovanja v Delavski enotnosti mislil bolj na organizacijo kot pa na redakcijo Delavske enotnosti. Tone Fajfar ga namreč v tej zvezi ne omenja.⁴

Nismo namreč zasledili njegovih novinarskih prispevkov v Delavski enotnosti, pač pa v Partizanskem dnevniku, Slovenskem poročevalcu ter na Radiu OF. Tematika je v glavnem vezana za vprašanja

¹ ZACK ZK Slovenije, T. B. Biografija

² Slavica Plahuta – NO tisk na Primorskem, AIZDG P/177-1; AIZDG, Tisk NOB fasc. N. 1.

³ T. B. Biografija, ZACK ZKS

⁴ Glej T. Fajfar: Odločitev, str. 355

⁷ Arhiv IZDG, Brejčeva zbirka

⁸ Prav tam

socialnega skrbstva oziroma bodočo socialno zakonodajo po osvoboditvi.

Glede prve številke Delavske enotnosti pa se je Brejč verjetno zmotil, oziroma zamenjal čas v Beli krajini z nekaj meseci prej, ko je na PK KPS za Primorsko skupaj z Jožetom Srebrničem pripravil teze za delovanje Enotnih sindikatov v Trstu. O tem obstajajo poročila v Arhivu CK. Hkrati pa imamo ohranjeno prvo številko časopisa, ki je izšel v Trstu, kot predhodnik Delavske enotnosti – Unita Operaia, na katerega je verjetno Brejč mislil.

Ta prva in edina številka je nosila naslov »Bratstvo – Fratellanza« in je izšla v Trstu 12. 6. 1944, z oznako »Organ delavskega bratstva v osvobodilnem boju – Organo della fratellanza operaia nella lotta di

Z ženo Marijo in najmlajšim sinom, leto 1963.

liberazione«. Glasilo je bilo dvojezično in so ga razmnoževali na ciklostil, največ izvodov je izšlo iz ilegalne tržaške tehnike »Morje«. Nasednja številka nosi naslov »Delavska enotnost«. Unita operaia in podnaslov Glasilo odborov Delavske enotnosti.⁵

⁵ Milan Pahor – Delavska enotnost – Unita operaia, str. 33

3 Tomo Brejč se 10. 3. 1945 iz Bele krajine vrne na politično delo v Oblasni komite KPS za Slovensko Primorje. Prvega maja s primorskim vodstvom odide v osvobojeni Trst, kjer ostane do 16. 7. 1945. Njegovo glavno delo je bilo sicer pri vodstvu enotnih sindikatov, vendar je sodeloval tudi v tem obdobju v naših glasilih od Partizanskega oziroma Primorskega dnevnika ter Delavske enotnosti – Unita operaia.

III.

Povojno obdobje

Povojno obdobje pomeni vrh Brejčevega novinarskega in publicističnega dela oziroma urednikovanja. Hkrati pa tudi najbolj aktivnega zavzemanja za razvoj in napredek slovenskega povojnega časnikarstva. Označujejo ga predvsem:

- 1 Vodstvo Ljudske pravice (1952 do 1953)
- 2 Ustanovitev in dolgoletno uredništvo (ilustrirane revije) slovenskih izseljencev Rodna gruda (1954–1961)
- 3 Vodstvo slovenskega novinarskega društva (1946–1947)

1 Tomo Brejč je vodil Ljudsko pravico od 1952. leta v času, ko je postal tednik in do maja 1953, ko ponovno začne izhajati dnevno kot slovenska izdaja Borbe. Prvo spremembo so junija 1951 takole razložili: »Tednik bo partijsko glasilo, ki bo moglo globlje obravnavati partijska vprašanja, nadalje vprašanja množičnih organizacij, oblasti, gospodarstva, zunanje politike, posebej pa še kulturna in teoretična vprašanja, česar Ljudska pravica kot dnevnik, ni mogla povsem opravljati.«¹

Novi tednik Ljudska pravica je sprva urejal Vlado Vodopivec, v začetku leta 1952 je postal Tomo Brejč direktor tiskovnega konzorcija, ki je izdajal Ljudsko pravico, 9. februarja pa tudi odgovorni urednik. Po 6. kongresu leta 1952 v Zagrebu, ko je KPJ spremenila ime v Zvezo komunistov, je tednik Ljudska pravica glasilo ZKS.

Maja 1953 je Ljudska pravica najavila, da postaja spet dnevnik, in sicer kot slovenska izdaja Borbe. Miha Marinko je kot vzrok spremembe navedel, da se Borba »zaradi jezikovnih razlik ni mogla globlje zasidrati v naši javnosti, kar je imelo brez dvoma globoke posledice, zlasti pa je poglobljalo izoliranost slovenskega družbeno-političnega življenja od drugih republik Jugoslavije.«²

Že ta obrazložitev pove, da so bili razlogi za novo spremembo značaja Ljudske pravice še danes aktualna, temeljna politična vprašanja Slovencev v jugoslovanski skupnosti in torej izven neposredne domovine odgovornega urednika. Vendar nam istočasen odhod Toma Brejča z vodstvenega mesta mnogo pove o njegovem stališču do tega vprašanja.

Glede ocene njegovega vodenja lista v tistem času, pa nam lahko koristijo mnenja njegovih tedanjih sodelavcev. Od sedmih živčičin³

¹ Djuro Šmicberger: List velikih preizkušenj; ČZDO Komunist, Ljubljana, 1984, str. 28

² Prav tam

³ To so bili: Milan Filipič, Boris Grabnar, Uroš Kraigher, Milan Merčun, Peter Levec, Mitja Švab in Ivo Tavčar

so štirji dali pismene ocene, ki so v mnogočem soglasne. Ena pa se od ostalih močno razlikuje in iz te naprej navajam:

»Treba je razumeti dialektiko razvoja takratnega novinarstva, in tako je ta stari revolucionar in borec za svobodo prišel tja zatirat vsako svobodno misel. Mislim, da smo bili takrat mi vsi, kar nas je bilo resornih urednikov, več ali manj sumljivi. Navduševali smo se za demokracijo in izumiranje države, kar je bila uradna partijska linija, država pa se je prav tedaj začela krepiti. In Tomo je bil največji primitivec, kar jih je bilo tedaj med glavnimi uredniki, ki so bili itak vedno bolj cenzorji kot uredniki. Prepovedal je npr. objavo fotografije spomenika padlim borcem v Šiški, ker tista deklica z roko kaže proti nebu, češ, »na svidenje nad zvezdami«. To se mu je zdelo reakcionarno in politično nevarno. Nisem smel objaviti nobene slike kake slovenske vasice, če je bil v ozadju griček in cerkva na njem. Nisem smel poročati o restavraciji slovenskih srednjeveških fresk. Vedno mi je očital, da sem premalo buden. Jaz pa sem mu nekoč rekel, da se preveč boji boga. In bil je zelo užaljen.

Ljudsko pravico je popolnoma uničil, saj so se mu zdeli sveti samo uradni materiali, vsak kolikor toliko izviren članek pa sumljiv. Naklada je strmo padala, na koncu je skoraj sploh ni bilo več. Smrt Ljudske pravice je bila skoraj neopazna.

Na zadnji seji je povedal, da so ga na CK hudo kritizirali in ozmerjali, a partijskega časopisa ni bilo mogoče več rešiti. Tomo tega ni mogel razumeti, saj je bil vedno do kraja pravoveren, zvest in dosleden.⁴

Drugačno mnenje je podal pesnik Peter Levec:

»Toma Brejca se spominjam kot poštenega človeka, ki se trudi, kar se da in ki je delal vse dobronamerno. Videlo se je, da mu manjka širše kulture, vendar mi je bil simpatičen. Predvsem je bil zelo pošten. Bil je sicer vnet »vernik« in prav zaverovan v idejo, zaradi česar bi lahko prišlo do ožine pri njem. Vendar jaz nisem imel konfliktov z njim, Grabnar je z njim delal več časa in ima zato lahko drugačen vtis in drugačne poglede. Vendar so bili tudi drugi glavni uredniki v tem času ozki in občutljivi na religioznost (Pirjevec, Vipotnik). Po drugi strani pa se mi zdi, da ni mogel biti preveč zadrž. Spominjam se namreč, da smo objavili v Ljudski pravici za novo leto neko zafkljivo pesem Janeza Menarta, takrat se je še Janez sam čudil, kako, da je bila lahko objavljena v Ljudski pravici. To bi govorilo za Brejčevo širino. Čeprav imam zelo blede spomine nanj, ker sem delal z njim le malo časa, mi je ostal v zavesti kot poštenjak in idealist. Kadar na Kamniškem srečam kak pomnik oziroma ime Toma Brejca, se ga spomnim s toplo mislijo, ker sem ga imel rad.«⁵

Sodelavci tudi pudarjajo, da je opravljal posle glavnega urednika izjemno predano in zavzeto in da tednik ni nikdar izšel, ne da bi on sleherni njegov sestavek prebral in ocenil.

Govorijo tudi o njegovi umirjenosti, strpnosti... »Če je bilo kaj takega, s čimer ne bi v celoti soglašal, pa ni posegel po »uredniških škarjih«, pač pa se je z avtorjem – naj je bil ta iz redakcije ali zunanji sodelavec – želel pogovoriti, da bi zanj sporno ali neprecizno zapisano misel skupaj drugače, natančneje oblikovala ali po potrebi predručala...

Morda se je spričo njegove revolucionarne preteklosti, njegovega predvojnega ilegalnega in drugega, tudi novinarskega dela, včasih zdelo, kot da je do mladih rahlo nezaupljiv, vendar pa nikoli in do nikogar ni bil nestrpen.⁶

...Tu in tam me je poklical in se želel pogovoriti o napisanem prispevku. Včasih si je želel pojasniti za zapisano trditev in celo za posamezni izraz. Pogovori niso bili nikoli šefovski, ker so se vedno kmalu odmaknili od začete teme in tedaj je Brejc govoril o svojih življenjskih skušnjah starega revolucionarja. V tem njegovem početju je bilo nekaj očetovskega, kar so zlasti potrejevale njegove zaupljive oči, ki so mi ostale v živem spominu.⁷

Milan Merčun pravi, da so mladi partizanski novinarji – komunisti »pisali v Ljudsko pravico po svojem znanju, prepričanju in po svoji pameti... Njihovo znanje in mišljenje pa ni bilo vedno povsem v skladu s takratno uradno politiko«. Navaja primer pisanja o kolektivizaciji vasi, kjer so odkrivali tudi drugo plat medalje. »Brez Tomovega vsaj tihega, če ne že glasnega soglasja, bi mi teh člankov, ki niso bili partijsko povsem pravoverni, ne mogli objavljati.« Svojo obširno oceno Merčun sklene: »Tomo Brejc je bil ugleden urednik tednika Ljudska pravica v zamotanih časih po Informbiroju. To je v časih, ko smo lomili stalinsko pojmovanje socializma.

Tu smo pri vsaki stvari, dobesedno pri vsakem dejanju iskali nove poti, se skušali odlepiti od tistega, v kar smo še včeraj neomajno verovali. Ko smo se zaradi tega neredko kregali sami s seboj v negotovosti, kaj je prav in kaj ni. Lahko je govoriti danes, ko je marsikaj pojasnjeno, razčiščeno, in veliko bolj verno, kaj je res socialistično in kaj ni. Takrat pa je bil vsak članek, dobesedno vsaka črka, napisana v časnik, izpit zrelosti, korajže in sposobnosti! Ta izpit je – gledano z današnjega časa – kljub vsem ostankom kominternovskega Tomo Brejc dobro opravil. Zato se ga lepo spominjam.«⁸

2 Leta 1954 je začela Slovenska izseljeniška matica izdajati svoji redni publikaciji: Slovenski izseljeniški koledar in mesečno ilustrirano revijo »Rodna gruda«. Tomo Brejc je kot pobudnik postal glavni urednik revije. Njegova sodelavka Ina Slokan o njem piše: »Dolgo ji je izbiral ime, ki naj bo toplo kakor ljub domač pozdrav. Končno se je odločil: »Rodna gruda« naj se imenuje. »Se vam ne zdi, da to ime lepo domače zveni?« me je vprašal. Potrdila sem. Potem sva dolgo reševala vsebino. Čimbolj pestra naj bo. Približa naj našim ljudem zunaj današnja dogajanja in napredek doma, prinaša naj čimveč novic, raznih nasvetov, kotichek za mladino, za gospodinjje, pa seveda povesti, črtice in pesmi, dopise izseljencev, novice o njihovem življenju, društvih itd. Beseda naj bo preprosta, domača. Pa čimveč lepih slik domačih krajev. In tako je kmalu zatem odšla v svet – med naše izseljence – prva številka revije Rodna gruda. Na naslovni strani je bila zimska podoba Srednje vasi pri Bohinju. Za uvodno vinjeto pa je na prvi notranji strani ljudski umetnik Maksim Gaspari upodobil slovensko mater, ki se sklanja nad zibelko.«

Slokanova opozarja, kako zelo je bilo Brejcu pri srcu delo na izseljeniški problematiki in še posebej pri Rodni grudi. Čeprav je bila

⁴ Boris Grabnar: Pismena izjava avtorju

⁵ Peter Levec – Ustmena izjava avtorju

⁶ Dušan Jenko – Pismena izjava avtorju

⁷ Milan Filipčič – Pismena izjava avtorju

⁸ Milan Merčun – Pismena izjava avtorju

to ena od številnih njegovih zadolžitev, se ji je »Tomo Brejc posvetil z vsem srcem in z vso zavzetostjo. Prebral je vse dopise, namenjene uredništvu, in na mnoge v začetku tudi sam odgovarjal. Sodeloval je pri sestavi vsebine, sam iskal sodelavce za odgovornejše članke in veliko tudi sam pisal. Zdravje pa se mu je vse bolj slabšalo, marsikatero dolžnost je moral odložiti. Odpovedal se je tudi mestu prvega podpredsednika pri SIM, toda ostal je še vedno glavni urednik Rodne grude. korekture ali gradivo smo mu včasih prinašali celo v sanatorij, zdravilišče ali domov. Končno se je moral zaradi bolezni v maju 1961 tudi Rodni grudi odpovedati...«⁹

3 Slovensko novinarsko društvo. Na koncu bi želel zaokrožiti to grobo skico Toma Brejca kot novinarja s poizkusom ocen njegovega novinarskega in uredniškega udejstvovanja, njegovega delovanja v strokovnem združenju – Društvu novinarjev Slovenije oziroma njegovih pogledov na novinarski poklic. Poizkus ocene Brejčevega novinarskega ustvarjanja je tvegano zaradi kratkega časa, ki je bil na voljo za pripravo na okroglo mizo. Še bolj primerjava obsega in teže lastnega novinarskega dela z njegovimi vodilnimi funkcijami urednika in organizatorja, čeprav slednje verjetno pretehta prvega. Novinarski izdelki so poleg tega minljivo blago, posebno še, če so razsuti v tako številnih domačih in inozemskih medijih in v tako širokem časovnem razmaku. To, kar je zbranega, je gotovo le delček neodkritega bogastva, ki vabi k nadaljnjim raziskavam, vendar je že to, kar poznamo, impresivno po obsegu.

Bibliografija Toma Brejca samo v letih 1946–1964 v AIZDG obsega 99 enot. Sindikalna problematika oziroma tematika gradbincev: 18 enot; zgodovina KP oziroma vstaja na Gorenjskem 23 enot; časnikarstvo 71 enot; govori ob raznih priložnostih (od čipkarskega festivala do proslave dneva šoferjev) 23 enot itd.

Tematiko Brejčevega pisanja bi bilo prav tako tvegano označevati brez strokovne analize vsebin. Vendar bežen pregled pokaže, da ta zajema širok spekter najrazličnejših področij, od političnih, gospodarskih, družbenih, narodopisnih, emigracijskih, zgodovinskih, etičnih, vzgojno-izobraževalnih in drugih področij.

Posluževal se je vseh oblik agitacijsko-propagandnega, novinarskega oziroma političnega delovanja ali umetniških zvrsti, od člankov, referatov, analiz, uvodnikov, komentarjev do govorov (bil je odličen govornik), črtic in pesmi. Pri slednjih mu je bil vzor Gregorčič. Ta je bil globoko vsajen v njegovo primorsko dušo (na njegov predlog je dobil prvi primorski partizanski bataljon ime po Goriškem slavčku; prvo glasilo OF, ki ga je osnoval: Naprej, zastava slave! je imelo na naslovnici Gregorčičev verz kot moto itd.). Tematika sestavkov in črtic je pod vplivom Ivana Cankarja, prav tako nekatere pesmi (Materi), pa socialni čut (Klešmat).

Iskrene in doživete so črtice, ki opisujejo njegovo mladost (Moj učitelj, Mladi oglar, Gozdni škrat). Stil pisanja je preprost, kot je bil Tomo sam. Pri tem se je zgledoval po Leninu:

»Govoriti preprosto in jasno, v jeziku, ki je razumljiv množicam; odločno odvreči težko topništvo modrih terminov, tujk, učenih,

množicam še ne razumljivih parol, definicij in sklepanj. Znati je treba brez fraz, brez kričavosti, z dejstvi in podatki v rokah, razložiti vprašanja socializma.«¹

Pri urednikovanju je dosegel največje uspehe na področju izseljeniškega tiska, tako zunaj pri Glasu izseljencev kot doma pri Rodni grudi. Manj sreče pa je imel pri ostalih glasilih. Dvoje, ki jih je zasnoval med NOB (Naprej, Delavsko bratstvo), je izšlo le v prvi številki oziroma sta obe kmalu ugasnili, čeprav ne po njegovi krivdi. Podobno kratko, vendar spet brez njegove krivde, je bilo tudi življenje Ljudske pravice, kot dnevnika (1952–1953) pod njegovim vodstvom. Vendar tako spomini njegovih sodelavcev kot lastna razmišljanja, analize, ocene našega tiska in njegova razmišljanja o nalogah Društva novinarjev pričajo, da je bil Brejc politično in strokovno kos vodilnim uredniškim nalogam.

Imel je idejno razčiščene pojme in je bil, če uporabljam takratni žargon, politično »zgrajen«. Bil je razgledan in je poznal materijo, ki jo je v glasilih oblikoval, ali sam ali s sodelavci. Še danes je npr. aktualno razmišljanje, ki ga je pred 35 leti objavil v tovarniškem glasilu »Konoplan« iz Jarš v zvezi s planom za 1955. leto: »Cene na splošno se ne smejo dvigati (podčrtal T.B.). To je naloga časa, to je naloga nas vseh, sicer je vsak napor za višji standard brez pomena. Na tem mestu bi rad omenil skrajno kratkovidno in škodljivo ravnanje nekaterih naših podjetij, ki mislijo s povečanjem cen proizvodov in uslug povečati življenjsko raven ali pa koristiti podjetju, v resnici pa sami sebi škodujejo. Gospodarstvo je tako elementarna in jeklena celota, da vsako povišanje cen na drugi strani izzove povečanje cen drugih proizvodov, s tem pa takoj poslabšanje življenjske ravni naše skupnosti. Edini izhod je neizprosna, ostra borba za povečanje proizvodnje, kvalitete, za znižanje cen in sleherni trenutek se moramo te resnice najgloblje zavedati...«²

Občutljivo je reagiral na vse pojave v družbi, zlasti angažirano in borbeno na razne slabosti v zvezi z vprašanji etike, morale, vzgoje in izobraževanja, položaja delovnega človeka, mladine itd. Njegov globok socialni čut kaže na primer ugotovitev v sestavku ob 10. obletnici Dela: »V našem novem sistemu ponudbe in povpraševanja se že dogajajo primeri, ki niso več v skladu z duhom in nadaljnjim razvojem naše socialistične revolucije. Dogaja se, da boj za finančni efekt potiska v ozadje duhovno vrednost naše revolucije in boj za novega socialističnega človeka. Ni nobena tajnost, da že imamo konkretne primere in postopke, pri katerih trpi in se včasih naravnost izgublja tudi novi socialistični odnos do človeka.«³

Močno je bil zavzet in kritičen do naše neustrezne politike na idejno kulturnem in vzgojnem področju ter zaskrbljen zaradi slabšanja medčloveških odnosov: »...Jaz se sedaj tega drobnega pa množičnega egoizma, zlasti pri mladih, zelo bojim. Srečujem ga vsak dan, npr. v avtobusu, v trgovinah, pred prodajalnami... Slabi zgledi vlečejo bolj kot dobri, kam to vodi?«⁴

¹ Izvodi za istoriju SKJ, prav tam, str. 111

² AIZDG, Brejčeva zbirka, prav tam

³ Prav tam

⁴ Prav tam

⁹ Ina SLOkan, Idrijski razgledi, letnik XXII. 1977 leta, str. 69

V strokovnem pogledu je od zadolžitve do zadolžitve napredoval in je po 25 letih novinarskega dela spadal med dobre poznavalce novinarske in uredniške tehnike, problematike tiska in novinarstva, njegovih prednosti in slabosti. Ob 10. obletnici novinarskega društva je med slabostmi npr. bičal naš »provincializem, neprincipielnost, ozkost, drobničarstvo, prelahko jemanje novinarskega poklica in premajhen občutek odgovornosti napram družbi...«. Ugotavljal je, da občinstvo postaja vse bolj kritično in zahtevnejše, kar »zahteva od nas višjo kvaliteto našega dela... zahteva višji strokovni in znanstveni dvig naših novinarskih kadrov...«.⁵ Opozarjal je na pomanjkljivosti družbenega upravljanja v naših časopisih ter se zavzemal za večjo skrb in za smotrnejše kadrovanje pri izobraževanju novinarskega kadra. Bil je prvi predsednik Društva novinarjev, ki je pripravil in tudi uredničil ambiciozen načrt strokovnega in političnega izobraževanja novinarjev ob delu. Opozarjal je na pomen lokalnih medijev in tovarniških listov. Preseneča npr. strokovnost in aktualnost pripomb, ki jih je napisal 1.9.1961 kot odgovor na anketo Dela. Novinarski poklic in delo je visoko cenil in je videl svojo glavno nalogo predsednika DN kot:

»Boj za širšo razgledanost, višjo stopnjo znanja in spodobnosti naših novinarskih kadrov... Novinarski poklic je lep, zanimiv in razgiban! Kdor ga je v celoti dojel in se z vsem svojim bistvom vanj vživel, se mu ne bi več odpovedal. Toda hkrati je to težak poklic in poln odgovornosti. Novinar se ne rodi in ne nastane sam od sebe, temveč se izgradi in izkleše v dolgotrajnem boju in delu. Ni novinar vsak, ki nosi novinarsko izkaznico v žepu. Gre za to, kako svoj poklic uresničuje, kako in koliko ustvarja. Novinar je in mora biti dosleden borec za napredek, za pravico in resnico. Cilj mora biti jasen, bolj principielen, potem se ni treba bati, da bo kam zašel. Kadar veš, da si na pravi poti, oboroži se z neizpodbitnim dokaznim materialom, vodi boj do konca in se ne boj ničesar, pač pa se vedno zavedaj: pravi in resnični novinar naj hvali ali kritizira, vedno samo ustvarja in

nikdar ne podira. In še nekaj, izklesati se moraš v notranje svoboden in samostojen lik ustvarjalca, zavedajoč se, da nesamostojni in notranje nesvobodni ljudje takega poklica, kot je novinarski, ne morejo z uspehom izvrševati.«⁶

Pomanjkanje formalne izobrazbe je Brejc nadomeščal z globokim poznavanjem življenja in ljudi, njunih resničnih duhovnih vrednot. Soborka in sodelavka Mira Svetina pravi, da je bil Tomo »tipičen Primorec, mehak, čustven, a večkrat nerazumljen. Sam se je dvignil od delavca na raven razumnika, čeprav je kot tak neredko deloval z občutkom manjvrednosti...«.⁷

Bil je skrajno pošten, resnicoljuben, objektivni ter nepomirljiv borec za pravice delovnih ljudi. Znal je ceniti in spoštovati človekovo svobodo ter integriteto. S krivico se nikdar ni sprijaznil, čeprav je proti koncu svojega dela in življenja ta boj s krivicami vodil že skoraj resignirano. Na to kaže protest glavnemu uredniku Dela 11.3.1961, ker so netočno objavili njegovo razpravo na 5. kongresu SZDL Slovenije: »Sem novinar-samorastnik več kot 25 let in v tem času 14 let odgovorni urednik. V teh letih se ni niti enkrat zgodilo, da se za avtorjeve prispevke ne bi na nek način sporazumel pred objavo, ker sem trdno prepričan, da je to edino pravilen postopek s sodelavci... Bil sem na kongresu od začetka do konca in tudi zadnji dan. Novinar, ki je skrajšal mojo diskusijo, bi me lahko našel, samo če bi hotel... S citiranim stavkom bo bralec imel občutek, da namerno pretiravam, da mi ni do resnice. To je najhuje! Odveč bi bilo obširno govoriti o tem. To je slab odnos do starejšega človeka, ki se je vse svoje življenje trudil, da bi stvari socializma koristil.«⁸

⁵ Prav tam

⁶ Prav tam

⁷ Izjava Mire Svetina avtorju

⁸ AIZDG

Jelko Podobnik

Prisadna repa
preplet ciklusov Zapuščene domačije in Prijateljstvo z repo,
Obid na Robeh, Zakojška grapa, 25. 8. 1990

SANACIJA FRANJE V DOKUMENTARNI FOTOGRAFIJI (II. DEL)

SAMO BEVK

V predzadnji številki Idrijskih razgledov (XXXIV, 1989/1-2), ki je izšla avgusta 1990, smo v dokumentarni fotografiji predstavili prvi del sanacije Partizanske bolnišnice Franje. Fotografije so zajemale razdobje od 10. januarja do 14. oktobra 1989. V tem bloku pa predstavljamo nadaljevanje sanacije do otvoritve 10. junija 1990.

Natančnejši poročili o obnovi Partizanske bolnišnice Franje smo objavili v dveh številkah Ujme, revije za vprašanja varstava pred naravnimi in drugimi nesrečami (Samo Bevk: Plaz ogrozil bolnišnico Franjo, 1989 in Mihael Ribičič, Franc Vardjan, Samo Bevk: Kako je potekala sanacija Partizanske bolnišnice Franje, 1990).

Franja je bila v letu 1990 odprta od 10. junija do 1. novembra, ko smo jo ponovno zaprli zaradi velike povodnji, ki je prizadela celotno Slovenijo. Tudi tokrat se nismo mogli izogniti naravni nesreči, vendar so jo objekti zelo dobro odnesli, poškodovane pa so bile dostopne poti. Franja je bila za javnost ponovno odprta 15. aprila 1991. Lansko leto je tako obnovljeno partizansko bolnišnico, v dobrih štirih mesecih, obiskalo kar 15000 obiskovalcev, od tega 6000 tujcev.

1 Čiščenje struge potoka in ozelenitev so prevzeli idrijski gozdarji. Posvet pred pričetkom del, od leve: ing. Boris Rajković, ing. Silvij Blaj in ing. Jelko Vončina. Foto Samo Bevk.

2 Popraviti, očistiti in ozeleniti je bilo potrebno pot in njeno neposredno okolico od parkirišča do samih objektov v soteski. Kjer ni šlo ročno, je pomagal tudi stroj. Foto Samo Bevk.

2

1

3

4

3 Prehod čez slikoviti slap je omogočal gradbeni oder. Foto Samo Bevk.

4 Pot v Franjo je počasi dobivala prvotni izgled. Foto Samo Bevk.

5 Vsa stopnišča in mostičke so obnovili delavci SGP Zidgrad iz Idrije. Foto Samo Bevk.

6 Na delu poti, neposredno pod saniranim kamenin-skim podorom, je bil zgrajen varnostni nadstrešek. Foto Samo Bevk.

5

6

7

7 Varnostni nadstrešek se prične tik ob velikem slapu. Foto Samo Bevk.

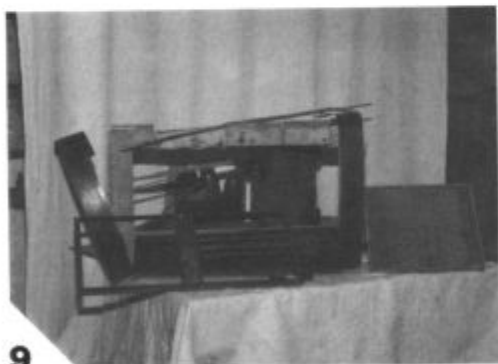
8

8 Restavradorji iz Restavratorskega centra Republike Slovenije so obnovljenim objektom povrnili prvotni izgled. Foto Samo Bevk.

9 V Franji je bilo preko 700 muzejskih predmetov. Nekateri so bili v celoti uničeni ali poškodovani. Radijski aparat pred restavratorskim posegom. Foto Alojzij Papič.

10 Radijski aparat po obnovi. Predmete so restavrirali v treh restavratorskih delavnicah v Ljubljani, Novem mestu in Kopru. Največ predmetov je obnovil Alojzij Papič iz Ljubljane in sicer v restavratorski delavnici Muzeja ljudske revolucije. Fotodokumentacija MLRS.

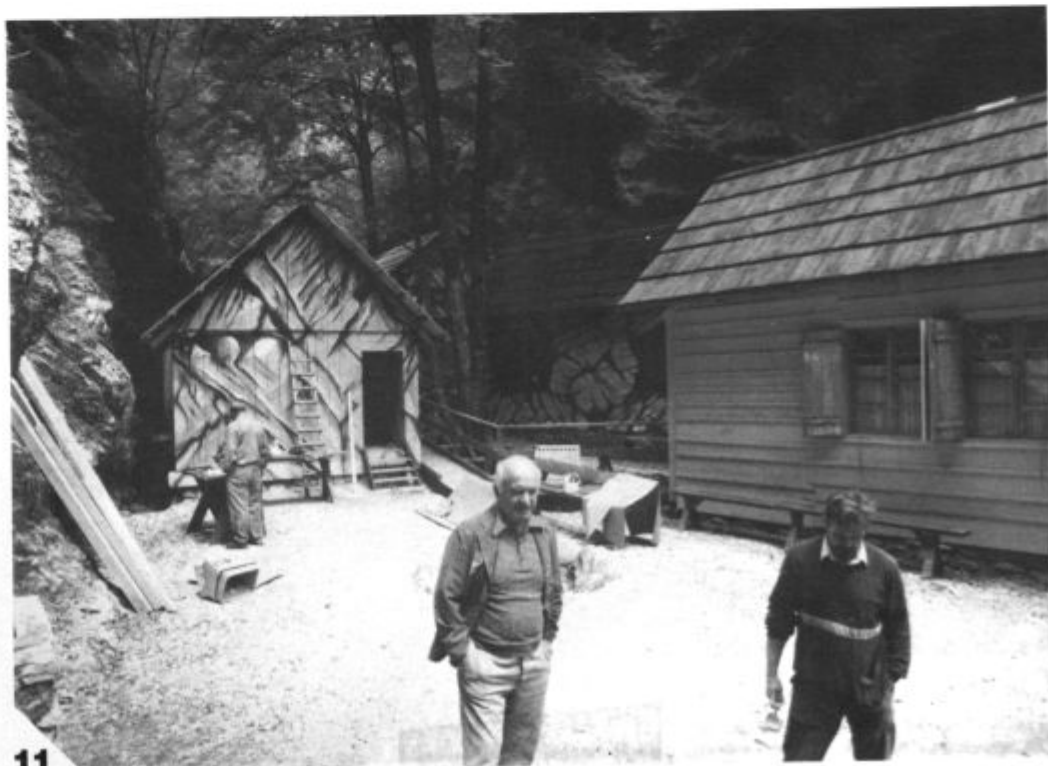
11 Obnovitvena dela gredo h koncu. V ospredju sta oskrbnik Franje Roman Obid in nekdanji bolničar Danilo Suligoj iz Bovca. Foto Samo Bevk.

9

10

11

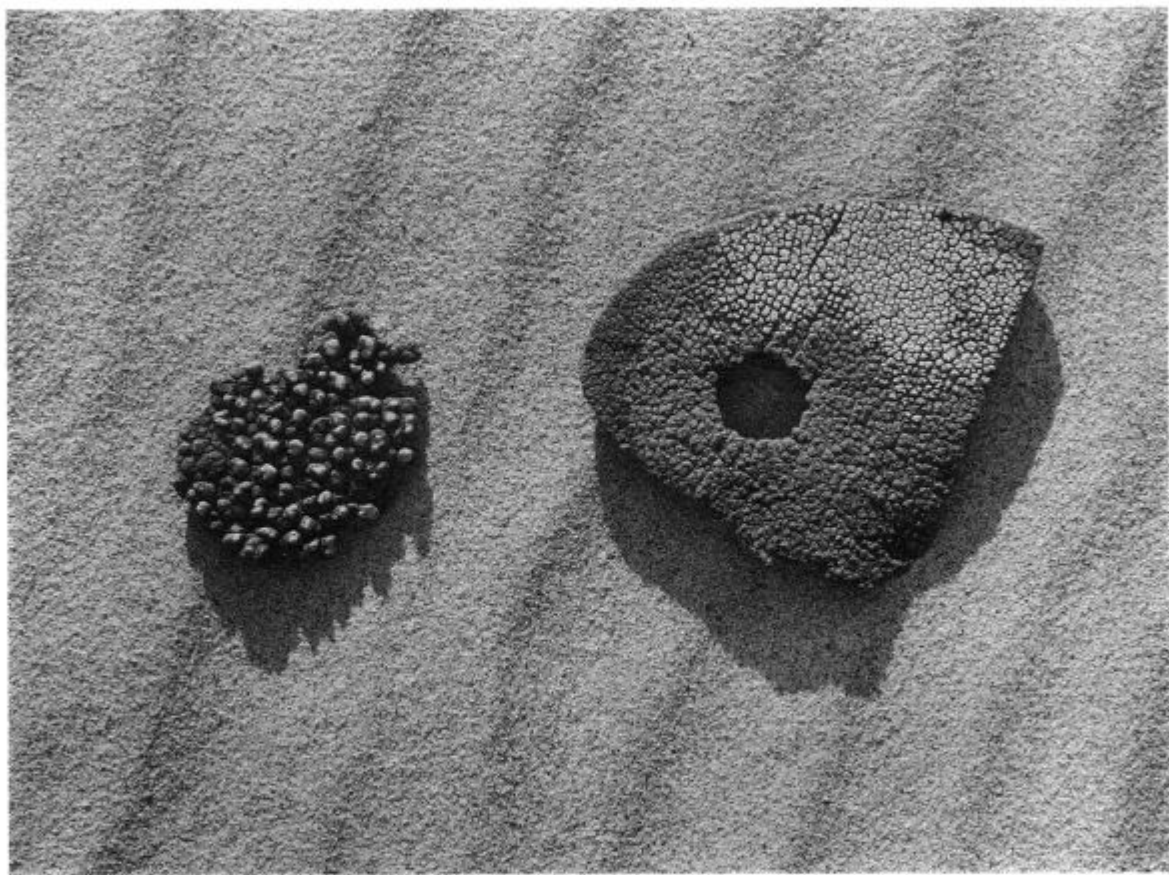
12

12 Komisija za tehnični prevzem objekta si ogleduje opravljeno delo. Od leve: Valter Paulič, Podjetje za urejanje hudournikov; dr. Mihael Ribičič, Geološki zavod Ljubljana; Boris Rajkovič, Atelje za projektiranje; Vital Manohin, Geološki zavod Ljubljana; Vili Štruel, Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij Ljubljana; Ivan Bevk, SGP Zidgrad; Darij Humar, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica; Brigita Puhar, Medobčinski inšpektorat Idrija, Logatec, Vrhnika; Renata Dolenc, Medobčinski inšpektorat Idrija, Logatec, Vrhnika; Boštjan Sedlar, Podjetje za urejanje hudournikov Ljubljana in Janez Omerzu, Medobčinski inšpektorat Idrija, Logatec, Vrhnika. Foto Samo Bevk.

13

13 Otvoritev bolnišnice je bila 10. junija 1990 v izredno slabem vremenu, vendar se je kljub temu zbralo zelo veliko obiskovalcev, ki jih je prignala radovednost in veselje nad obnovljenim spomenikom. Slavnostni govornik na otvoritvi je bil član predsedstva Republike Slovenije, akademik Ciril Zlobec. Zbrane pa je nagovoril predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan, ob njem republiški poslanec iz idrijske občine Tomaž Pavšič. Foto Samo Bevk.

Jelko Podobnik

Plastični ribi
ciklus Naplavine, Soča, Volarje, 2. 2. 1991

JOŽE ČAR

ARAGONITNA RAVENSKA JAMA

Posebnost Ravenske jame, zaradi katere je znana daleč po svetu, je izjemno bogato aragonitno okrasje. Medtem ko so kalcitne sige in kapniki v jamah običajen pojav, krasijo snežnobeli aragonitni kristali le redke jame v svetu. Najbolj je aragonit razširjen v jamah jugozahodnega dela Združenih držav Amerike in v Mehiki, v Evropi pa v nekaterih delih Francije, Španije in na Češkem. V Sloveniji je aragonit poleg Ravenske jame znan kot redkost še iz Križne jame pri Ložu, kjer se pojavljajo posamezni drobni kapniki, in iz Kamniške jame.

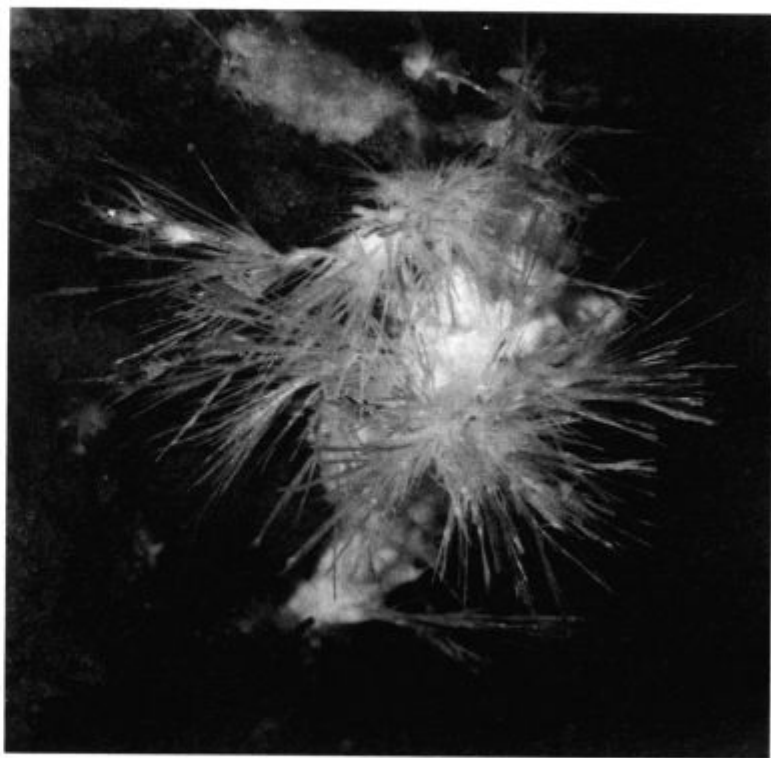
Lega in velikost jame

Ravenska jama se nahaja v eni najlepših cerkljanskih vasi, v Ravnah pri Cerknem. Vhod v jamo se odpira sredi naselja, le nekaj metrov od Prezljeve domačije (pri Kramarju). Ozek vhodni rov na nadmorski višini 703 m nas popelje v 352 m dolg splet rogov v treh nivojih. Najnižji doslej znani del jame leži v globini 682,5 m, torej 20,5 m pod jamskim vhodom.

Odkritje jame in njeni raziskovalci

Aragonitno Ravensko jamo je odkril po naključju domačin Martin Čelik že leta 1832. Dve leti kasneje je jamo raziskal in izdelal njen načrt slovenski prirodoslovec, kustos ljubljanskega Prirodoslovnega muzeja, Idrijčan Henrik Freyer. V veri, da je za točo, ki je uničila Ravnanom poljske pridelke v letih 1832 in 1833, krivo odprtje Ravenske jame, je kmet Čelik vhod v jamo zazidal. Toda izredna lepota aragonitnega okrasja je v drugi polovici preteklega stoletja občasno le zvalila domačine in različne prišleke, da so jamo večkrat obiskali. V začetku 20. stoletja so ravensko podzemlje raziskovali prizadevni cerkljanski planinci, med obema vojnoma pa italijanski speleologi.

Aragonitno Ravensko jamo so po dolgoletnem prizadevanju dr. Romana Savnika »ponovno odkrili« leta 1956. Člani Inštituta za raziskovanje krasa iz Postojne in Idrijski jamarji pod vodstvom Srečka Logarja so jamo izmerili, izdelali podroben načrt ter preučili nastanek

Aragonitni ježek. Foto: Rafael Podobnik

aragonitnega okrasja in nastanek jame. Od takrat dalje so Ravensko jamo obiskali številni domačini in tuji jamarji in priložnostni obiskovalci. Za ohranitev aragonitnega okrasja in lažji dostop v ravenski podzemeljski svet je dolga leta skrbel idrijski Mestni muzej, danes pa so njeni varuhi člani jamarskega društva »Srečka Logarja«.

Kamninska sestava jame in njene okolice

Ravenska jama ne vzbuja pozornost samo zaradi aragonitnega kapniškega okrasja, pač pa tudi zaradi svojske geološke lege. Jama je oblikovana v srednjetriasnem langobardskem apnencu in dolomitni

breči, ki sta v obliki velike leče vložena v obsežen masiv vulkanskih kamnin. Po pobočjih Malega in Velikega Kuka najdemo sivozelene keratofirje, porfirje in porfiritite, temno olivno zelen diabaz in njihove tufe. Velikost jame in njena nenavadna lega kažejo, da so bile v času njenega nastajanja jamskega sistema v širši okolici Raven precej drugačne geološke razmere, kot jih opazujemo danes.

Aragonitno okrasje

Krhke, snežno bele aragonitne kristalne prevleke najdemo v obliki stalaktitov in stalagmitov, sig ter različno oblikovanih in velikih iglic. Najimnitnejši so skupki tudi čez 10 cm dolgih iglic v obliki tako imenovanih ježkov. Z aragonitno kapniško prevleko je posebno bogat zadnji del srednjega jamskega rova okrog »Jezerca«. Krono okrasja Ravenske jame predstavlja aragonitni ježek, značilna igličasta kristalna kopuča z neobičajnimi odebelitvami konic.

Zanimivo je, da najdemo v Ravenski jami poleg aragonitnih tudi kalcitne kapniške prevleke. Oba minerala, kalcit kot tudi aragonit, ki krasita ravensko podzemlje imata enako sestavo – CaCO_3 . Nastajanje enega ali drugega je odvisno od kemične sestave vode, ki kaplja skozi jamski strop. Voda, iz katere se izlagajo aragonitni kristali, mora vsebovati vsaj 3-krat več raztopljenega magnezija (Mg) kot kalcija (Ca). Kot kaže, nastaja danes v jami tako aragonit kot tudi kalcit.

Ravenska jama. Foto: Rafael Podobnik

MARIJA BAVDAŽ

SREČANJA NA IDRIJSKEM

1. Ptičji metljaj in jantarka

Lepega deževnega dne je pritegnilo mojo pozornost nekaj drobnega, živo oranžnega v mokri travi Stare Mejce. Nataknem očala, pogledam – oho, polžek jantarka z neverjetno nabreklo, oranžno obarvano desno tipalko! Dokaz, da so nekatere ptice pevke v okolici Rak okužene s ptičjim metljajem.

Ptičji metljaj (*Leucochloridium macrostomum*, L. paradoxum) živi v ptičjem stoku (kloaki), kot imenujemo končni del ptičjega črevesa, kamor se stekajo tudi izvodila ledvic in plodil. Kot vsi metljaji je tudi ptičji listaste oblike. Le dva milimetra je dolg. Z usti, ki jih ima v sprednjem prisesku, zajeda na sluznici stoka; drugi prisesek na sredi trebušne strani mu služi le za pritrjanje. Je obojespolnik in njegov razvoj je nekaj posebnega.

Zrela jajčka pridejo na prosto s ptičjimi iztrebki. Dež jih izpere iz ptičjekov na travo in zelenje, kjer potem čakajo na svojo srečo. Če jih v določenem času ne požre polž jantarka, ki se pase po mokrih zeléh, bodo zamrla.

Jantarke so nežni polžki iz skupine kopenskih polžev pljučarjev. Na glavi nosijo torej dva para tipalk, ki so vpotegljive; drugi par je opremljen z očmi. Hišica jantark je koničasta, komaj centimeter

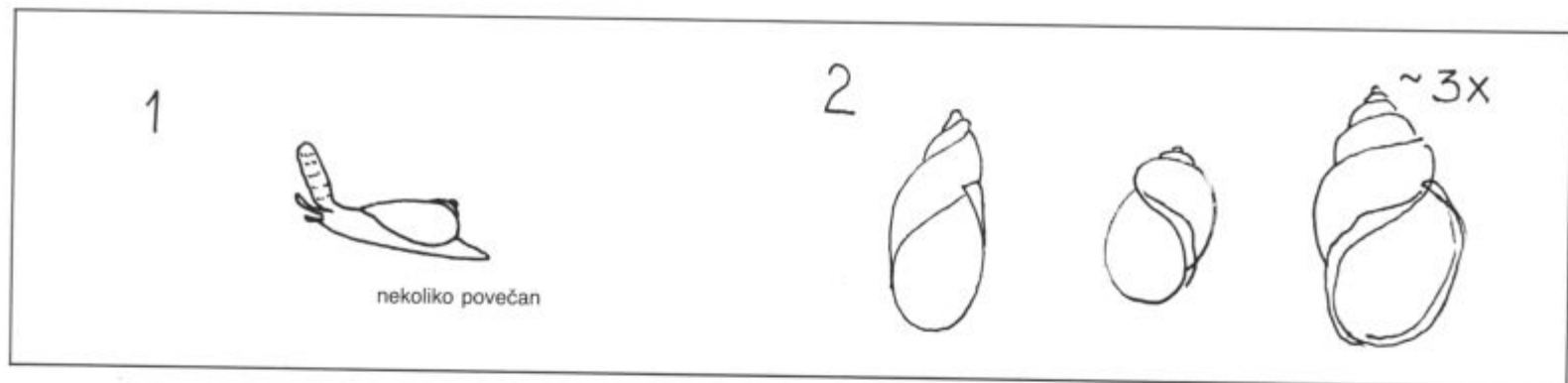
velika, tenka, trikrat zavita v desno. Predvsem opazimo tretji zavoj, ki je poudarjeno obširen in se odpira z velikim ovalnim ustjem. Nežno telesce jantark v obilni mokroti tako nabrekne, da se ne more docela skriti v hišico, pa naj se polž še tako krči. Posebnost teh polžev pljučarjev s kopnega je tudi ta, da jih ne moti, če lažijo zdaj pod vodo, zdaj izven nje. Torej površno oko jantarko (*Succinea* sp.) zlahka zamenja z dvema vodnima polžema: korenčico (*Physa fontinalis*) in malim mlakarjem (*Galba/Lymnea truncatula*).

Toda korenčica ima hišico zavito v levo, hišica malega mlakarja pa ima pet zavojev v desno.

Predvsem pa imata oba – kot vodna polža pljučarja – samo en par tipalk; oči, ki so nameščene na korenu tega edinega para tipalk, niso vpotegljive.

Zanimivo je, da mali mlakar sicer gosti velikega metljaja (*Fasciola hepatica*) in še nekaj drugih sorodnih zajedavcev na določenih razvojnih stopnjah, toda ptičjemu metljaju zagotavlja nadaljnji razvoj samo zajedanje jantark.

Edino v jantarki se more iz požrtega jajčka izležena ličinka ptičjega metljaja razviti naprej. V polževi prebavni žlezi – polžjih »jetrih« – se razraste v čudaško tvorbo sporocisto. Tisti izrastek sporociste, ki prodre v polževo tipalko, se obarva oranžno in temno kolobarjasto in skozi napeto kožico nabuhle tipalke lahko opazimo utripanje. Sporocista premore namreč mišična vlakna, ki omogočajo pulziranje. Cela stvar ima videz slastnega črvička in možnost, da se bo ta vaba znašla v kakem kljunu, je prav velika. Po nekaterih podatkih lahko

sporocista tak izrastek tudi obnovi, potem ko ga ptica odtrga in če jantarka preživi.

Iz odtrganega dela sporociste se v ptičjem prebavilu sprosti množica brstov. Vsak se razvije v popolnega zajedavca, ki se naseli v stoku in kmalu prične oddajati zrela jajčka. Razvojni krog prične znova.

Kakšne težave povzročajo ptičji metlji zajedanim pticam? Kako in koliko jim škoduje zajedanje, kako in koliko zajedavčevi presnovki, ki vstopajo v telesne sokove ptice kot tujek in potemtakem vplivajo zastrupljajoče. Katere ptice so okužene na Rakah in koliko? Živa vaba je velika komaj nekaj milimetrov; ogroža torej manjše vsejede

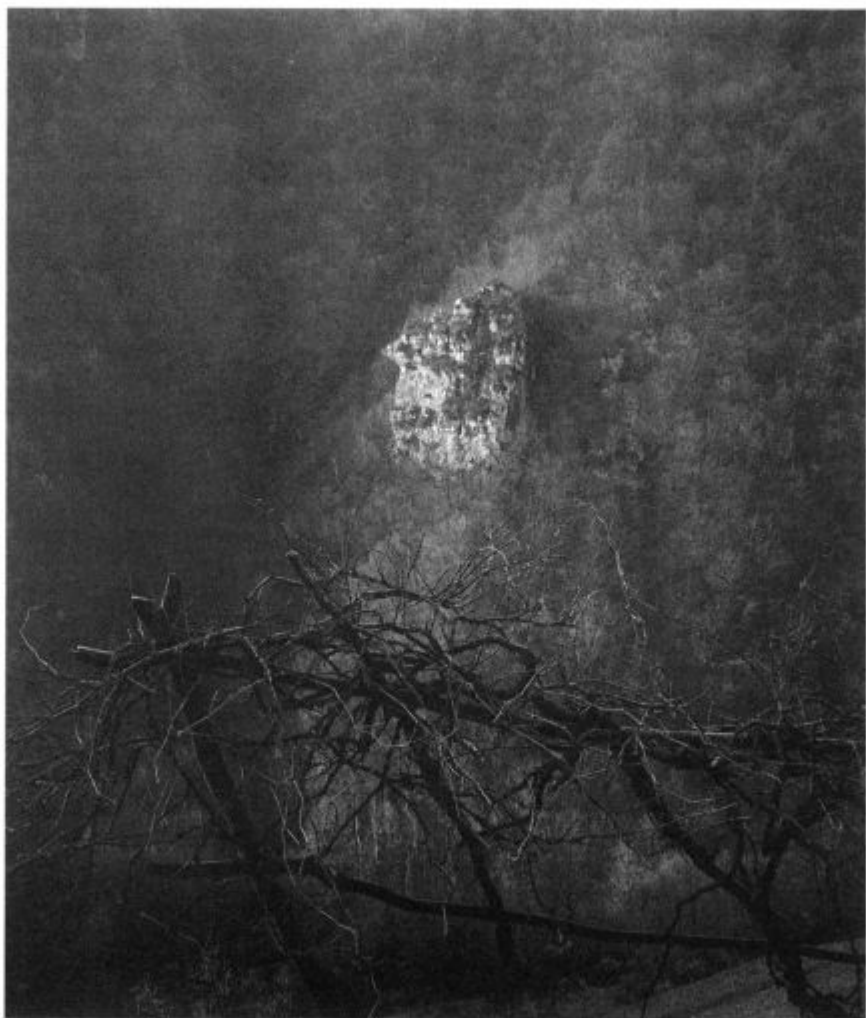
ptice, ki stikajo tudi po tleh. Muhojede pastirice praktično najbrž ne pridejo v poštev – pač pa taščice. Kaj pa race? Te precejajo vodno blato skozi kljun in brbajo po vodnem rastlinju. Gotovo pogoltnjejo spotoma tudi kako okuženo jantarko, ne glede na sorazmerno drobno vabo. V Stari Mejci raca tudi gnezdi. Kako vpliva okužba – če do nje pride – na račice? Odprta vprašanja!

Literatura:

Stresemann: Exkursionsfauna, 1967;

Bole: Mehkužci (Ključni za določevanje živali, 1969);

Brglez: Zajedavci in zajedavske bolezni domačih živali, 1978.

Jelko Podobnik

Grparsko jutro
ciklus Pogovori s pokrajino, Otuška grapa, 29. 11. 1981

FRANC PAVŠIČ

ATENTAT NA DAVKARJA KUMARJA

Raznarodovalna italijanska fašistična politika je rodila naravno samoohranilni odpor Slovencev. Ta odpor se je začel okrog jezika. Vse tiste, ki so aktivno ali pasivno kazali nasprotovanje, nerazumevanje ali celo sovraštvo do avtohtonega jezika, so enačili s fašizmom. Ker so fašistično ideologijo prinašali k nam tujerodci, so Primorci pogosto enačili Italijane s fašisti. To je bila sicer napaka, vendar do neke mere razumljiva, ker človeka ni mogoče videti pod kožo. Po drugi strani tudi mnogi Slovenci, bodisi s prevaro, izsiljevanjem ali ekonomskimi pritiski vpisani v fašistično stranko še niso bili fašisti. Med temi se je našlo brez dvoma tudi nekaj prodanih duš, ki so se vključile v kolesje italijanskega fašističnega državnega aparata. Ti posamezniki pa so bili zelo nevarni, tako za slehernega človeka kot tudi za narodni obstoj. Poznali so jezik, navade in mišljenje ljudi. Fašisti so jih imeli za jedro asimilacijske politike. Bili so zanesljiv vir informacij, in sicer kot denuncianti. Zlasti mlade, še neosveščene osebnosti so pritegovali v svoj krog, v fašistične združbe. Ko so si pridobili polno zaupanje, so take mladeniče začeli siliti tudi z grožnjami in se ponašati z brezobzirnim in objestnim obnašanjem.

Tak odpadnik je bil tudi Anton Kumar, domačin, fašist in davčni izterjevalec pri davčni upravi v Cerknem (Esattoria comunale di Circhina), ki jo je vodil prosluli fašist Zanier. Kumar se je udeležil italijanskim oblastem, se vpisal v fašistično stranko in postal njihov somišljenik. Bolelo ga je, ker mu ljudje niso zaupali. Ball so se ga, kadar je prišel v hišo po davke, ker je bil dosleden, nepopustljiv in aroganten. Močna nacionalistična organizacija TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), ki je delovala takrat tudi na Planoti, je sklenila Kumarja opozoriti, naj se neha udinjati fašistom. To nalogo je opravil tigrovec Jože Kukec iz Postojne,¹ ki je avgusta 1930. leta Kumarju zagrozil s hudimi posledicami zanj, če se ne bo spametoval. Kukec je bil takrat prišel s polnim tovorom slovenskega čtiva čez mejo, ravno v času, ko je Kumar pobiral davke po Planoti. V neki drugi akciji je Kukec na povratku čez mejo padel v zasedo in v boju s fašistično milico podlegel. Pokopan je v Postojni.

Kumarju opozorilo ni zaleglo. Postal je še bolj odljuden in objesten. Kadar se je opil, je zmerjal ljudi po Cerknem in jih silil v fašistični pozdrav z dvignjeno roko. Tigrovci so tedaj spoznali, da postaja nevaren in so ga obsodili na smrt. Ko je spomladi 1932. leta spet pobiral davke po Planoti, je likvidacijo opravil Štefan Rijavec-Pstinarjev s Šentviške gore.

V času pobiranja davkov je organizacijo TIGR v Jugoslavijo obvestil Tone Laharnar Špičkov s Šentviške gore, tedaj dijak tolminske gimnazije. Rijavca je na poti čez mejo spremljal tigrovec Jože Ambrož iz Rakitnika pri Postojni. Na Planoto sta prispela dva dni pred atentatom in se skrila v seniku v smeri proti Lipniku. Ko je Kumar zaključil s pobiranjem davkov, so mu določili za spremstvo Andreja Kranjca-Okrogliškega s Šentviške gore. Ko sta se približala zasedi, je Kranjc spustil Kumarja naprej, da je sam nekoliko zastal za njim. Tedaj je Rijavec stopil iz zasede, ustrelil Kumarja, z dvema streloma, in še Kranjčev klobuk, da bi le ta imel alibi, ko je stekel obvestit karabinjerje o tem, kar se je zgodilo. Ob Kumarjevem truplu sta Rijavec in Ambrož pustila »Svoboda Primorski in Istri! Smrt fašizmu!« itd., okolico pa posula z zmetim poprom, da bi onemogočila zasledovanje policijskemu psu. Ker je Rijavec pobral Kumarju poleg davčne dokumentacije tudi izterjani denar (2000 lir), policiji ni bilo težko prikazati umor kot navaden kriminal, čeprav je vedela, da gre za drugačen motiv.

Policija je ukrepala. Zaprla je najprej zakonca Kogojeva s Prapetnega brda, ki so ju osumili zveze z bratom tigrovcem, spremljevalca Andreja Kranjca pa še Petra Ozebka Skalarjevega s Šentviške gore, fašista in nekdanjega karabinjerja ter njihovega zaupnika, ki je že nekajkrat prej spremljal Kumarja na izterjevalnih poteh.

Policija je priprte kar hudo prišla. Najprej je osumila Kranjca, da je sam ustrelil Kumarja in še sebi klobuk, pestila pa je tudi Ozebka. Grozila je, da bodo požgali vas. Ljudi se je polotil strah. Zagotavljali so, da atentatorji niso s Šentviške gore. Ozebek je tedaj omenil možnost, da bi bili to lahko ljudje iz Tilnika, saj je bilo znano, da so imeli kot »kontrabantarij« zvezo preko italijansko-jugoslovanske meje. Policija je tedaj posumila na 33-letnega Alojza Lebana-Lokovčeno-vega iz Tilnika, ki je takrat živel v Jugoslaviji, saj ga je štela za nevarnega osumljenca že tedaj, ko je leto prej Kukec opozoril Kumarja na renegatsko in izdajalsko početje. Kumar Kukca ni poznal in skoraj gotovo tudi Lebana ne. Policija je posumila nanj, ker ga je

poznala kot drznega tihotapca (nekoč jev osebnem ruvanju finančnemu stražniku celo razbil puško) in človeka, ki je pomagal več protifašistom pobegniti čez mejo v Jugoslavijo.

Poleg omenjenih je policija zaprla še vseh pet bratov in sestro Leban – Matijeve iz Tilnika. Ignacu je bilo tedaj 32 let, Matičku 31, Filipu 26, Marti 22, Henriku 18 in Andreju 17 let. Bili so politično osumljeni predvsem zaradi starejših dveh, ker sta se deloma preživljala s kontrabantom kave in tobaka čez mejo. Zaradi pomanjkanja dokazov niso mogli nikogar spraviti pred sodišče. Marto, Filipa in mlajša dva so po nekaj tednih izpustili iz zapor, medtem ko so Ignaca in Matička konfinirali brez sodne obravnave. Ignac je moral tako prestat 5 let konfinacije nekje v okolici mesta Nuoro na Sardiniji, nato pa še na otokih Lipari in na Ponzi.² Matiček je prestat tri leta konfinacije na otoku Ventotene v Gaetskem zalivu blizu Neaplja. Dejstvo, da policija ni hotela zaslišati nobene od ponujanih prič, ki bi lahko potrdile njihov alibi, je dokaz, da so se jih zaradi suma tihotapstva tako na lahek način znebili. Položaj Matijeve družine je postal še bolj težak. V očeh italijanske policije in financarjev so vsi po vrsti postali še bolj sumljivi in še pogosteje so se vrstile hišne preiskave. Iskali so tihotapsko blago, žganje in kotel za žganjekuho.

Matiček in Nace sta po svoje prestajala gorje pomanjkanja in oddaljenosti od domačega ognjišča. To, da sta po nedolžnem trpela zapor in nekajletno konfinacijo dva človeka, ni motilo nikogar, niti člani TIGR-a, ki vsa naslednja leta italijanske okupacije niso prevzeli odgovornosti za atentat. Pregarjanje, ki ga je doživljala vsa družina, najbolj kruto pa starejša dva brata, pa je bilo kasneje nedvomno vsaj delno tudi povod za zgodnji pristop k NOB cele družine.

Zadeva Kumar se je končala pred porotnim sodiščem v Trstu. To je leta 1933 obsodilo v odsotnosti Alojza Lebanu Lokovčnovnega na 12 let ječe in 10.000 lir denarne kazni ter 3 leta policijskega nadzora po prenehanju zaporu za roparski napad v letu 1931, čeprav za to ni bilo nobenega dokaza. Za obtožbo umora in rop v letu 1932 pa so ga oprostili. Kakšna obtožba in kazen sta viseli nad glavo Alojzu Lebanu, je le ta izvedel šele veliko let po vojni. Ves čas je mimo živel kot delavec na Jesenicah.

Kaj lahko še rečemo o preiskavah? O tistih na Šentviški gori tu ne bi pisali, saj je o teh bilo že podrobneje napisano, pač pa pogledjmo, kaj so povedali Marta, Filip in Andrej, vsi Lebanovi.

Marto je policija aretirala kar sredi ceste, ko se je s kolesom vračala proti domu od Palirjeve hiše, kjer je bila tistega dne v dnini. Kolo je morala pustiti kar ob robu ceste. Policisti so se ji posmehovali zaradi njene sramežljivosti, ker jim ni upala pogledati v oči, zato le sumi, da je bil med njimi tudi Peter Ozebek-Skalarjev, ker si sicer ne more predstavljati, kako bi jo mogli na samem prepoznati tuji, goriški policisti. Ozebek je bil režimu vdan človek in je kot nekdanji karabinjer sodeloval tudi pri aretaciji njenega brata. Petra je videla tudi kasneje v času vojne v orožniški uniformi, ko je bila zaposlena kot služkinja v Neaplju. Marta je policiste prosila, da bi ji dovolili iti domov vsaj toliko, da bi se preoblekla, a ji tega niso ustregli. Odpeljali so jo naravnost v zapor v Gorico, kjer je ostala v preiskavi nekaj tednov. Policijo je zanimalo predvsem, kje so bili in kaj so delali bratje na

dan umora. Bila je zmedena in prestrašena. Kaj prida od nje pa niso izvedeli.

Na dan umora fašističnega davčnega uslužbenca Antona Kumarja je Filip Leban delal na kmetiji pri Pirhu na Straži. Ponoči je prišlo v Stopnik s posebnim avtomobilom 12 policistov (kvesturinov). V Tilniku so v hišo vstopili trije ali štirje policisti s puškami v rokah in njihov komisar. Še sredi noči so ga odvedli do ceste Pri Korenu, kjer je čakal policijski avto. Na avtu je bil tudi Peter Ozebek-Skalarjev s Šentviške gore, ki je policistom pokazal hišo in pot do nje. Na avtomobilu se je Filip potožil Ozebku zaradi aretacije, saj ni imel nobene zveze z umorom. Iz Ozebkovega odgovora je spoznal, da ga je lahko naznanil le on. Med drugim se po tolikih letih še spominja Petrovih besed: »Ja, doma bi bili, pa bi bilo vse prav, ja, ko pa Matiček in Nace hodita tja čez... tako je lahko soditi, da je prišlo do tega«. Filip je preiskovalcem ponujal za pričo Andreja Šinkovčevega z Laz, ki je delal tistega dne kot državni cestar tudi na delu ceste Pri Pirhu, vendar policisti niso hoteli slišati za to pričevanje. Vedeti so le hoteli, kje sta bila tistega dne in kaj sta počela njegova starejša brata. Tudi onadva sta tistega dne bila na dnini nekje v Otaležu ali Lazcu. Kosta zvedela, da ju išče policija, sta najela osebni avto v Cerknem in se odpeljala proti Tolminu, z namenom da se sama javita, prepričana, da se jima ne more ničesar zgoditi, ker sta imela dovolj prič. Policija je avto prestregla na poti in ju aretirala.

Andreja in Henrika so policisti prijeli, ko sta nesla deske iz Korenovega kozolca proti domu in ju odpeljala v Gorico.

O Petru Ozebku Filip Leban ve povedati, da je bil po odsluženju pogodbenega roka pri karabinjerjih zaposlen kot cestar na cesti Stopnik–Šebrelje. V času nastanka Osvobodilne fronte v Stopniku je vodil delo pri gradnji podporne škarpe na delu ceste pod Kobalovo kmetijo. Tedaj so se tudi v teh krajih pojavili prvi partizani. Zaslutil je nevarnost, pustil delo in odšel nekam v notranjost Italije.

»Leta 1944 sem bil slučajno doma«, je izjavil Leban. »Bilo je v času košnje in s sestro Zofijo sva spravljala seno v Ložku, ko je prišel mimo Peter. Nagovoril je naju z nekaj besedami o sušenju sena, nato pa ga je sestra vprašala: No, Peter, od kod pa ti? Odgovoril ji je: Od komande mesta v Čepovanu so me poslali na komando mesta v Cerkno. Takrat se je menda ravno vračal iz Italije. Kasneje smo izvedeli, da se je v partizanih dobro zadržal in nismo hoteli ukrepati proti njemu«.

Zaradi umora Antona Kumarja je moral na zaslišanje tudi Andrej Makuc Mašnikar, roj. leta 1905 v Stopniku, in stanujoč v Dolenji Trebuši. Leta 1986 je v tej zvezi dal naslednjo izjavo: »Tistega dne sem bil Na Malnu, kamor sem se bil ravno vrnil iz Tolmina. Tedaj je Na Maln pritekla moja mati povedat, kaj se je zgodilo. Naslednjega dne sem šel pogledat na kraj umora. Eden odpreiskovalcev, ki so bili tam okrog, mi je rekel, naj prevedem, kaj pomenijo besede Smrt izdajalcem!, ki so bile napisane na listku ob truplu ubitega. Odpeljali so me v Trebušo v karabinjersko kasarno in tam sem moral popisati celo stran lista z besedami Smrt izdajalcem!, da so potem primerjali mojo pisavo z ono na listku. Pod noč so me izpustili«.

»Nepoučeni so bili prepričani (in marsikdo je še danes), da je šlo za roparski napad«, je v svojem članku »Bili so odpadniki« napisal

Edvin Pervanje v časopisu TV-15 22. maja 1976. Med tistimi, ki so še danes prepričani, da je šlo bolj za roparski kot za politični napad, so tudi Lebanovi, ki nikakor nemorejo razumeti, kako je mogoče, da organizacija, kakršna je bila TIGR, ni prevzela odgovornosti za atentat in je dopustila, da so nedolžni ljudje trpeli zapor in leta dni dolge internacije.

Pa še to: Nesrečno Matijevo družino bi bila lahko rešila zapora tudi Tončka Razpet-Blaževa iz Tilnika, če bi bila javila in pričala oblastem, kar je bila videla na dan umora. Veliko kasneje (kdaj, danes ni več mogoče ugotoviti) je povedala, da je istega dne videla Pstinarskega, katerega je dobro poznala, iti nad Lokovčenoovo hišo skozi grmovje nad rajdo, proti Plehu in Bregu. Videla je torej atentatorja toda razumljivo je, da bi s prijavo ne tvegala le neprijetnih zasliševanj italijanske policije, ampak tudi maščevanje TIGR-a.

Opombe in viri:

¹ V zvezi z Jožetom Kukcem se postavlja vprašanje: tigrovec ali orjunaš? O začetku odpora proti fašizmu na Primorskem, piše Drago Žerjal (TV-15, št. 41 z dne 17. in 24. oktobra 1985), eden od ustanoviteljev »Organizacije oziroma Borbe«. V članku »V boju zoper fašizem in zoper Italijo na Tržaškem in na Goriškem« (TV-15, 24. X. 1985) piše: »V času pred bazoviškim procesom (1.–5. sept. 1930, op. avt.) je bila pomembna tudi akcija, ki smo jo izvedli 3. aprila, ko smo napadli železniško postajo v Prestranku pri Postojni. Od šestih napadalcev sta padla orjunaša Molk in Vilhar, na nasprotni strani pa železničar Ugo del Fiume in finančni miličnik Domenico Tempesta. Organizator napada je bil znani Jože Kukec, ki je deloval v imenu Orjuna. Različni pisci omenjajo ta datum kot začetek boja proti fašizmu. Državni tožilec je

v obtožnico vključil še drugih 10 akcij, ki jih je izvedla Orjuna (in ne TIGR, kot omenjajo nekateri pisci)».

V TV-15 z dne 23. I. 1986 je član TIGR-a Anton Rutar demantiral trditev Draga Žerjala, med drugim predvsem to, da TIGR ni imela nobene zveze z Orjuno in da tudi Organizacije na Tržaškem niso posnemali, ker da ni bila niti ustanovljena, ampak da je nastala šele med zasliševanjem pri fašistični policiji ter da jo je Žerjal vzel iz obtožnice. Polemike oziroma odgovora D. Žerjala na Rutarjev demanti ni v TV-15 bilo več, pač pa je odgovor prišel v Primorskih novicah, št. 102–103 dne 20. XII. 1987. Napisal ga je Darako Darovec v članku »60-letnica organiziranega oboroženega odpora primorskega ljudstva«, ne da bi pri tem omenil Rutarja.

² Na Ponzi se je Ignac Leban srečal z znanim borcem za pravico primorskega ljudstva in nekdanjim poslancem v rimskem parlamentu, komunistom Jožetom Srebrničem, ki je Nacetu razkril tudi veliko novih spoznanj o takratni družbeni realnosti, kasneje, potem ko se je vrnil s Ponze, je prav Leban spremljal Srebrniča na ilegalni poti čez mejo v Jugoslavijo. Nace je večkrat vodil čez mejo politične begunce, in sicer tako, da so se nekajkrat javili kar pri njem doma, sicer pa jih je usmerjal k »Suštarju« na Želin, da so ga tam počakali. Pridružil se jim je in ko je nastopil za to najbolj primeren čas, jih popeljal čez hribe. »Enkrat sem še jaz spremljal tri iz Goriških brd do »Suštarja« in pri tem zaslužil 6 lir«, je napisal Andrej Leban v svoji izjavi.

Edvin Pervanje: Resnica o pekiškem stroju, poslanem leta 1931 s Tolminskega v Genovo, TV-15 z dne 26. 9. 1974, št. 38.

E. Pervanje: Bill so odpadniki, TV-15 z 22. V. 1976.

E. Pervanje: Žrtvoval je samega sebe, TV-15 26. 6. 1980.

Marta Leban Pirih: Izjava 1984 – Idrja.

Marija Leban Pirih: Izjava 1984 – Kranj.

Filip Leban: Izjave 1985, 1986, 1987 in 1988 – Stopnik.

Andrej Makuc: Izjava 1986 – D. Trebuša.

Andrej Leban: Pismo sestri Marti – 1987.

VIKTOR PREZELI

MOSTOVI V LAZNICAH

Prvi most

Cerkljanska je imel še v devetnajstem stoletju zelo slabo cestno povezavo s svetom. Kolovoz po dolini Cerknice je bilo treba pogosto popravljati, ker ga je ob vsakem večjem nalivu razdirala voda. Pešci, ki so želeli iti v smeri Idrije, so jo ubrali kar čez Brdo na Lajše v Lazec in Idrjo. Takemu stanju so občinski možje enkrat za vselej hoteli narediti konec. Sklenili so, da sprožijo akcijo za ureditev nove ceste. Ne ve se, kdo jim jo je trasiral. Ljudje vedo povedati, da je bila sprva načrtovana po desnem bregu Cerknice. Kot še dandanes, tudi takrat s traso vsi niso bili zadovoljni. Posestnik Kafou, ki je kot izgleda takrat v Cerknem imel velik vpliv (kako tudi ne, saj je za časa francoske okupacije bil župan v Cerknem), je dosegel, da so izbrali drugo varianto. Bila je sicer bolj zahtevna, saj je bilo treba zgraditi most čez Cerknico, cesta pa bi peljala višje in bi je voda nič več ne odnašala.

Kafou pa je imel drugačno računico. Na levem bregu je imel namreč svojo gozdno parcelo. Les ob cesti pa je zaradi lažjega spravila in odvoza več vreden. Zato je vztrajal pri drugi varianti in uspel.

Kdo vse je sodeloval pri načrtih in financiranju predvidene gradnje, se ne ve. Verjetno so bila naložena na ramena okoliške prebivalstva vsa težaška in prevozna dela.

Cerkljanski posestnik Kafou je v letih 1820–21 v Ravne k Bevku poročil svojega osemnajstletnega sina Josipa. Kot ponavadi veljaki, ga je tudi on priženil na največji grunt v Ravnah. Tako je širil svoj vpliv na odločanje pri občinski upravi in dosegel, da so sinu Josipu poverili vodstvo pri gradnji mostu. Ne ve se, če je bil za to delo strokovno usposobljen.

Priprave in začetek gradnje ceste in mostu so se pričele v letih 1842–43. V ustnem izročilu se je ohranil živ spomin na vodečega, ki je delavce priganjal pri delu. Ti so mu potožili, da lačni ne morejo delati, a jim je zabrusil, da njega to nič ne briga. Rekel jim je še: »Pa kamenje žrite!«

Kmalu po tem, to je 2. julija 1844, se je most tik pred dograditvijo z delavci vred zrušil v 16 m globoko sotesko Cerknice. Ob nesreči je pod mostom našlo smrt sedem delavcev, med njimi tudi delovodja. Kot bi preživeli delavci Kafolu privoščili, so se po nesreči izrazili: »Sedaj pa tudi on lahko žre kamenje.«

V nesreči na mostu v Laznicah so se smrtno ponesrečili:

1. Josip Kafou, star 40 let,	posestnik	Ravne 40
2. Alojz Kafou, star 26 let,	Kafulav	Cerkno 84
3. Johan Raspet, star 32 let,	zidar	Poče 15
4. Urša Černilogar, stara 60 let,	delavka	Poče 17
5. Matevž Škvarča, star 36 let,	zidar	Straža 1
6. Jakob Tušar, star 54 let,	zidar	Straža 165
7. Gašper Grafl, star 61 let,	zidar	Kanomlja 7
8. Johan Grafl, star 19 let,	delavec	Kanomlja 7

Torej je bilo mrtvih osem in ne sedem kot ve povedati ustno izročilo v Cerknem. Verjetno ta nepravilnost izvira iz tega, ker je v tukajšnji mrliški knjigi vpisanih sedem, medtem ko je eden Josip Kafou, vpisan v ravenski. Pokopani so bili vsi v Cerknem. Pokopal jih je g. Blaž Matuc – kurat v Ravnah.

Kot je razvidno iz spiska ponesrečencev, je posestnik Kafou iz Cerknega ob nesreči izgubil dva sinova.

V mrliški knjigi v Ravnah je zapisano: Dne, 2. julija 1844 – umrl ob nesreči v Laznicah, posestnik Josip Kafou, star 40 let.

Vzrok nesreče ni znan. Domneva se, da so skoparili z materialom. Tramovje za oder in opaž, na katerem so zidali, je bilo menda zbito z lesenimi cveki (žebļji) in zvezano s ttami.

Drugi most

Kdaj točno so začeli graditi drugi most, se ne ve. Verjetno je delo po nesreči nekoliko zastalo. Ker pa so sočasno z mostom delali tudi cesto, jim ni kazalo drugega kot delo nadaljevati.

Oblika mostu je bila načrtovana po prvem. Verjetno so bili pri izbiri strokovnjakov bolj previdni. Iz izkušenj so tudi vedeli, da z materialom ne smejo skopariti. Po uspešni dograditvi so se spomnili tudi ponesrečencev. V spomin so jim ob mostu postavili kapelico. Neznani slikar jo je na notranji strani poslikal. Naslikal je prizor rušenja mostu, ko delavci s kamenjem vred padajo v globino.

Obokan kamnit most se je takratnim Cerkljanom verjetno zdel za Cerkno velika pridobitev. Posebno še, ko je bila dokončana tudi cesta, preko katere se je vidno večal promet in jim ceste voda ni več odnašala. Po novi cesti je redno vozila pošna kočija pa tudi trgovci so postajali bolj aktivni. Most pa je zelo pridobil na pomenu, ko so dokončali, v letih 1880–1903, idrijsko cesto in so se pojavili prvi avtomobili. Svoje je most odslužil med prvo svetovno vojno in tudi med obema vojnoma.

Ko so se začeli Italijani pripravljati na napad na Jugoslavijo, so nameravali zgraditi nov most. Stari se jim ni zdel več zanesljiv za morebitni povečan vojaški promet. Nad starim so montirali železnega in to tako, da je bil dvignjen za približno en meter. Ta začasni most bi služil toliko časa, dokler ne bi pod njim naredili novega. Zaradi del na njem pa ne bi bilo treba ustavljati rednega prometa.

Novi most je bil dograjen v letih 1940–41. Za tlak so uporabili močne hrastove deske. Ko je čezenj zapeljal avto, je močno zaropotalo, da je odmevalo daleč po dolini.

Aprila 1941, ob napadu na Jugoslavijo, je nek oficir vojaku ukazal, naj prižge mine in vrže most v zrak. Ko so vrvice že gorele, je nek

poročnik z bajonetom presekal vrvice in tako preprečil rušenje. Prvi oficir je bil kasneje degradiran, drugi pa povišan.

V poletju 1942. leta so spodnji kamniti most razstrelili. Tako sta končala oba obokana kamnita mostova v strugi Cerknice. Opažno tramovje od obeh pa je županstvo prodalo okoliškim kmetom. Tako je posestnik Kamlonar iz Raven, iz teh in drugih tramov postavil ostrejšje na enem od svojih kozolcev. Na tramovju so še dandanes vidne vdolbine in luknje za lesene cveke (žebļje).

Obokan kamnit most v Laznicah – drugi po vrsti

Tretji most

Namen začasnega italijanskega mostu se je po sili razmer spremenil. Iz začasnega je postal stalen, ker Italijanom ni uspelo narediti novega. Prej so morali zapustiti naše kraje. Med drugo svetovno vojno je čezenj vdiral sovražnik v naše kraje; v oktobru 1943 celo s tanki. Čezenj je, upam, tudi za vedno odšel.

Svoje je železen most odslužil tudi v povojnih letih, posebno v času obnove in industrializacije. Prevelike obremenitve pogostega tovor-

«Začasen» italijanski most

nega prometa pa so na mostu pustile posledice. Ko je nekoč čezenj peljal kamion, poln gramoza, je šofer začutil, da je most nekam čudno »zastokal«. Obvestil je policijo. Ta je odredila zaporo za ves tovorni promet.

Četrty most

Takoj po zapori mostu so se začele priprave za izgradnjo novega. V letu 1972 so bili narejeni načrti in končane priprave. Dokler se niso začela gradbena dela, je potniški promet potekal normalno. Ko se je gradnja začela, je bil ustavljen tudi ta. Osebni avtomobili in tovorni promet sta bila preusmerjena na obvoznico Reka–Kojca–Jesenica–Zakriž–Cerkno. Avtobusi pa so vozili do mostu. Potniki so morali prestopati. Šli so po provizoričnih stopnicah skoraj do Cerknice, čez leseno brv in po stopnicah na drugo stran mostu, kjer so prestopali v drug avtobus.

Gradnjo je prevzelo in tudi uspešno zaključilo Splošno gradbeno podjetje »GRADIS« z Jesenic.

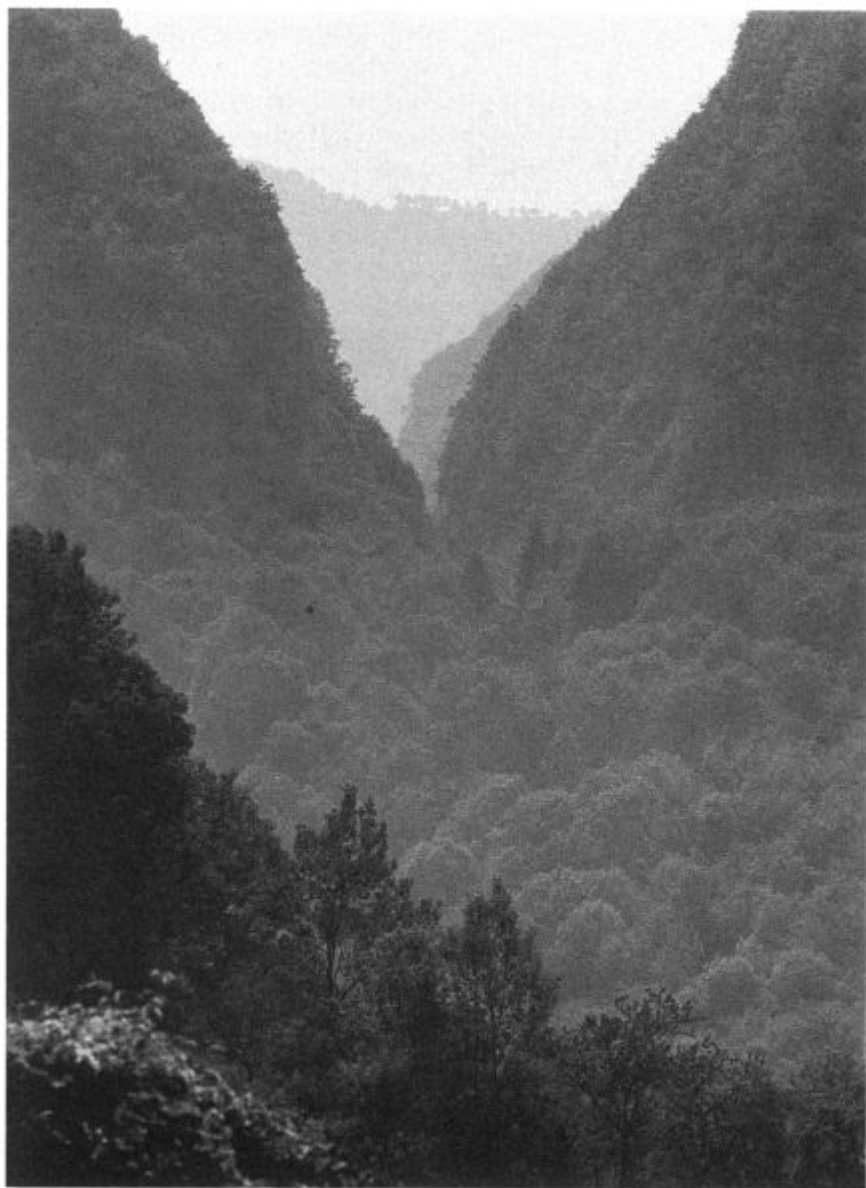
Most je bil dokončan in odprt za ves promet sredi poletja 1973, kar priča tudi napis na mostu.

Četrty most še vedno opravlja funkcijo. Soteska Cerknice se je pri vsakem od štirih mostov nekoliko spremenila. Vsakokrat so za temelje novega vsekavali globlje v njene bregove, tako da se je razpon močno spremenil – od nekdanjih osmih metrov do današnjih deset metrov in čez.

Žal so med gradnjo četrtega mostu podrl tudi spominsko kapelico, ne da bi jo fotografirali za arhiv.

Zadnji, današnji most v Laznicah (Foto: Jurij Pfeifer)

Jelko Podobnik

Poklon Sergeju Cianiju
ciklus Pogovori s pokrajino,
Predolina iz breginjske vasi Logje, 27. 7. 1990

LITERATURA

MIA SKVARČA

Rojena sem oktobra 1965 v Ljubljani. Po poklicu sem prodajalka in ekonomski tehnik. V času šolanja sem objavljala v šolskih in domskih glasilih, pozneje pa v Fontani, Mentorju in Primorskih srečanjih. V večini svojih pesmi nisem optimistična, saj odkrivajo moj notranji svet, poln pesimizma prav zaradi težkih življenjskih izkušenj ter doživljanje nečesa na način, katerega podoba nočem biti, kar je za marsikoga, ki me pozna le bežno, nerazumljivo. Sicer pa, ali je res tako težko razumeti, da dovolim lastnemu pesimizmu na plano le v pesmih, da ne bi v nasprotnem primeru z njim morila vse, ki so v kakršnemkoli stiku z menoj?!

*Nekoč...
sem bila jaz.
Danes umiram
oklepajoč se komaj še stoječih stebrov
grajenih v preteklosti za sedanost
in s prikrito grozo
v globinah srčnih oceanov
kričim vzpodbudne besede
v ušesa željna pomirjujočih balzamov.*

*Lažem
upajoč skozi gnusno minevanje
in hrepenim po trenutku lagajočem vame,
ki me bo končno prepričal,
da si je lagati pametneje.*

*Ostajam
bežeč pred lastnim razumom,
ker vidi svet kot grobišče
in bije krvave boje s čustvi,
ki hočejo drugače rušiti zidove.*

*Nekoč...
sem bila jaz.
Danes...
nočem biti več.*

Odmiki

*Ura kot čas,,
čas kot ura
je dan v dnevu
kot denar v času.
Ni noro v mislih
kot misli v norem,
kadar napake v ljudeh
za napačne so smeh!*

Sedmi kontinent

*Tvoj dan se konča v pravljici.
V hipu si prelestna princeza
na konju nevihtnega jezdeca,
čakajoč perzijskega vladarja
z letečo preprogo.
Pa dobra gozdna vila,
hudoben škrat
in naivna Sneguljčica.
Že spiš?
Kako strmim vate!
Zlovešče spokojen izraz
na nežnem obrazku me vznemirja.
Ročice pravljичnega sveta tvojih sanj
me tako grabijo vase,
da mi moč teh majhnih prstkov
skrivnostno trga koščke telesa
in jih spet sestavlja v kraljestvu
Malega princa.
Poljubim te
in prepustim lebdenju med biti ali ne biti.
Skozi noč se pogovarjam
s prihajajočim jutrom o tvojem poslanstvu.
Nekje za mojim srcem
nitke življenja tkejo tvojo usodo.
Boginja vseh boginj si.
Ker si moja največja umetnost
in ker se tvoj dan vedno konča v pravljici.*

Temna zvezda

*Vem za zvezdo v vesolju življenja,
ujeto vase z vsem sijajem lastne duše.
Zagledam jo le, kadar jo življenje
spusti k nebu in ji narava pokloni
sprehod po obzorju.*

*Kadar sem ji čisto blizu,
jo želim doseči, ukrasti in ljubiti,
čeprav vem, da je nedosegljiva,
čeprav si priznam, da ne bo nikdar moja.*

*Sij njene ujete duše
me napolnjujejo z energijo tisočernih ozvezdij
in čeprav bi jo jutri ugledala poslednjič,
bi z njeno energijo lahko živela do smrti,
če... če bi ji le lahko dala košček svoje svobode.*

***Danes zato,
ker jutra morda ne bo***

*Zajemi danes,
otrok moj prgišče sonca,
da ga razdeliš otroškim očem,
kadar bo tema za vedno zagrnila
nebo nad svetom.*

*Danes si zapomni vonja pomladi,
zelenila trav,
visokih smrek in cvetočih rož,
leska zasneženih gora v jutranjem soncu
in petja ptic,
da boš,
dete moje,
pripovedovalo o njih opustošeni zemlji
in zогlenelim ostankom kosti,
ki bodo ostale za ljudmi.*

*Danes užij življenje,
ljubezen moja,
izpij lepote iz vseh največjih
in še tako majhnih stvari ter dejanj,
preko katerih te bo vodila moja dlan.*

*In, če pride jutro,
nikoli,
nikoli ne dovoli,
da bi njegovo zlo iztrgalo iz tvojega srca
moje poljube.*

*Le odhlačaj danes,
ti mali veliki človek,
zajemat sončnih žarkov in brezmejnih lepot
za čas,
ki ne bo ne včeraj ne jutri,
ko bo skrivnostni mrtvaški prt,
ne bo ne življenje,
ne smrt.*

Noč tisočih kresnic

*Zaman ste, mrki pogrebci
polagali moja hrepenenja
v še po sveži zemlji dišeče grobove,
ker jim je na tisoče kresnic
ob veliki noči osvetlilo pot
mimo visokih topolov,
da so iz ust kamnitih obrazov
njih besede zaprle
gobce steklih psov
in odločno stopile za osladnim
vonjem poslednjega maščevanja.*

Odprta kletka

*Spet je tu.
Dan, ko se odpreš
in zjokaš nad surovostjo svojega časa.
Dan, ko si sam
in snemaš masko za trenutek,
da bi mogla tvoje solze
človeštvu do srca.
Dan, ko si priznaš,
da je tvoj strah pred prihodnostjo
večji od ljubezni do življenja.
Da, spet je tu.
Dan, ko izjokaš iz sebe bolečino,
da bi se mogel jutri zopet nasmehnuti.*

Prazna jutra

*Ko umrejo zvezde
in je že prvi pogled v dan poln tesnobe,
začutiš pravi okus strupa,
pred katerim bežiš vedno znova.*

*Ko samoten in tih stopiš pred ogledalo,
da bi uzrl človeka in sebe v njem,
naletiš na slepo igro vsakdana,
ki jo moraš
čimbolje
odigrati.*

*Za trenutek zapreš oči,
da zbereš pogum in se lahko zlažeš sam sebi
o premaganem strahu in bolečini.*

*Medtem, ko bi najraje zajokal,
se nasmehneš
in stopiš v praznino.*

*Sovražim ljubezen
med odraslimi človeškimi bitji.*

*Ker laže,
da navidezno rešuje,
ker izdaja in uničuje.
In ker v svojem zadnjem dejanju
predstavlja navado.*

*Sovražim ljubezen
med odraslimi človeškimi bitji.*

*Ker se je bojim.
Ker je kot strah.
Notri votla,
okoli pa je ni.
Ker vseeno žge in boli.*

Nisem

*Od neštetihi bičev razžrte rane
še bolj skelijo
v hladnem dotiku dežnih kapelj
najbolj čudnega poletja
v zgodovini mojih malih življenj.
Z nasičenostjo zlivanja obrazov v spako
gledajočo skozi kvadratke sanj
se približujem zbliževanju novih teles
tavajočih v prostranstvu tisočih pik,
ki se v končni fazi združujejo v nekaj.
Odgrnem zaveso zapoznele razposajenosti
in z uničujočo bolečino v jazu
končno priznam,
da nisem otrok časa
v katerem živim.*

FRANJO FRANČIČ

Franjo Frančič, rojen 1958 v LJ, proletarski otrok, o otroštvu raje nič, slovenska folklor, gradovi, takšni in drugačni, belina, napisal nekaj knjig, bolj ali manj v veter, zdaj velikokrat v Istri, čakam na prevod romana, Domovina, bleda mati (Patria, madre esangue) napisal nekaj pravljič (Skarabeji in otroška srca, Obale zvezd), kratko prozo (Ego trip, Ne, Milostni strel, Rosa), dva romana (JEB, Domovina, bleda mati) pesmi v zbirki Klovnova obzorja, ne hodim po literarnih seansah, po dobrih oštarijah vedno, premalo za žalost, preveč za smeh.

CIVILNA SMRT MALEGA LENINA

(dramska enodejanka)

OSEBE:

MALI LENIN, družbeno-politični delavec manjšega kalibra, sanjač in utopični vizionar

ERIKA, njegova mladostna žena

KOSTJA, njun sin

POLITKOMISAR, prijatelj malega Lenina, politični veljak,

TAJNICA, kot tajnica

STAREC v belem, šef psihiatrične institucije

1. in 2. DVORJAN, strežnika na psihiatriji

ČLOVEK-PTICA, ptiček, ki bi rad letel

ČIKAR, strastni kadilec

PATRIAH, pozabljeni vojak revolucije

PATRIAHOVA, žena

HARLEKIN, depresivec in izgubljena duša

HARLEKINOVA, žena

OTROK, ki si želi le domov

ZASLEDOVALCI,

SENCE, SANJE IN PRIVIDI

1. prizor

Lepi grajski dvor, norišnica na robu mesta. Kulise sten in zamreženih oken, blodniki in hodniki. Odsev sonca za rešetkami. Sence obiskovalcev lepega dvora, ki se sprehajajo po hodnikih, se prepletajo s sencami zamreženih oken. Pred lepim dvorom stoji kočija. Med sprehajalci je tudi človek-ptica, ki se ustavi pred velikim oknom z mogočnimi rešetkami.

ČLOVEK-PTICA (*zakliče*):

Letel bi, tako rad bi letel, krila imam, a ne morem, a ne znam! Letel bi, tako rad bi poletel!

2. prizor

Pisarna ene od upravnih služb. V predverju tipka tajnica, v posebni sobi se mali Lenin ukvarja z zapletenimi izračuni in transakcijami. Zavoni telefon, toda mali Lenin je zatopljen v delo, da ga ne sliši. V pisarno vdre samozavestni mož, ki očitno prihaja iz političnih vrhov.

TAJNICA (*osuplo*):

Počakajte, počakajte, da vas najavim šefu... a vi ste, gospod, oprostite tovariš, gospod...

(prišlek se ne mení dosti za njeno zadrego, brez trkanja vstopi v pisarno)

POLITKOMISAR (*glasno*):

Zdravo, zdravo Josip, nič ne vstajaj, bova opravila na hitro. Ti, ne vem, bi res rad, da dobim rano na dvanajsterniku, ti ni dovolj pizdarij tu, jih delaš še na republiki?! Kaj je tega treba, da serjejo po meni? Jaz sem te do sedaj ščitil, samo, tako dalje ne gre več, zabij si v svojo trmasto trdoglavo bučo, ne gre več!

MALI LENIN (*umirjeno*):

Sedi, sedi za hip, da ti razložim, da se pogovoriva...

POLITKOMISAR (*ga jezen prekine*):

Rekel sem ti, da se ne bom usedel, pa tudi tvojih utopično-fantastičnih socialnih teorij ne bom poslušal. Pa kaj jim pisariš ta pisma, kot da nimajo tam drugega dela? Jaz razumem, da vse nas skrbi, smo v krizi, nihče ne ve, kako bo jutri, ti ga pa serješ s svojim programom in očitaš odgovornim tovarišem škandale, vile, limuzine in podobne nepomembnosti. Še slep bi videl, da se je razvnela bitka za oblast. (*hodi gor in dol*)

MALI LENIN (*glasneje, hoče zaman priti do besede*):

Dobro, poskušam te razumeti, zdaj pa ti poslušaj mene, poskušaj tudi ti razumeti mene...

POLITKOMISAR (*ga grobo prekine*):

Nimam kaj poslušat, jaz sem prišel samo zaradi najinega dolgoletnega prijateljstva, samo zato! A se ti sploh zavedaš, da lahko poslana pisma uporabijo za orožje proti tebi?! A ti ne veš, da te lahko odžagajo kadar hočejo, samo s prstom je treba mignit, pa te ni, ni te! A nisi dovolj časa v tem umazanem političnem poslu, da bi končno že dojel, da si med volkovi. Zdaj pa kakor hočeš, boš nadaljeval s svojimi norimi idejami in pisanji pisem ali pa se greš opravičiti na komite in pričneš trezno razmišljati?

MALI LENIN (*nestrpno*):

Dovoli, da ti povem, ne gre za to, samo jaz sem moral, kot dober komunist, ki še verjame v neke ideale, opozoriti tovariše na republiki, kakšne mahinacije si privoščijo ti občinarji! Glede programov socialne pomoči, pa bi bilo treba zadevo preveriti, naj o njih rečejo besedo ekonomisti. Sam veš, da se ne mislim sklicevati na znanstvo s tabo, tudi ne na dve končani fakulteti, zanesem se na svojo čisto vest...

POLITKOMISAR (*dokončno izgubi potrpljenje*):

Zakaj sem pa jaz tukaj, si otrok, se ti je dokončno skisalo! Preko roba si šel, razumeš, rekel sem ti, name

ne računaj več in, če nadaljuješ v istem stilu, te ni, mrtev si, politično in civilno!

(odvihra iz pisarne)
(med vrati stoji tajnica)

TAJNICA *(prijazno):*

Šef, boste kavico?

MALI LENIN *(zamišljeno):*

Ne, ne hvala. *(trenutek tišine)*

Niste rekli, da imate danes obveznosti? Vzemite si prosto, jaz bom še ostal, precej dela me še čaka.

TAJNICA *(veselo):*

Hvala, šef, saj ne, da ne bi bilo nujno, zaradi otroka, tako se mi smili. *(se odpravlja)*

(mali Lenin sede nazaj k mizi, med kupe papirja in se loteva novih načrtov)

MALI LENIN *(zamišljeno):*

Prav, prav.

(tajnica odide, mali Lenin zakopan sredi dela)

MALI LENIN *(zase):*

Torej, gremo.

(pripravljen za delo pozno v noč)

3. prizor

Mali Lenin skupaj s precej mlajšo ženo in sinom v udobnem stanovanju pri kosilu. Žena servira hrano, mali Lenin dela na tleh sledce do dvajset, otrok prebira knjigo.

MALI LENIN *(zadihano):*

Še vedno sem v dobri formi, seveda ne kot ti, ki si cvetoča češnja, srce moje *(jo poljubi)*.

ERIKA *(toplo):*

Saj, nikoli nisi bil izven forme, ne vem od kje črpaš energijo. Zadnje čase si doma le na obisku in otrok te bo kmalu začel klicati stric.

(smeh obeh)

(mali Lenin dvigne malega, ki od sreče zavrešči in ga odnese do mize)

MALI LENIN *(dobrovoljno):*

Erika, nič ni težko, če je ob tebi takšna ženska, tako čudovito bitje, nadzemsko, bi lahko rekel.

ERIKA *(glasno):*

Daj no, daj, ne pretiravaj, vseeno bi lahko bil več doma.

(sedejo za mizo h kosilu)

KOSTJA *(zamišljeno začudeno):*

Ati, zakaj človek umre?

MALI LENIN *(pomisli):*

Veš, to pa ni lahko odgovoriti. V naravi je tako, da vse rodi, raste in umre. Seme umre, da zraste nova rastlina.

KOSTJA *(vztraja):*

Zakaj se pa potem človek sploh rodi, če mora umreti?

MALI LENIN *(pomisli):*

Še eno težko, težko vprašanje. Mi lahko zastaviš kakšnega lažjega?

KOSTJA *(pomisli):*

Zakaj zapirajo živali v živalski vrt?

ERIKA *(nejevoljno):*

Bi prosim vsaj med kosilom nehala z vajinimi filozofskimi debatami?

MALI LENIN *(vztraja z odgovori):*

Opravičujejo se, da bi zaščitili posamezne vrste, ki jih sami iztrebljajo. A živali brez svobode, v kletkah niso srečne.

(vmes jedo)

KOSTJA *(prizadevno):*

Kaj pa, če bi v kletke zaprli ljudi, različne, črne, bele, rumene, velike, male, čudne in bi potem živali hodile na obisk v tak živalski vrt.

(mali Lenin in žena se zasmejeta)

MALI LENIN *(veselo):*

Ideja sploh ni slaba, lahko bi jo predlagal na naslednjem partijskem sestanku. Mar ne Erika?

ERIKA *(veselo):*

V takšnem živalskem vrtu bi morda tudi vidva dobila kakšen prostor.

KOSTJA *(veselo):*

Mami, ti tudi.

(sproščeno se zasmejejo vsi skupaj)

KOSTJA *(mu ni več do hrane):*

Mami, jaz ne bom več jedel, grem risat.

ERIKA *(mu nasprotuje):*

Pojej vsaj mineštro do konca.

MALI LENIN *(mehko):*

Pusti ga, bo že kasneje, ko bo lačen.

(Kostja odide v sobo k risanju)

ERIKA (*mirno*):

Preveč popustljiv si z njim. Povej mi, je kaj novega v službi?

MALI LENIN (*mirno*):

Kako bi rekel, je in ni. Saj veš, ne gre jim dol, da sem opozoril na svinjarije, ki jih kuhajo v komiteju. In jaz socialne politike ne mislim pustiti na cedilu. Naj jemljemo tistim, ki že tako nimajo niti za preživetje? To se da urediti. Obiskal me je sekretar z republike, malo je vpil, grozil, mislim, da ne bo hujšega.

ERIKA:

Ne vem, toliko časa si že v politiki, ne bi malo izpregel?

MALI LENIN (*mirno*):

Če nisi znotraj sistema, ne moreš delovati, tako pač je, s tem se je treba sprijazniti. Imam neke vizije, pa ti jih še ne morem zaupati.

ERIKA (*veselo*):

Zaupaj mi raje, če bomo letos končno šli na dopust?

MALI LENIN (*zamišljeno*):

Ne vem, dela je ogromno, samo za par dni bomo skočili.

ERIKA (*ga objame*):

Obljubiš?

MALI LENIN (*glasno*):

Obljubim!

ERIKA (*glasno*):

Držala te bom za besedo!

(*mu sede v naročje, ustavljena slika srečne familije, poltema*)

4. prizor

Mali Lenin dela sam v pisarni. Kupi papirja se grmadijo, zelene luči računalnika bleščijo v temi. Mali Lenin je nemiren, pred odločitvijo. Svetloba. Hodi gor in dol, hoče prepričati sebe.

MALI LENIN (*prekinja, razmišlja, tehta besede*):

Je prav ali ni prav? To, da eni rijajo po blatu, garajo dan za dnevom, za goli obstoj? In kaj lahko storim jaz? Kakšna je cena? ... Nekdo se mora odločiti, nekdo mora biti prvi, cena ni pomembna... in vendar, da skoraj nihče ne more razumeti, da ne moreš zaupati nikomur, le svoji presoji, odločitvi? ... Ne gre za premik, ne gre za to, da bodo revnejši sloji dobili nekaj drobiža, gre za to, da prideš do točke, ko nekaj moraš, poskušaš spremeniti... sistem je dober, ljudje niso, govorijo, ljudje so dobri, sistem je slab, trdijo drugi,

kaj je sistem, fantom, kdo je sistem, grad, zemeljmerec K. nima nikakršnega upa... in vendar, mala, odločitev je v mojih rokah, utopična vizija, priznam... kako so preproste zadeve zapletene, če niso, jih zapletemo... gledaš in gledaš, beležiš in ne storiš nič, a prideš do točke, slejkoprej prideš, ko se lahko odločiš... če stojita dva vojaka drug proti drugemu z orožjem v roki, premišljata le to, kdo bo sprožil prvi... in vendar, lahko za določeno ceno odkloniš orožje... treba je verjeti... koga prepričuješ, odločil si se, res ti? starci dremajo, ljudje pravijo, da si srečo lahko vzame partija, religija, da si sreče ne moreš vzeti sam... (*poklekne*) storil sem, kar sem moral storiti, v meni je bilo, to, da poskušam nekaj narediti... je mar greh v tem golem, oropnem svetu verjeti v neke ideale, je to norost? ... svet ne bi bil slabši, če bi mu vladali norci, ti, ki se kličejo normalni, so ga pripeljali do roba propada... velike, male resnice, za vsakdanjo rabo, čas pa melje, melje, čas pelje preko nas... in sodi, neusmiljeno, brez obraza, brez teže, naj se zgodi, kar se ima zgoditi...

(*sede nazaj h gori papirja, sikanje, tema*)

5. prizor

Zasledovalci malega Lenina. Sence med resničnostjo in prividi. Mali Lenin teče v krogu, sence in zasledovalci za njim. Med tekom meče papirnati denar okoli sebe.

MALI LENIN (*glasno, poudarjeno*):

In kaj si storil? vpraša glas.

Ničesar, vzel sem bogatim in dal revnim!

(*histeričen smeh*):

Norec, norec si! In kaj si jim pisal? Pisal sem jim, dovolj je, dragi moji, vse, kar ste počeli na oblasti je to, da niste počeli ničesar.

(*zakliče*)

Norcem čast in oblast! Vrhovni poglavar senc je zapovedal, da se vsakemu zemljanu podari po dva para kril. Eden za vsak dan, drugega za k maši in za praznične dni. Ob jutrih bodo leteli na jug vsi, ki si to želijo, ostali pa naj se potaplajo. V lasten drek!

(*ritmično*)

Storiti, storiti nekaj, storiti, zdaj, prav zdaj, jaz, samo jaz, bom, storil, storil bom, norec, norec, ideja, velika ideja, norec, o, kaznuj me, kaznuj jih, ne daj jim kril, kaznuj ponižane in razžaljane, kaznuj ponosne in nore,

samozavestno zaslepljene, male, velike, črne, rdeče, bele ... *(tišje)* oči, zakaj človek umre, zakaj se rodi, zakaj živi ... *(kaže z roko)* tam, za ravno črno črto, se skrivajo vsi odgovori, tam, haha, to je, sedem, polna luna, ti loviš, jaz pa, jaz pa ..

(dva od zasledovalcev ga ujameta, ne upira se jima, odvedeta ga, gosli, Vivaldi)

6. prizor

Lepi dvor ali psihiatrija, nornehaus ali zavod za oskrbovanje duš. Na sprejemnem oddelku utripa zelena luč. Zasledovalca privedeta malega Lenina. Dvorjana v sprejemnici slačita malega Lenina brez besed. Podata mu progasto pižamo, ga razkužita, popišeta.

1. DVORJAN *(monotono)*:

Kaj je danes na programu?

2. DVORJAN *(neprizadeto)*:

Spet tista bedasta nadaljevanka.

1. DVORJAN *(v enakem tonu)*:

V nadaljevanjih? O čem?

2. DVORJAN *(v enakem tonu)*:

Balade in romance iz lepega dvora.

1. DVORJAN:

Bova vrgla raje tarok?

2. DVORJAN:

Bova, če bo mirna noč.

1. DVORJAN:

Si ga popisal?

2. DVORJAN:

Popisan.

1. DVORJAN:

Mu dava kaj za spanje?

2. DVORJAN:

Prav, za trdne sanje.

1. DVORJAN:

Kalorično apaurinko.

2. DVORJAN:

In eno vitaminsko.

1. DVORJAN:

Eno proti depresiji.

2. DVORJAN:

In eno proti evforiji.

1. DVORJAN:

Eno proti žalosti.

2. DVORJAN:

In eno proti veselju.

1. DVORJAN *(neprizadeto)*:

Kaj je danes na sporedu?

2. DVORJAN *(v enakem tonu)*:

Nadaljevanka.

1. DVORJAN *(mu daje injekcijo, zasledovalca odideta)*:

Bova raje igrala tarok?

2. DVORJAN:

Če bo mirna noč.

1. DVORJAN:

Si razdelil terapijo?

2. DVORJAN:

Sem, spijo kot ubiti.

1. DVORJAN:

Prav, tarok.

(odvedeta malega Lenina do postelje, preko ograde, kjer je zaprti oddelek)

(sedita za malo mizico, zelena svetloba, mečeta karte)

1. DVORJAN *(hladno)*:

Nocoj je mirno dežurstvo.

2. DVORJAN *(v enakem tonu)*:

Ja, dali smo jim doze, ki bi uspavale konje.

1. DVORJAN:

Kaj konje, slone.

1. DVORJAN:

Samo, da je mirna noč.

2. DVORJAN:

Solo brez.

1. DVORJAN:

Pretiravaš.

(mečeta karte, svetloba pojema, samo glasovi)

2. DVORJAN:

Trulo imam.

1. DVORJAN:

Srečko.

2. DVORJAN:

Slišiš?

(zateglo vekanje Otroka)

1. DVORJAN:
Pa tako mirna noč je bila.

2. DVORJAN:
Premirna.

(iz teme privlečeta vekajočega otroka, ki se upira, otepa, maha, kriči)

OTROK *(glasno)*:

Domov, hočem domov, mama, muca, moja muca, hočem mucu, narišem mucu, mojo mucu, hočem domov, mucu mojo, mamó, domov, hočem, rišem, rišem, rišem, sonce, hišo, mucu, domov, hišo, papir, ne, ne, domov, hočem domov, po mucu, rišem, domov, mucu, mamó, hišo, ne, ne ...

(mu zabijeta injekcijo in ga odvlečeta v posteljo z mrežo, čez hip otrok obmiruje)

(sedeta nazaj h kartam)

1. DVORJAN *(hladno)*:

Kdo meša?

2. DVORJAN *(v enakem tonu)*:

Ti deliš, jaz mešam.

1. DVORJAN:

Ne morem več, zadremal bom malo.

2. DVORJAN:

Prav, jaz grem na obhod.

(vzame baterijo in sveti po zaprtem oddelku, drugi drema na stolu)

(prvi dvorjan se vrne, vključi TV in drema pred ekranom, zelena luč noro utripa)

7. prizor

Kulise sten zamreženih oken, hodniki in blodniki. Odsev sonca za rešetkami. Jutro, utrip zelene luči ugasne.

1. DVORJAN *(kliče in odgrinja postelje)*:

Dajmo, ljudje božji, vstajanje, pretegnimo svoje papke, dajmo malo živahnosti, dajmo se pripraviti na prijeten dan, na šok terapije, insulinske kome, na moditene, artane, dajmo dragi moji, ne dremajmo, pred nami je nov, lep sončni dan.

2. DVORJAN *(postavi vseh pet na noge, opotekajo se, vsak hoče na svojo stran)*:

No, ljubčki, pred zajtrkom in umivanjem, saj umiva se tako ne nobeden, pa malo telovadbe.

(telovadi vaje iz železnega repertoarja, pacienti ga ne posnemajo):

Ena, dva dva, dva, dva dva, tri, dva dva, štiri, dva dva, dajmo malo kisika na podstrešje, naj nam zadihajo

možgani, naj začutimo sveži zrak naše prekrasne institucije, naj se vidi, da za vas skrbimo bolje kot za otročke, dajmo, razgibajmo se, ena, dva dva, dva, dva dva, tri, dva dva, štiri, dva dva ...

1. DVORJAN *(med postiljanjem postelj)*:

Nima smisla, da se trudiš, gospod, raje pospravi postelje. Ne vem, zakaj me pospravljanje postelj vedno spomni na služenje vojaškega roka.

2. DVORJAN *(mu pomaga)*:

Morda, ko zagledaš strjene lužice spermijev. Sicer pa ne vem, zakaj se je Stari tako oklenil tega dnevnega reda. Saj ga ne izvajamo?

1. DVORJAN *(hladno)*:

To naju nič ne zanima, midva samo opraviva svoje. Kot vojaka sva, operativca.

2. DVORJAN *(v enakem tonu)*:

Prav imaš, vojaka.

(opravita s pospravljanjem postelj, odideta, šele tedaj se pacienti razživijo, Čikar hodi v krogu, išče po smeteh čike in jih prižiga, Patriah drema na stolu, mogočno razkoračen, Harlekin stoji ob oknu in zre ven, preko rešetak, Človek-ptica kroži po prostoru, poje in maha z rokami, mali Lenin začudeno sedi na postelji in zre v tla, kmalu iz mreže spustijo Otroka, ki steče skozi vrata; v tem ritmu kretenj nadaljujejo, s tem da Čikar kdaj pa kdaj, komu izpuli las, da Človek-ptica skoči s stola in zakrili, da Patriah vstane, se postavi v strumno držo, sede, da Harlekin pomeditira, da Otrok riše na velike bele liste, da si mali Lenin nekaj zapisuje v mali notes)

ČLOVEK-PTICA *(glasno)*:

(poje)... božja roka naju je ločila, sedem dolgih let, se vidiva spet, je dekle poškopila, na rajžo šel, po jezeru, vrh Triglava, miličnik plava, sem ter tja, je dekle poškopila, miličnik je zaplavala, je dekle poškopila, na oknu sedem mrtvih otrok, sedem mrtvih rož, ti pa boš moja, moja ljubica, ljubica mojega srca ... na rajžo šel, pridi mi povedat, miličnik je na rajžo šel, pridi mi povedat, pod njo ležal sem, miličnika, ležal sem, pridi mi povedat, miličnica zaplavala, je ribico poškopila ... *(stopa na stol in krili z rokami)*:

Glejte, glejte, karateist sem, kako velike roke imam, kot lopate, kot krila orla, samo dvakrat, trikrat zamahnem in lahko poletim, poletim in nihče me več ne ujame, nihče me več nikoli ne vidi, so me slikali na rentgenu, glavo, srce in krila, je rekel zdravnik: vaša pljuča so pljuča športnika, ptice, sem ga popravil, ptice, srebrne, velike ptice, jaz sem ptica, samo dvakrat, trikrat zamahnem in poletim ... *(poje podoben premešan*

refren) ... sedem dolgih let je plavala ribica miličnika, pod lipico sta konja dva, oba sta lepa bela šimena, mi ptičica zapoje, mi srcece podari, na gradu pa špancira, en zauber fantič mlad, ti si mi rekla, nocoj, pa ah, nocoj, kladivo sije, luna bije, grof gori, grad beži, vino teče, naj, če teče kri, en hribček bom kupil, bom policaje sadil, dekle je zaplavala, je ribico poškopila ...

PATRIAH (*prekinjeno, brunda, vstaja, v strumni pozi, sede nazaj*):

... ja, Trst, leta dvainpedeset, mi bodo prinesli pomaranče, ja ... nič, samo tanki, salva strelov v nebo, ves travnik je v rožah ... seveda si sam, samo povedal sem ti, pet do dvanajstih, tri proti ena, se razume, ne ... ja, nič drugače, stojim na straži tovariš poročnik, lepe rože so, danes, velike oči ... nič, kota dva, tri dva, točno, razumem, hvala, nič ne bom, ja ... lačen sem, tako lačen, bog, ja, lačen, ne vem ... teci za njim, ni lahko, težka torba ni to, ja ... ne, nikamor ne grem, ne, pustite me na miru, ti ne, jaz ja, jokaš, nehaj, opice, ja ... ne, samo to, kako lepo zavito, oj ljudje moji, kako lepo jutro, ja ... ne, ti, si, kam, lačen sem, kaj boš rekla, ne bodi taka ... družina je trdnjava, ja, ne? ... saj, ni, konec ulice, škornji, korakajo v noč, čakam te, na raport, seveda, draga moja ... rekel sem ti, ne nosi mi sadja, tu ga ni, mirno! ... tisočdevetstodvaindvajset, razumem, sprejeto, nič ne skrbite, ukazi bodo izpolnjeni, ja, ne ... me slišite, oddaj pošto, vsem lep pozdrav, brez podpisa, kaj si pa le mislijo ... ne, ja, kdo pa zvoni, kdo pa to pravi, kdo več ve, ja, kdo plača, zvonec je že zazvonil, tam, lepo, da si prišla ... ja, ne? ...

ČIKAR (*prekinjeno, vsake toliko komu navidezno izpuli las, brska za čiki, jih prižiga in ugaša, riše*):

... narišem, ne, ne narišem, zavozlam, prav tam, podpičje, vejica, potem pa bodo prišli ... prišli bodo, nihče ne bo pel ... v krogu bomo hodili, sem in tja, kaj kadite, dobri gospod (*se ustavi pri malem Leninu, ta še zapisuje*)

MALI LENIN (*začudeno*):

Ne kadim.

ČIKAR (*enake kretnje, ritem govora*):

... brez besed sem, dragi moj, prekinjena zveza, tutu, tutu, prosim vas, da me ne vznemirjate več, z živci sem čisto na koncu, niti ene besede več ne zmorem, z vami, dragi gospod ... sonce zaide in vzide, v klavnici ubijajo

živali, tako počasi, z noži in pištolami, trpijo, te živali in mi, kaj pa, dragi gospod, kaj mi boste povedali, me resnično zanima, me resnično muči ... s filtrom ali brez, meni je vseeno, samo, da se vrti, drugo ni pomembno, nič, samo lepa hvala vam, dragi gospod, lepa hvala, prav zadovoljen sem, ob teh stalnih podražitvah, čakamo na vas ...

HARLEKIN (*stoji ob okenski mreži in strmi v neko nevidno točko, ponavlja*):

... živeti, slabo je, nima teže, živeti, zakaj pa, ne, brez smisla, mučiti se ... dan za dnevom, taka bolečina, slabo je, zelo slabo, nič hujšega kot bolečine v glavi, strašne bolečine, nihče ne bo pomagal, ne bo ... slabo je, slabo, pritiska, ta bolečina, tako močno, neznosno, tako slabo, da ne morem, ne morem, ne, nočem, slabo je, slabo, in kaj hodijo sem, otročki, boli, zelo boli, slabo je, zelo slabo, ne morem več, sonce ve, da boli, da mi bo razneslo glavo, slabo je, ja, zelo slabo, ne vidim in ne slišim, tako močno boli, ni besed, tu notri, prav notri me boli, slabo je zelo slabo, ne morem več ... (*ponavlja*)

OTROK (*sedi za mizo in riše*):

... narišem hišo, narišem hišo in mamó, narišem hišo in mamó in mucó, narišem hišo, mene, mamó in mucó, narišem udomačeno mucó, narišem udomačeno hišo, mamó in mucó, narišem sebe, narišem mamó, narišem hišo, narišem mucó, narišem mamó in mucó, narišem mamó in mucó in hišo in sebe, narišem drevo, narišem drevo in mucó, narišem drevo in hišo in mene in mamó, narišem drevo in mucó, narišem mucó na drevesu, narišem mene in mucó, narišem mamó, mojo mamó, in hišo, (*strga list in prične znova*)

... narišem hišo, narišem hišo in mucó, narišem hišo in mamó in mucó, narišem mene, mamó, mucó in hišo ...

(*v tem vstopita oba dvorjana z zajtrkom*)

1. **DVORJAN** (*postavlja skodelice in krožnike na mizo*):

Dajmo pobje, umirimo se malo, najprej papca, potem pa terapija.

2. **DVORJAN** (*glasno*):

Pa brez kričanja, divjanja, prerivanja prosim. (*mali Lenin stopi k 2. dvorjanu*)

MALI LENIN (*mirno*):

Bi mi lahko prosim priskrbeli malo pisem, znamk in pisemskega papirja? Pa še škatlico cigaret za tega tovariša. (*pokaže na Čikarja*)

2. DVORJAN *(glasno):*

Vse bo v redu, kar pojejte malo, po terapiji se zmenimo, čeprav so nakupi dvakrat na teden, se bo uredilo, lepo se pomirite in usedite.

(vsi sedijo okoli mize in zajtrkujejo, samo Harlekin stoji ob oknu, poltema, nežna glasba)

8. prizor

Terapija.

Pacienti so postavljeni v vrsto, ko vstopi Starec v belem, pokleknejo. Psihiater jim deli tablete.

STAREC *(pridigarško):*

Manično depresivna stanja, kombinirano, tavor in haldol kapljice, dvojno apaurini, insulinska koma, posamična evforična stanja, dvakrat tedensko šok terapija, suicidna, paranoidna nagnenja, ubiti sanje, dvakrat dnevno, halucinacije in preganjavica, posamični nadzor, delovna terapija, disciplina in socialna terapija...

(uležejo se na tla, slečejo hlače, vsak dobi po eno šprico)

... kaj torej, naj pustimo ljudi v njihovem trpljenju ali jim naj pomagamo, s pomočjo zadnjih dosežkov farmacije, smo mnoge težave vsaj omili, če ne že odpravili, zadnje raziskave govore, da kljub težkim prostorskim in finančnim razmeram dosežemo zavidljive rezultate...

(dvema natakne elektrodi na senca, trem maske za insulinsko komo)

... seveda odgovora medikamenti ne prinašajo, kje je ločnica, meja med normalo in norostjo, tega ne ve nihče, lahko samo ugibamo, naša naloga pa je, da ljudem, obolelim, pomagamo, jim poskušamo pomagati, da ne trpijo...

(vsi na tleh se zvijajo v krčih, psihiater nadaljuje akademsko pridiganje)

...lahko je biti kritičen, pa si predstavljajte, da *(kaže)* en tak primerek živi neposredno poleg vas, ni le problem nas, ko postane tako moteč, da ga je treba odstraniti iz sredine, kjer živi, gre preprosto za to, da ga ljudje želijo odstraniti, zaradi njegove različnosti, ki jih moti, opominja, blati njihovo ravnotežje, čistost in tisto, kar posplošeno smatramo za normalnost. Mi pa naj naredimo čudeže, nam lahko vsi mečejo polena pod noge, ne vem kakšni alternativci, ki so povohali delo na psihiatričnem področju po dva tedna. Tako je

lahko govoriti, tu, v okviru institucije, ki je edino možna oblika v danih razmerah, pa ni mogoče storiti več, kot storimo mi! Amen!

(vsakega med njimi pazljivo pokrije)

Mar niso pridni, mar niso srečni, kako lepo počivajo, kako lepo vegetativno živčni sistemi počivajo in se obnavljajo. Poglejmo insulinsko komo. V trenutku pred smrtjo, človek doživi »film«, razjasni se mu, laično povedano. In mi s pomočjo insulina, odvzemamo sladkor v krvi in s tem spravimo posazameznika do stanja kome, male smrti. Stranski učinki so zanemarljivo mali, mala zabuhlost, povečanje teže, aritmičnost srca in vrtoglavica, proti vidnim izboljšanjem depresivnih stanj. Tu so dosežki znanosti nesporni. Ob izrednem napredku in iznajdbi novih farmakoloških pripomočkov pa si v prihodnosti lahko obetamo še več. *(kaže na njih)* Poglejte jih, mar niso lepi, kako mirno in srečno spijo. Ne sanjajo nič, to vam jamčim.

(se uleže poleg in tudi sam zaspi, zelena luč, noro utripa)

9. prizor

Sence. V krogu se pomikajo opletajoče sence, ki tavajo sem in tja. Odmev korakov. Tek. Padec. Vstajanja. Tišina. Oder je prazen. Klic: TERAPIJA!

10. prizor

Mala sprejemna sobica za obiske.

Politkomisar nervozno čaka, privedejo malega Lenina.

Politkomisar ne more prekriti živčnosti, skače in bega, mali Lenin je v nasprotju z njim umirjen, tih.

POLITKOMISAR *(razburjeno):*

Človek božji, a si ti normalen, a ne?! Veš, da si na komiteju zaradi tebe razbijamo glavo po cele dni! In, če ne bi bilo mene, bi zdajle tolkel kamne, to ti jaz garantiram! Pa kaj ti je padlo v glavo? No, tista protestna pisma, to bi se še dalo utišati, samo, da greš kompletan občinski denar prerazporediti za humanitarne ustanove, za nornhause in neke zavode, to presega vsako domišljijo! *(pavza)* No, kaj si tiho, boš kaj rekel?!

MALI LENIN *(glasno):*

To sem moral storiti, nekaj sem moral.

POLITKOMISAR (*besni*):

Si ti res nor, samo delaš se, daj, povej mi?

(*pavza*)

Pa ti veš, koliko milijard denarja je to?! Še zdaj nismo odkrili, kam je družbeni denar poslan, družbeni denar ene najbogatejših občin, si ti lahko sploh predstavljaš, koliko napora je bilo treba vložiti, da smo zadevo nekako uredili?! S krediti smo premostili vsaj to, da so vsi dobili osebne dohodke!

(*sede za mizo, iz poslovnega kovčka vzame papir in kup aktov in jih položi pred malega Lenina*)

POLITKOMISAR (*še vedno vidno razburjen*):

Zdaj boš pa lepo zadevo odmotal, kot si jo zapletel! Niti tajnica ne ve za vse tvoje mahinacije. Hočemo točne vsote, kam si denar nakazal, pod kakšnimi šiframi. Brez teh podatkov ne greš od tu, če bo treba, pa uporabimo tudi druga sredstva!

MALI LENIN (*umirjeno*):

Kakšna? Nemogoče je brez mojega pristanka karkoli storiti. Denar je tam, kjer bo porabljen v prave namene. Jaz ti tu ne morem pomagati.

POLITKOMISAR (*ostro*):

Pa boš, pri moji veri, da boš! (*mirneje*) Jebemti, se ne poznava že dvajset let, nisva skupaj študirala? Ne moreš razumeti preproste resnice, da je bil denar namenjen za sklade, za sise, za nemoteno delo vseh družbenih služb?! Daj, prosim te, to ni več zajebancija, to bi lahko bil družbeni kriminal! Zato fašesš petnajst let aresta!

MALI LENIN (*mirno*):

Vidiš, o teh zadevah bi se bilo pa treba pogovoriti. Jaz nisem mogel več gledati vso to kurupcijo, ta podkupovanja, podmazovanja, deljenja parcel, sklepanje pogodb s provizijo, vse to grabljenje na račun delovnih ljudi.

POLITKOMISAR (*zmajuje z glavo*):

Ja, človek, tako se pač dela, tako funkcionira sistem.

MALI LENIN (*glasno*):

Ne, ne in še enkrat ne!

(*pavza*)

POLITKOMISAR (*razmišlja*):

Prav, torej, te ne zanima kako živi tvoja družina? Ti povem, da dokler škandala ne spreva, rešiva

problema, ne bo obiskov. In ne samo to, brisan si, razumeš, ni te, ne obstajaš več.

MALI LENIN (*se zdrzne*):

Tega ja ne boste storili, družina nima pri tem nič!

POLITKOMISAR (*ostro*):

Pa bomo! Še več, če bo treba (*pavza*).

Daj, spametuj se, vse se da še urediti. Prosim, zaradi mene, najinega prijateljstva, zaradi tvoje familije.

(*dolg premolk*)

MALI LENIN (*se odloči*):

Prav, pomagal vam bom.

POLITKOMISAR (*potolažen*):

Prav, tako je prav.

(*poltema, šepetanje, oba urejata papirje, tiho prerekanje*)

POLITKOMISAR (*dobrovoljno*):

Prav, polovico sva uredila, se še oglasim, da končava. V soboto dobiš obiske, če speljeva, tako kot je prav, si kmalu zunaj. (*se odpravlja*) Drži se in ne pozabi, na tvoji strani sem!

(*odide, mali Lenin ostane sam za mizo*)

11. prizor

Zelena luč utripa. Prazen oder. Veter. Odmevi korakov. Nebo na kvadrante. Klic: TERAPIJA!

12. prizor

Politkomisar in mali Lenin spet za mizo, kupi aktov, zapiskov, računski stroj, pisalni, računalnik.

POLITKOMISAR (*se smeje*):

Pa to ni res! Preberem še enkrat, kam je šel denar?

(*kratka pavza*) Prav?

(*bere*)

Zveza slepih in slabovidnih, Mladinski dom Malči Beličeve, Vzgojni zavod Frana Milčinskega v Smedniku, Vzgojni zavod Verežej, Zavod za usposabljanje invalidne mladine, Društvo za boj proti raku in tako dalje in tako dalje. Sedemintrideset naslovnikov. Ne vem, res ne vem, kaj naj rečem?

MALI LENIN (*mirno*):

Nič, nič ti ni treba reči.

POLITKOMISAR (*kadi, mirno*):

Pa zakaj nisi vsem poslal enako vsoto, zakaj si prikrikl pošiljatelja?

MALI LENIN:

Ker ne potrebujejo vsi enako. Če ne bi prikril vir, bi bil odkrit takoj, tako pa...? Pa ti veš, kako bedno životarijo vse te ustanove? Mar veš, tu žive otroci brez vsega, nemočni, odkrinjeni?...

POLITKOMISAR *(glasno, ga prekine):*

Vem, vse to vem, samo oni dobivajo svoje dotacije, kolikor je pač denarja na razpolago.

MALI LENIN *(glasno):*

Samo to je bedno, skrajno bedno! Eni se valjajo v denarju, drugi pa, životarijo, živijo kot podgane. In to v družbi, ki se ima za humano, socialistično.

POLITKOMISAR *(glasno):*

Ne moraliziraj! Vse to vem, toda tu ni kaj storiti. V teh kriznih razmerah je treba razbremeniti gospodarstvo. Sam veš, da smo na prelomu. A misliš, da bi socialdemokrati vladali bolje, da bi bilo bolje poskrbljeno za socialno politiko?! NE! Če denarja ni, ni kaj deliti! Jasno?!

MALI LENIN *(glasno):*

Ni jasno! Denar je, samo požrejo ga, od rdečih boržujev do malih birokratskih gnid! Denar požira ogromni aparat, požira ga armija, partija, če priznaš ali ne, nima ga tisti, ki gara, da o ogroženih slojih raje ne rečem nič!
(premolj)

POLITKOMISAR *(pomirja sceno):*

Dobro, dobro, vidim, da ti ne morem priti do konca. Samo, a to kaj spremeni?

(daljša pavza)

POLITKOMISAR *(utrujeno):*

Dobro, midva sva večino dela opravila, jutri dobiš obiske, tudi ven boš prišel kmalu. Lahko pa ti je jasno, da se na isto delovno mesto ne moreš vrniti. Najbolje bo, če boš dalj časa na bolniški, da si malo opomoreš, da razmisliš, potem bomo pa videli, kako in kaj. Ti je prav?

(mali Lenin molči)

POLITKOMISAR *(jezno, se odpravlja):*

Ja, kaj bi pa rad, kaj?! Ti nismo šli dovolj na roko! Zaradi tebe sem bil v takem dreku, do vratu! A razumeš?! Ne, ti nočeš razumeti! Ti bi se šel mesijo. Jaz sem te seznanil z dejstvi. Mogoče bi bilo tudi dobro,

da se umakneš iz javnega življenja, da se preprosto invalidsko upokojiš. To bi se dalo urediti.

MALI LENIN *(zakliče):*

To pa nikoli, nikoli!

POLITKOMISAR *(odhaja):*

Bomo videli, prav, bodi pozdravljen. Če bodo še kakšne malenkosti, se oglasim.

(odide, mali Lenina ostane za mizo, pisari, obrne se h gledalcem, zakriči)

MALI LENIN *(klic):*

Norci, ima kdo kakšno vizijo?!

Vizijo, norci!

(zelena luč utripa v temi, sence, prividi, zasledovalci)

13. prizor

V sobici za obiske sedita Harlekin in njegova žena. Ona je prinesla sadje in piškote, on strmi v neko, samo njemu znano točko. Pogovor ne steče.

HARLEKINOVA ŽENA *(prizadevno):*

Daj, pojey samo malo. Doma te vsi pozdravljajo, nestrpno čakajo, da se vrneš, posebej mali. Tudi kolegi se redno oglašajo in sprašujejo po tebi.

(dolga pavza)

ŽENA *(toplo):*

Ti ni bolje, ti zdravila ne pomagajo. Jaz pa verjamem, da se boš izvlekel...

HARLEKIN *(jo prekine, monotono):*

Slabo je, zelo slabo, Pomagaj mi.

ŽENA: Kako ti naj pomagam?

HARLEKIN *(odsotno):* Da grem, za zmeraj.

ŽENA *(v joku):*

Tega ne morem storiti, ne morem, kaj ne pomisliš name, na malega, saj smo bili srečni, če ne bi bilo te tvoje bolezni, pa saj, lahko se spremeni, lahko bo drugače, mora biti, samo malo energije in volje imej, dragi, prosim te. *(se ga nežno dotika)*

HARLEKIN *(glasno):*

Slabo je, zelo slabo.

ŽENA *(se poskuša obvladati):*

Vse, prav vse bomo storili, da se izvlečeš. Veš, kako si rekel pred meseci? *(pavza)* Ko se sestavi mozaik žalosti, je čas, da odideš brez slovesa. *(prizadeto)* Samo,

midva lahko ta mozaik razbijeja, lahko sestaviva novega, popolnoma novega.

HARLEKIN *(tiše):*

Slabo je, zelo slabo. Tu, v glavi. *(kaže)* Tuv glavi je bolečina, velika, huda, napetost, da ne zdržim več. Moram oditi. Kmalu.

ŽENA *(spet v joku):*

Ne govori, ne govori tega, kaj bom pa jaz, pustil me boš samo z otrokom, nesrečnico, kaj sva storila, da naju je zadela ta nesreča, čemu sva kaznovana, kaj sva zagrešila?

HARLEKIN *(ponavlja):* Slabo je, zelo slabo.

ŽENA *(glasno):*

O, bog, kaj naj storim, kaj?

(daljša pavza)

(Harlekinova žena pospravlja sadje in hrano, odpravlja se)

ŽENA *(prizadeto):*

A kaj potrebuješ? *(pavza)*

Zdaj grem, jutri te pridem spet obiskat. *(ga poljubi)* Daj, pazi nase, slišiš.

HARLEKIN *(ponavlja):*

Slabo je, zelo slabo.

(Harlekinova žena odide, zelena luč noro utriplje, Harlekin se vrti na stolu)

14. prizor

Mali prostorček za obiskovalce.

Patriahova žena na obisku prinese revije, sadje, pecivo.

PATRIAHOVA ŽENA *(glasno):*

A lepo delajo s tabo, povej, če ne, se bom šla pritožiti, ti mi samo povej? A za jest ti dajejo dost. Če te stradajo mi ti povej, pa se grem pritožiti šefu.

PATRIAH *(glasno):*

A so v Trstu kaj vprašali zame?

ŽENA *(razburjeno):*

Ne začenjaj spet, kdo pa naj bi vprašal, koga pa imaš ti v Trstu?

PATRIAH *(vztraja in jé, jé):*

Leta dvainpetdeset, kaj pa ti veš?

ŽENA *(maha z rokami):*

Kaj leta dvainpetdeset, za boga svetega, govori tako, da te človek razume. Jaz ne vem kakšna zdravila ti

dajejo, samo iz vsakega dne si slabši in slabši. Povej, kaj ti dajajo, da se bom šla pritožiti?

PATRIAH *(glasno):*

Kaj, a samo toliko hrane si mi prinesla. Dajejo mi dve rdeči, dve zeleni, dve rumeni, pa tri injekcije na dan. *(poudarjeno)* Misliš, da ne vem, kaj?!

ŽENA *(hrupno):*

Tega nisem rekla, tega sploh nisem rekla, samo to, da se vedno bolj zgubljaš. Evo, pred letom dni sva se kar lepo pogovorila, zdaj pa sploh ne vem več, kaj ti naj odgovorim. Bojim se, da te bodo uničili s temi arcnijami. Se grem pritožiti.

PATRIAH *(glasno, mljaska):*

Pa ti sploh veš, kaj so dolgi marši, ko je treba iti v strelce. In potem luč, ta luč mi bo do konca uničila živce.

ŽENA *(hrupno):*

Kakšni marši, kaj pa sanjaš, pa kakšna luč, čisto nič te ne razumem!

PATRIAH *(jé):*

Saj ne moreš, ko nisi tu. Tista luč pa vso noč gori, utripa, tudi v Trstu. Niti ne sanjam več, hrane je pa malo.

ŽENA *(glasno):*

Kakšna luč gori v Trstu, saj ti si pa zdaj kompletno zmešan, noter si šel pa v redu. Pritožila se bom, pa ne samo za hrano. Ven boš šel, ven, domov te bom peljala, tako kot tu skrbijo zate, lahko tudi jaz.

(Patriah jo pazljivo pogleda)

PATRIAH *(zakliče):*

Ne grem, pa basta! Kdo pa bo na straži, kdo? A ti, se ti še sanja ne! *(jé)*

ŽENA *(energično):*

A tako, so te s temi mamili čisto uničili, prav, pa bodi z njimi, če nočeš biti z mano! Samo ne me nič prosit več. Jaz pridem trikrat na teden k tebi, drugih decov nimam, kurbam se ne, tako, da veš.

PATRIAH *(glasno):*

Ja, sončna uprava. Po klancu navzdol s tanki.

Tatatatata, smo jih. Kaj pa ti veš?

ŽENA *(glasno):*

Prav, prav, jaz nič ne vem, jaz sem kot mula, samo

trpi in trpi. Jaz samo to vem, da te bodo tu fentali, ti pa kakor hočeš.

(pospravlja)

Če kaj rabiš, mi naroči. Jutri ti prinesem rebrca. Rebrca imaš še rad, ne?

PATRIAH *(glasno):*

Ne mi o hrani. Ob sedmih bomo zavzeli mesto. Samo, da zagori raketa za signal. Ni kaj, drago je. Samo mi zmoremo.

(žena zmajuje z glavo)

ŽENA *(glasno):*

O bog, bog, kaj so naredili iz tebe, popolnega bebota. Grem, jutri se vidiva. *(patriah obsedi, je zadnje mrvice)*

PATRIARH *(se ne meni za njo):*

Točno ob sedmih, stečemo po dolgi ulici. V napad! *(zelena luč noro utripa)*

PATRIAH *(se brani z rokami, kriči):*

Luč, ta prekleta luč!

(steče v temo)

Na juriš, v napad, na juriš!

15. prizor

V sobici za obiske samuje Otrok. Sam hodi iz kota v kot, v rokah drži risbe. Pogovarja se sam s seboj.

OTROK *(prekinjeno, ritmično):*

... tako, nihče me ne obišče, nihče, domov bi rad... ne obišče me ne hiša, ne drevo, ne muca, ne mama, še sam sebe ne obiščem... rišem in rišem, pa nič, vrata se ne odpro, rišem mene, mamó, mucó, pa nič, rišem hišo, drevo, pa nič... nikogar ni... samo, bom še risal, vse, mucó, hišo, mene, drevo, mamó, udomačeno mucó, pa še kokoš... ja, narisal bom udomačeno kokoš... kdo pride, nihče, danes je sobota, vseeno drevesu, samo jaz bom risal, vse... pride moja mama, udomačena mama, drevo, hiša, kokoš, moja hiša, pride, ker rišem, samo, vrata so zaprta, tam, ven... zato bom risal naprej, vse, vse... udomačeno mene, domov, hišo, drevo, *(stopnjuje v besu, trga risbe)* mucó, mene, vrata, drevo, udomačeno, kokoš, mene, mama, domov, mama, domov... *(zahlipa, zelena luč utripa)*

16. prizor

V mali sobici za obiske sedita Erika in mali Lenin. Spet so na mizici razpostavljeni, sadje, pecivo in knjige. Držita se za roko.

ERIKA *(toplo):*

Povej mi, povej, ne delajo slabo s tabo? Mislila sem, da bom ponorela, ko me niso hoteli spustiti k tebi.

MALI LENIN *(v podobnem tonu):*

Ne sekiraj se, najhujše je mimo. Vse bo v redu.

ERIKA: Kot prej?

MALI LENIN: Ne čisto kot prej, glede službe, samo med nami bo enako. Obupno pogrešam Kostjo, samo prav je, da ga nisi poklicala.

(pavza)

ERIKA: Kako si že rekel nekoč o familiji?

MALI LENIN *(se zamisli):*

Familija bi morala biti trdnjava.

ERIKA: Naša je.

MALI LENIN *(vzdih):*

Naša je, ne vem, kako bi zdržal brez tega. In zdaj bom izpolnil tvojo obljubo, če boš hotela in če bo dovolj denarja, bomo šli za pol leta na morje.

ERIKA *(začudeno):*

Kako za pol leta? Kaj se ne misliš vrniti v službo?! Od česa bomo pa živeli, jaz s svojo izobrazbo ne morem dobiti službe?!

MALI LENIN *(pomirjujoče):*

Saj bom dobival bolniško, kar odpisat me ne morejo.

ERIKA *(razburjeno):*

Ne morejo, ne morejo, a sem so te pa lahko vtaknili, kako ti potem ne morejo vzeti vseh funkcij in seveda dober denar.

MALI LENIN *(mirno):*

Pusti denar, uredilo se bo.

ERIKA *(popeni):*

Kako naj pustim denar, saj imava sina, določene obveznosti! A naj grem jaz stopnišča pomivat?

MALI LENIN *(glasno):*

Prav nič nečastno ne bi bilo.

ERIKA *(zakriči):*

Kaj si nor ali kaj!

(pobere svojo torbico in odvihra)

17. prizor

Poltema, zelena luč utripa.

Pacienti hodijo v krogu po zamreženem dvorišču. Harlekin se oddvoji, steče na vso moč, ko prepleza žičnato ograjo. Teče po svojem sredobežnem krogu. Vsi obstanejo. Udarci bobna. Oddaljen pisk lokomotive. Hropenje železja. Krik. Lom. Krik. Pacienti spet hodijo v krogu.

1. DVORJAN (zakliče):

TERAPIJA!

(stečejo skozi vrata na zaprti oddelek, drugi dvorjan izobesi črno zastavo na pročelje razpadlega dvora)

18. prizor

Mali Lenin sedi v mali sobici, ne ve se, je to še lepi grad ali ena od mnogih malih podnajemniških cimrov.

Vidno zdelan je, zebe ga, trese.

V rokah drži pomečkan list papirja.

Bere, morda že stotič.

MALI LENIN (*občuteno*):

... in s tem vam sporočamo, da se zahvaljujemo za vaše neutrudno dolgoletno družbeno politično delo. Z navedenim dnem vaše obveznosti prenehajo. Preko upravnega postopka smo tudi zaradi vašega zdravstvenega stanja, vaši prošnji ustregli in vas predčasno invalidsko upokojili.

Na koncu vas še enkrat lepo in tovariško pozdravljamo. (*mali Lenin dolgo strmi v neko samo njemu vidno točko, v ozadju utripa zelena luč*)

MALI LENIN (*glasno*):

Slabo je, zelo slabo!

(*tema*)

19. prizor

Oder je razsvetljen, prazen, samo odmev klica

NORCI, IMA KDO KAKŠNO VIZIJO? VIZIJO, NORCI!

Jelko Podobnik

Prenosni golob
ciklus Povožene živali, grapa Zala, 23. 10. 1988

RAZISKAVE
ZAPISI
PREDSTAVITVE
INFORMACIJE

**ALFRED KOBAL
EMIL NANUT
PETER STEGNAR
TOMISLAV ZVONARIČ
MILENA HORVAT**

OCENA VSEBNOSTI ŽIVEGA SREBRA V ZRAKU IN PITNI VODI V IDRIJI (1986)

UVOD

Pri oceni virov onesnaženja je vsekakor pomembna ocena antropogenega ciklusa sproščanja živega srebra v okolico. Sedanja emisija živega srebra iz topilnice je prav gotovo zmanjšana, saj je proizvodnja živega srebra na nivoju 1/3 v primerjavi s proizvodnjo pred letom 1977, ko je Rudnik živega srebra Idrija obratoval v polni meri. Tedaj je po oceni Kosta in sod. uhajalo iz dimnika topilnice okrog 10 kg živega srebra dnevno (Kosta in sodelavci 1974). Pri tem je seveda pomembno upoštevati tudi 400-letno delovanje rudnika, ki je povzročilo depozicijo elementarnega živega srebra in ostankov žgane rude neposredno v mestu in okolici. Za ekološko oceno onečiščenja mesta in okolice z živim srebrom so prav tako pomembni naravni viri in nahajališča samorodne rude v skrilavcih, ki se ponekod nahajajo praktično v samem mestu.

Namen naše raziskave je proučiti stopnjo onečiščenja zraka z živim srebrom v Idriji, kajti iz dosedanjih raziskav (Kosta 1974) je znano, da je vsebnost živega srebra v zraku in v ostalem ekosistemu znatno nad vrednostjo, ki jo priporoča EPA (Goldwater 1974) kot dopustno vrednost $1 \mu\text{g}/\text{m}^3$. Proučili smo stopnjo zunanje izpostavljenosti prebivalcev, ki živijo okrog virov onesnaženja v mestu Idrija. V pilotski raziskavi naj bi ugotovili, ali je vsebnost živega srebra v zraku še vedno nad priporočenimi vrednostmi, kljub temu, da je proizvodnja in s tem emisija živega srebra zmanjšana na približno 1/3 v primerjavi s polnim obratovanjem rudnika v preteklosti. Hkrati s tem smo ocenili tudi vsebnost živega srebra v zajetjih pitne vode in vodovodnem omrežju.

Material in metode

Meritve živega srebra v zraku smo opravili v prostorih Zdravstvenega doma v Idriji, ki je cca 300 m oddaljen od topilnice rudnika živega srebra in cca 400 m od prezračevalnega rudniškega jaška Inzaghi, ki sta najpomembnejša vira onesnaženja zraka s hlapi živega srebra v idrijski kotlini. Dnevna emisija za topilnico je v času obratovanja ocenjena na 8 kg živega srebra (180.000 m^3 pražilnih plinov s poprečno koncentracijo $45 \text{ mg Hg}/\text{m}^3$), za jašek Inzaghi pa 0,3 kg ($1.500.000 \text{ m}^3$ zraka s poprečno koncentracijo $0,2 \text{ mg}/\text{m}^3$). Vzorčenje zraka je potekalo več mesecev v pomladanskem obdobju, in sicer tako, da smo s pomočjo vakumske črpalke črpali zrak skozi pasti oziroma lovilce živosrebrnih hlapov. V teh pasteh se je živo srebro absorbiralo na tanko plast zlata, nanešenega na granule silicijevega dioksida. Po termični desorbiciji smo živo srebro v posameznih pasteh ovrednotili z neplamenskim atomskim absorpcijskim spektrometrom (LDC, Milton Roy Mercury monitor 1255). Zaradi velike občutljivosti metode (1 ng v m^3 zraka) je zadostovalo, da smo skozi zlate pasti prečrpali od 5 do 10 l zraka.

Vzorke vode smo vzeli iz različnih vodnih zajetij v idrijski kotlini kakor tudi iz nekaterih vodnih zbiralnikov ter vodovoda na različnih krajih mesta Idrija. Vzorce smo takoj po odvzemu nakisali z dušikovo kislino, da bi s tem preprečili izgube živega srebra zaradi volatilizacije in absorpcije na stene posode. Do analize, to je bilo največ dan ali dva, smo jih hranili v zaprtih steklenicah iz borsilikatnega stekla. Analizirali smo jih po preizkušeni metodi neplamenske atomske absorpcijske spektrometrije (Coleman MAS-50). Ker nismo izvedli predhodnega koncentriranja živega srebra iz vzorcev, je bila spodnja meja detekcije sorazmerno visoka, to je okrog $0,1 \mu\text{g Hg}/\text{l}$.

Rezultati

Tabela 1: Vsebnost živega srebra v zraku v prostorih Zdravstvenega doma v Idriji

Zap. št.	Datum odvzema	ng Hg m ⁻³
1	15.3.1986	490
2	21.3.1986	10
3	28.3.1986	120
4	4.4.1986	060
5	11.4.1986	260
6	13.4.1986	170
7	18.4.1986	280
8	19.4.1986	290
9	25.4.1986	140
10	10.5.1986	090
11	16.5.1986	270
12	23.5.1986	190
13	24.5.1986	300
14	30.5.1986	300
15	6.6.1986	130
16	13.6.1986	450
17	20.6.1986	450
18	27.6.1986	130

Vsebnost živega srebra v zraku, ki je bila izmerjena v prostorih Zdravstvenega doma v Idriji, se je gibala od 10 do 490 ng/m³. Večina rezultatov meritev presega vrednosti 100 ng/m³, povprečna vrednost pa je 229 ± 138 ng/m³.

Tabela 2: Vsebnost živega srebra v pitni vodi

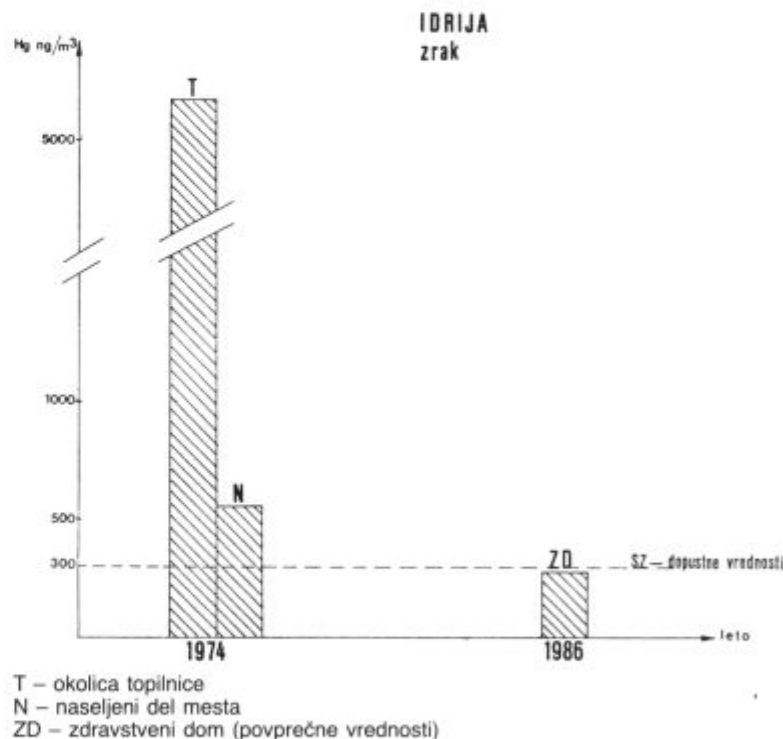
Zap. št.	Mesto odvzema	ug Hg/l ⁻¹
1	zajetje Češnica	pod 0,1
2	zajetje Prejnuta	0,5
3	zajetje Grajska	pod 0,1
4	zajetje Klemenka	1,2
5	zajetje Staje I	pod 0,1
6	zajetje Staje II	0,4
7	zajetje Lačna	pod 0,1
8	zajetje Luža	0,3
9	zbiralnik Lačna	0,2
10	zbiralnik Slanice	pod 0,1
11	zbiralnik Klemenka	pod 0,1
12	vodovod na Zemlji	pod 0,1
13	vodovod Bruševše	pod 0,1
14	vodovod Žabja vas	pod 0,1
15	vodovod Prejnuta	pod 0,1
16	vodovod Vojskarska	pod 0,1
17	vodovod Triglavska	pod 0,1

Vsebnost živega srebra v pitni vodi je bila merjena na različnih zajetjih in zbiralnikih pitne vode v okolici Idrije. Največje vrednosti so bile v zajetju Klemenka 1,2 μg/l, pri 6 vzorcih pa so bile ugotovljene nižje

vrednosti kot 0,1 μg/l. V vseh vodovodnih odvajih so bile vrednosti pod 0,1 μg/l. V naši raziskavi je bila vrednost 0,1 μg Hg v litru vode, spodnja meja detekcije (glej občutljivost metode).

Razprava

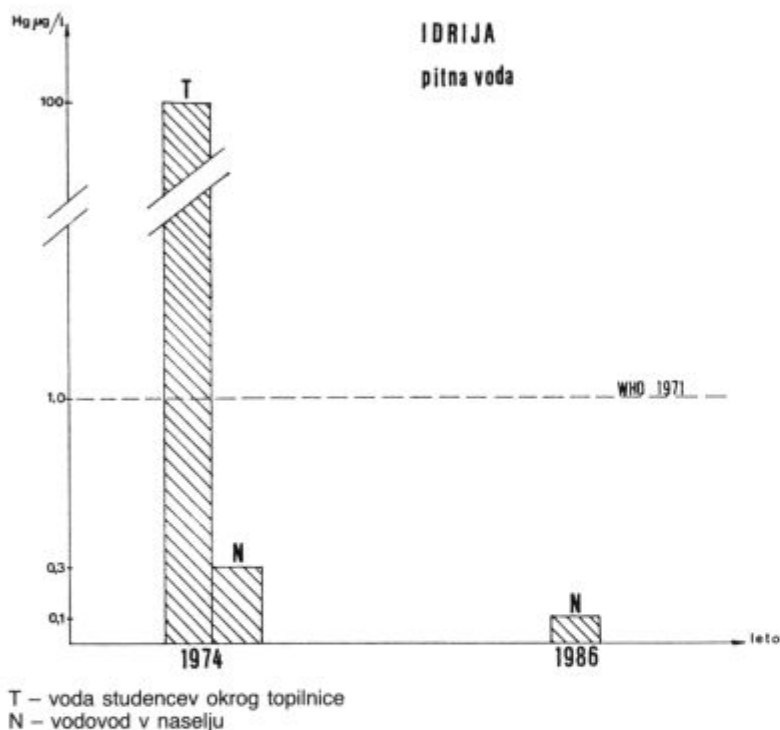
Vrednosti živega srebra v nekontaminiranem zraku naselij se po podatkih WHO iz leta 1976 gibljejo od 20 do 50 ng/m³. Meritve, ki jih je opravil Kosta s sod. (1974) v Ljubljani, pa dosegajo vrednosti 2,5 ng/m³. Mc Carty (1970) ugotavlja povišane vrednosti živega srebra v zraku naselij okrog topilnic in rudnikov živega srebra; koncentracije, ki jih navaja, so v razponu od 600 do 1500 ng/m³. Fernandez je leta 1966 izmeril okrog rudnika živega srebra v Španiji zelo visoke vrednosti – 800.00 ng/m³. Kosta s sod. je leta 1974 ugotovil, da so v Idriji najvišje izmerjene vrednosti živega srebra v zraku – 5.800 ng/m³ v naselju okrog topilnice, precej nižje vrednosti – 570 ng/m³ pa v sredini mesta.

Sl. 1: Koncentracije hlapov živega srebra v zraku naseljenega dela mesta Idrija v času polne proizvodnje (1974) in pri zmanjšani proizvodnji živega srebra v rudniku ter dopustne vrednosti, ki jih uporabljajo v Sovjetski zvezi.

Vrednosti meritev, ki smo jih opravili v letu 1986 v naseljenem kraju, ki je okrog 300 m oddaljen od topilnice, v prostorih Zdravstvenega doma, pa se gibljejo od 10 ng/m³ do 490 ng/m³. Kar 15 meritev (skupno 18 meritev) prekoračuje vrednosti 100 ng/m³, od tega pa 9 vrednosti 200 ng/m³. Pojavljanje določenih neznanih znakov oziroma zdravstvenih motenj je po mnenju izvedencev WHO (1976)

pričakovati pri prebivalcih, ki so stalno izpostavljeni vsebnosti živega srebra v zraku v območju 15.000 ng/m^3 . Izmerjene povprečne in tudi najvišje vrednosti živega srebra v zraku, ki smo jih dobili v našem opazovanju, ne prekoračujejo teh vrednosti, niti vrednosti, ki jih je leta 1971 priporočila EPA (Goldwater 1974) kot dopustne vrednosti za okolje – 1000 ng/m^3 . V našem opazovanju pa kar 5 vrednosti vsebnosti živega srebra dosega 300 ng Hg/m^3 , ki jih SZ (Marten 1973, cit. in Goldwater 1974) definira kot dopustne povprečne 24-urne vrednosti živega srebra v zraku naselij (sl. 1).

Sl. 2: Koncentracije živega srebra v pitni vodi v Idriji v času polne proizvodnje (1974) in pri zmanjšanju proizvodnje (1986) živega srebra v rudniku ter priporočene dopustne vrednosti elementarnega živega srebra v pitni vodi (WHO 1971).

JOŽE ČAR

IZ KOMENTIRANE BIBLIOGRAFIJE IDRIJSKEGA RUDNIKA

Ko smo leta 1984 začeli razmišljati o pripravi tehnične monografije o rudniku ob njegovi 500-letnici, se je pokazalo, da predstavlja eno pglavitnih nalog priprava sistematičnega pregleda doslej objavljenih del o rudniku. Iz objektivnih razlogov se v naslednjih letih pisanja

Zgornja meja vsebnosti živega srebra v vodi (WHO 1971), ki naj jo za pitje uporabljajo ljudje, je 1 µg/l . Po podatkih WHO (1976) so vzorci iz 700 zajetij najčistejše površinske – pitne vode v ZRN vsebovali do $0,030 \text{ µg}$ živega srebra na liter. Raziskave Koste in sod. na področju Idrije (1974) so pokazale, da je bila vsebnost živega srebra v studencih okrog mesta v razponu od $0,1$ do $0,3 \text{ µg/l}$, v studencih nad topilnico pa do 100 µg/l .

V našem opazovanju smo ugotovili, da je vsebnost živega srebra v zajetjih in zbiralnikih pitne vode od pod $0,1 \text{ µg/l}$ do $1,2 \text{ µg/l}$. V vzorcih vodovodne vode (vodovodne pipe v nekaterih stanovanjih) pa je bila vsebnost živega srebra pod $0,1 \text{ µg/l}$ (sl. 2). V letih po prenehanju obratovanja Rudnika živega srebra, to je v obdobju od 1980 do 1981 leta, so vrednosti živega srebra v zajetjih pitne vode dosegale $1,6 \text{ µg/l}$, v sedimentih zajetij pa tudi 600 µg Hg v litru blata. Stopnja onečiščenja večine izmerjenih vzorcev vodovodne – pitne vode je bistveno pod priporočenimi vrednostmi (WHO 1971) in je v primerjavi z vsebnostjo živega srebra v zraku zanemarljiva.

Kljub temu, da je zaradi zmanjšane proizvodnje in s tem tudi emisije živega srebra, onesnaženje zraka v mestu manjše, pa naše pilotske meritve nakazujejo potrebo po sistematičnem spremljanju vsebnosti živega srebra v naselju ter posebno okrog industrijskih in naravnih virov onesnaženja. Le s sistematično spremljavo vsebnosti živega srebra v okolju bomo lahko določili stopnjo onečiščenja zraka, in se pri tem tudi odločili za določene preventivne ukrepe, ki naj bi zagotovili boljše varovanje zdravja prebivalcev v idrijski kotlini.

Literatura:

- Kosta, L., Byrne A. R., Zelenko V., Stegnar P., »Uptake of mercury by living organisms and its distribution as a result of contamination of the biosphere in characteristic areas with special reference to forage and food«. Final report for U. S. Department of Agriculture, Institut »Jožef Stefan« Ljubljana, Yugoslavia (1974).
- Mc Carty J. H., Mercury in atmosphere. In: Mercury in the environment. Washington, U. S. Geological survey, Profesional Paper No. 713, 1970.
- World Health Organization (1971) International standards for drinking water. 3 rd ed. Geneva: WHO.
- World Health Organization (1976) Environmental Health Criterial, Mercury. Report from a meeting held 4–10 February, 1975. Geneva: WHO.
- Goldwater L.J. Standards and Regulations for the Control of Mercury in the Environment I Congres internacional del mercurio, Barcelona, 1974, Tomo II. 205–212.

monografije nismo lotili, pač pa smo leta 1986 pristopili k izdelavi komentirane bibliografije tiskanih del o idrijskem rudniku. Soglasno z željo po »popolnem« pregledu objavljenih del o rudniku smo v seznam vključili monografije, znanstvene razprave, strokovne razprave, strokovna poročila, poljudno strokovna poročila, različne druge poljudne objave, recenzije in intervjuje. Leta 1987 smo dodali še nekatere pomembne rokopise in tipkopise, diplome in doktorate. Seznam se je iz prejšnjih 216 enot povzpел na 300, v zadnjem letu pa se že giblje med 350 in 400 deli. Natančno število objavljenih del o rudniku bo seveda znano, ko bo bibliografija končana, saj se

bo za nekatera »mejna« dela potrebno dogovoriti, ali jih bomo vključili v bibliografijo ali ne.

Bibliografija je vsebinsko veliko širše zastavljena, kot je običajno za tovrstna dela. Poleg osnovnih podatkov – avtor, naslov dela, revija, kjer je bilo delo objavljeno, kdo je delo izdal, obseg dela (število strani), vrsta in število ilustracij, priloge, število uporabljene literature, kraj tiskanja in tip dokumenta – bo za vsako delo podan podroben stvarni deskriptorij, ki bo nenadomestljiv predvsem za preučevalce naravoslovno-tehničnih posebnosti rudišča in rudnika ter zgodovine rudnika in Idrije. Neobičajen dodatek predstavljajo opombe, ki bodo opozarjale na posebnosti posameznih del, na avtorja in njegovo delo, morebitni dogodek v zvezi z nastankom dela in druge podatke, ki so kakorkoli pomembni za pravilno vrednotenje dela v času njegovega nastanka in v sodobnih strokovno-znanstvenih in širših zgodovinskih okvirjih. Soglasno s povedanim smo bibliografijo poimenovali »komentirana bibliografija o idrijskem rudniku«.

Literatura o idrijskem rudišču in rudniku je vsebinsko zelo pestra. Razčlenili smo jo na naslednja področja: monografije, splošna dela, dela s področja zgodovine, geologije, rudarstva, metalurgije in kemije. V posebne sklope smo združili razprave, ki se ukvarjajo s trgovino Hg, preskrbo rudnika z lesom (klavžarstvo), zdravstvom in socialnim varstvom ter ekologijo. Več razprav je bilo posvečenih pomembnim rudniškim osebnostim in organizaciji podjetja.

Želimo, da bi bila komentirana bibliografija idrijskega rudnika čimbolj popolna in temeljita, zato bo njena priprava trajala še nekaj let.

Za »pokušino« objavljamo nekaj naključno izbranih primerov iz že pripravljenega dela komentirane bibliografije.

Berce, Boris, 1955: Vzorčevanje živosrebrnih rud. – Geologija, 3, str. 240–259, 4 grafični diagrami, referenc 30, Geološki zavod Ljubljana, Ljubljana.

Stvarni deskriptorij: geologija, rudna geologija, vzorčevanje rud.

Povzetek: Summary – Sampling of Mercury Ores Jezik originala: slovenski

Tip dokumenta: strokovna razprava

Opomba: Edina razprava o metodiki vzorčevanja idrijskih rud, napisana po 2. svetovni vojni.

Vsebinski povzetek: V uvodu spregovori avtor o problemih, ki nastopajo pri vzorčevanju in vrednotenju dobljenih podatkov. Sledi daljše poglavje o določanju razdalj med posameznimi vzorci, točnosti vzorčevanja, načina združevanja vzorcev in zmanjšanja teže vzorcev rud. Avtor nato razpravlja o poskusih, ki jih je opravil v Idriji in primerjalno še v Podljudelju pri Tržiču. Posebno skrbno opiše pripravo vzorcev iz izkopane rude in poda postopke za izračunavanje različnih statističnih parametrov (koeficient variacije, napake itd.), predvsem pa določanje teže vzorca v odvisnosti od kvalitete rude. V zadnjem poglavju so prikazani rezultati praktične izpeljave vzorčevanja v idrijski jami.

Božič, Lado, 1957: Socialne razmere idrijskih rudarjev. – Idrijski razgledi, 2, 3, str. 79–84, Mestni muzej Idrija, Koper.

Stvarni deskriptorij: zdravstvo in socialno varstvo, ekonomske razmere, socialne razmere, zdravstvene razmere.

Jezik originala: slovenski

Tip dokumenta: poljudnostrokovna objava

Opomba: Članek predstavlja kratek pregled ekonomskih, socialnih in zdravstvenih razmer pri rudniku skozi zgodovino. Prispevek je opremljen s številnimi natančnimi številčnimi podatki, ki jih je avtor verjetno črpal iz arhivskih virov, vendar tega posebej ne navaja.

Vsebinski povzetek: V začetku poroča avtor o rudarskih navadah pri rojstvih, porokah in smrtih ter o omejitvah, ki jih je rudarjem predpisovala dunajska ali rudniška oblast. Sledi pregled zaslužka različnih kategorij rudarskih delavcev v 16., 17., 18. in 19. stoletju. Dodani so tudi podatki o gibanju števila delavcev pri rudniku. Sledeče odstavke je avtor namenil razvoju socialnega varstva pri rudniku, predvsem pa vlogi Bratovske skladnice pri tem. Podoba socialnih razmer v Idriji dopolnjujejo podatki o številu upokojencev, obolesti in umrljivosti v določenih obdobjih rudniške zgodovine. Prispevek zaključuje Božič s podatki o nekaterih ugodnostih in pravicah, ki so jih bili deležni rudarji (drva, paša itd.), o zdravstvenem zavarovanju družinskih članov, pogojih šolanja rudarskih otrok in končno o mezdnem gibanju po letu 1900.

Gantar, Ivan, 1956: Iz letnih poročil Rudnika živega srebra v Idriji. – Idrijski razgledi, 1, 3, str. 139–142, Mestni muzej Idrija, Koper.

Stvarni deskriptorij: splošno; razmere pri rudniku; geologija; raziskave rudišča, sledilna dela; rudarstvo; modernizacija zunanjih naprav, modernizacija jamskih naprav, jamski transport; metalurgija; količina prežgane rude, proizvodnja Hg; zdravstveno in socialno varstvo; nesreče pri delu, jama – poškodbe, smrtne nesreče, zunanji obrati – poškodbe, merkuralizem.

Opomba: Prispevek je eden izmed šestih poročil o delovanju in razmerah pri idrijskem rudniku, ki jih je napisal rudarski ing. Ivan Gantar za Idrijske razglede. Zaradi pripomb, češ da razkriva rudniške »poslovne skrivnosti« (Gantarjeva ustna izjava avtorju bibliografije), je pisanje člankov leta 1958 opustil. Gantarjevi prispevki, ki so nastali na podlagi rudniških letnih poročil, predstavljajo pomemben in zanesljiv vir za povojno zgodovino Rudnika. Prispevkom dajejo posebno težo avtorjevi neposredni ali posredni komentarji dogodkov in razmer pri Rudniku.

Vsebinski povzetek: V uvodnih odstavkih razloži avtor neizbežno usodo metalnih rudnikov, ki je v »... konstantnem padanju količine kovine v izkopani rudi in končni usahnitvi, ko je dosežena meja nerentabilnosti odkopavanja«. Enaka bo seveda tudi usoda idrijskega rudnika. Za razumevanje trenutnih razmer pri Rudniku (1954) omenja nesmotrno odkopavanje bogate rude v obdobju prve svetovne vojne in »naravnost roparsko« gospodarjenje v času italijanske okupacije. Svoje mnenje ilustrira z objavo tabele o količini prežgane rude, odstotku Hg v rudi in količini pridobljenega Hg za obdobje 1786–

1954. Sledi povzetek letnega poročila za leto 1954. Članek ima naslednja poglavja: Leto 1954; Produkcija rude in živega srebra; Sledilna dela; Prodaja živega srebra; Nesreče in poklicna obolenja.

Lipold, Marko Vincenc, 1874: Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung von Idria in Krain. – Jahrbuch der k. k. Geol. R.A., 24, 4, str. 425–456, 2 (geološka karta okolice Idrije, 3 geološki profili), referenc 38 (v tekstu – posebno poglavje), Wien.

Stvarni deskriptorij: geologija, geologija okolice rudišča, stratigrafija, tektonika; geologija rudišča, stratigrafija, litologija, starost kamnin, paleontologija, tektonika in strukturna geologija, terciarna tektonika, strukturna lega kamnin.

Jezik originala: nemški

Tip dokumenta: znanstvena razprava

Kraj hrambe: RŽS, Mestni muzej Idrija

Opomba: Razprava je prvo temeljno delo o geologiji idrijskega rudišča in okolice. Lipold je v tem delu postavil osnove idrijski stratigrafiji, paleontologiji, tektoniki in strukturni geologiji. Delo je ohranilo svojo vrednost in pomen do danes. Priložena geološka karta idrijske okolice s profili je bila nagrajena na svetovni razstavi na Dunaju leta 1873, kjer je bila predstavljena skupaj s primerki idrijskih rud, kamnin in fosilov. V posebnem poglavju je zbrana literatura o idrijskem rudniku. Navaja 38 del, pri nekaterih podaja kratke povzetke.

Vsebinski povzetek: V predgovoru je Lipold zapisal nekaj pripomb o svojih starejših obiskih in raziskavah v Idriji (1854–1857), o rudniški zbirki fosilov, ki jih je zbral direktor Helmreichen, o svojem nastopu direktorovanja v Idriji in o Sturovih določitvah fosilnega materiala iz rudišča in okolice. V drugem poglavju našteje starejšo literaturo o Idriji. Sledi geografski opis Idrije z okolico. V okviru obsežnega poglavja o kamninah poda najprej splošno stratigrafsko razčlenitev, ki se vse do danes v osnovi ni več spremenila. V okolici Idrije so najstarejše karbonsko zilijske plasti (Gailthaler Schichten). Sledijo litološki in paleontološki opisi triasnih, krednih in eocenskih kamnin. Triasne plasti je na podlagi fosilov razčlenil na werfenske (skit),

gutensteinske (anizij), wengenske (ladin), cassianske (cordevol) in lunzer ali rabeljske (karnij) kamnine. Posebno natančno obravnava skonca plasti, ki so v jami bogato orudene (Lagerschiefer). V sledečem poglavju razpravlja o geoloških razmerah v rudišču in nad njim. Podrobno piše o »glavni prelomni liniji« (Hauptdislocationsspalte) ter o povezavi geoloških razmer v jami in na površini. V zaključnih pripombah povzema glavne novosti svojih raziskav. Posebej pomembna je litostratigrafska razčlenitev kamnin v jami ter opredelitev njihove strukturne lege. Ugotovil je, da ležijo zilijske (karbonske) plasti nenormalno nad orudenimi »rudnimi« skrilavci wengenske starosti (skonca plasti). Lipold zaključuje z ugotovitvijo, da se nahaja živosrebrno orudenje samo v triasnih plasteh.

Voss, Wilhelm, 1895: Mineralien des Herzogtums Krain. – Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Kleinmayr & Bamberg, str. 1–101, Pregledna karta nahajališč mineralov na Kranjskem, Laibach.

Stvarni deskriptorij: geologija, rudna geologija, mineralogija, kemična sestava mineralov, mineralna parageniza.

Jezik originala: nemški

Tip dokumenta: znanstvena razprava

Kraj hrambe: NUK Ljubljana, knjižnica FNT – Odsek za geologijo

Opomba: Knjiga podaja natančen pregled mineralov, rud in nekaterih kamnin ter njihovih nahajališč na Kranjskem. Pomembna je uvodna razprava, v kateri Voss govori o nastanku in razvoju mineralogije na Slovenskem. Temelje slovenske mineralogije sta postavila Scopoli in Haquet v Idriji.

Vsebinski povzetek: V leksikonu je obravnavanih 28 idrijskih mineralov, rud in kamnin. Soglasno s takratno razvrstitvijo (sistematiko) si sledijo: živo srebro, grafit, pirit, cinabarit, jeklenka, opekovka, jetrenka, živosrebrna »gorljiva« ruda (Quecksilberbranderz), koralna ruda, metacinabarit, železov sulfat, siderotil, kalomel, kalijeva glina, tuesit, kalcit, marmor, numultni apnenec, rudistni apnenec, dolomit, sadra, težec (barit), epsomit, halotrihit, idrizit, glinenec, idrialin, idrialit in antracit.

Jelko Podobnik

Črni muc iz Stopnika
ciklus Povožene živali, 16. 2. 1986

SAMO BEVK

MESTNI MUZEJ IDRIJA V JUBILEJNEM LETU 1990

Uvod

Delo Mestnega muzeja Idrija je potekalo v znamenju poltisočletnega jubileja idrijskega rudnika in našega mesta, 100-letnice rojstva pisatelja Franceta Bevka in otvoritve sanirane Partizanske bolnišnice »Franje«. Kljub temu, da je jubilejno leto 1990 že krepko za nami, bo potrebno tudi v prihodnjih letih uresničevati dolgoročni kulturni program občine Idrija, ki je bil pred leti zasnovan v okviru praznovanja petstoletnice Idrije. Velik prodor Idrije v širši slovenski prostor moramo še naprej vzdrževati in krepiti; tako tudi stalno pomanjkanje sredstev za kulturo, zaradi »drugih neodložljivih nalog«, ne more biti resno opravičilo.

Naj na tem mestu omenim samo velik ugled, ki sta si ga Zgodovinski arhiv Ljubljana in Mestni muzej Idrija pridobila pri avstrijskih strokovnjakih (direktorji državnih arhivov na Dunaju in Celovcu dr. Peball, dr. Mraz in dr. Ogris) ob otvoritvi razstave »Idrijski rudnik skozi stoletja« v Mestni galeriji. Zgoraj omenjeni direktorji so bili takrat prvič na obisku v Sloveniji in niso verjeli, da se kaj takega lahko dogodi tudi južno od Karavank...

Dokumentacija

Osnova vsega dela, posebej na področju varstva naravne in kulturne dediščine, je dobro urejena dokumentacija. S tem delom se ukvarjajo vsi strokovni delavci muzeja, kljub temu, da imamo za to področje zaposlenega posebnega kustosa – dokumentarista. Že nekaj let je izpopolnjevanje notranje muzejske dokumentacije naša osnovna naloga. To velja še toliko bolj poudariti, ker od leta 1989 postopoma uvajamo računalniško obdelavo podatkov (gre za uvajanje enotnega republiškega muzejskega informacijskega sistema).

Tako smo tudi v letu 1990 nadaljevali z reinventarizacijo vseh muzejskih predmetov (v celoti so v inventarno knjigo vpisani predmeti iz oddelka v Cerknem, v zaključni fazi pa je vpis predmetov iz PB

»Franje« in predmetov, razstavljenih in shranjenih v Mestnem muzeju v Idriji). Opravljen je popis obeh strokovnih muzejskih knjižnic v Cerknem in Idriji ter vnesen v računalnik.

Poleg tega poteka tudi redno zbiranje podatkov za kronologijo v obliki hemeroteke in kartoteke. Posebej dragocena je že zelo obsežna hemeroteka – zbirka časopisnih člankov, ki se kakorkoli nanašajo na našo teritorialno skupnost, muzejstvo in kulturo v najširšem pomenu besede.

Zelo obsežna je tudi fototeka, saj obsega več tisoč fotografij. Sistematično fotografiramo vse naše akcije, od otvoritev posameznih razstav, obnove kulturnih spomenikov do restavriranja muzealij. Kaže se tudi že zametek bodoče videoteke in diateke.

Raziskovalna dejavnost

Osnova vsaki muzejski razstavi, velikokrat tudi likovni, da ne govorimo o zahtevnejšem publicističnem delu je predhodno raziskovalno delo. To delo je v prejšnjih letih financirala občinska raziskovalna skupnost, ker pa gre za dolgoročne projekte, se bo z raziskovalnimi nalogami nadaljevalo tudi v bodoče. V to delo so vključeni tako redno zaposleni strokovnjaki v muzeju kot tudi naši zunanji sodelavci. V lanskem letu so potekale štiri naloge: Zgodovina idrijskega šolstva skozi stoletja, Ureditev tehniškega muzeja RŽS na območju jaška Frančiške, Tehniška monografija o idrijskem rudniku (komentirana bibliografija rudnika) in prevodi starejše strokovne literature iz nemškega v slovenski jezik. Izven sistema financiranja občinske raziskovalne skupnosti pa poteka raziskava »Etnološka topografija idrijske občine«. To delo koordinira Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, cilj končne naloge pa je prikaz življenja Slovencev v 20. stoletju.

Restavriranje predmetov

Prav gotovo lahko nesporno trdimo, da je ustrezno hranjenje muzealij in drugega muzejskega gradiva ter njegovo restavriranje in prezentacija eno najtežjih vprašanj slovenskega muzealstva. Pri nas v Mestnem muzeju v Idriji se to kaže predvsem v pomanjkanju ustreznih muzejskih depojev. Temu vprašanju bomo tudi v bodoče posvečali vso pozornost. Kljub temu lahko rečemo, da smo ravno v

Ekipe upokojenih idrijskih rudarjev pri demontaži starih rudniških naprav. Z desne: Mlakar, Vihtelič, Podobnik in Tratnik, april 1990. Foto Samo Bevk.

letu 1990 restavrirali zelo veliko muzealij. Pri tem delu smo bili izključno vezani na zunanje strokovnjake, ker v naši inštituciji še nimamo sistemiziranega mesta restavradorja.

Sistematično že od leta 1989 poteka restavriranje predmetov iz Partizanske bolnišnice »Franje« v treh restavratorskih delavnicah v Ljubljani, Novem mestu in Kopru. Restavratorska delavnica v Borovnici sistematično izdeluje kopije vseh mask cerkljanske lautarje. Na ta način Mestni muzej Idrija izmenjuje z Laufarskim društvom v Cerknem kopije z originalnimi maskami, ki tako postajajo del redne muzejske zbirke. Prav tako je delavnica v Borovnici obnovila in restavrirala vse etnološke predmete za opremo Bevkove domačije v Zakojci. Lani je bila ustanovljena tudi posebna restavratorska ekipa štirih upokojenih rudarjev, ki so pod nadzorom Mestnega muzeja Idrija in Zavoda RS za varstvo naravne in kulturne dediščine iz

Ljubljane preselili stare rudniške stroje z grajskega dvorišča na območje jaška Franciške in pričeli z njihovim restavriranjem.

Seveda je to delo izredno zahtevno, dolgotrajno in terja zelo velika finančna sredstva. Restavriran in obnovljen predmet je pogoj, da ga lahko vpišemo v inventarno knjigo ali postavimo na ogled na muzejski razstavi.

Muzejske razstave in druge sorodne razstavne postavitve

Glavni samostojni razstavni projekt Mestnega muzeja Idrija je bila postavitev dveh razstav v obnovljeni domačiji pisatelja Franceta Bevka v Zakojci. V kleti in pritličju je bila urejena etnološka razstava oz. oprema domačije iz časa Bevkove mladosti, v podstrešnem delu

pa je bila postavljena literarno – zgodovinska razstava o delu in življenju pisatelja Franceta Bevka.

Elemente muzejske razstave je imela tudi oprema obnovljenih objektov Partizanske bolnišnice »Franje« (izolirnica, rentgenska soba, operacijska soba, soba za zdravnike, soba za ranjence) in prikaz njene obnove v muzejskem oddelku v Cerknem, ki je bil spremljan s posebnim videofilmom. Razstavo smo pripravili v sodelovanju z Restavratorskim centrom Republike Slovenije iz Ljubljane.

Med najodmevnejše je sodila razstava »Ildrijski rudnik skozi stoletja«, ki sta jo vsak za svoje strokovno področje pripravila Zgodovinski arhiv Ljubljana in Mestni muzej Idrija. To je bila v prvi vrsti arhivska razstava, v katero so bili vključeni številni predmeti in makete iz naše

Dvorišče idrijskega gradu sredi obnovitvenih del. Foto Samo Bevk.

osnovne rudarske zbirke. Ob tej priložnosti je izšel bogat katalog. Razstava je bila najprej na ogledu v Galeriji Idrija, nato pa se je selila v Ljubljano v Kulturno informacijski center Križanke.

Potekale so tudi študijske priprave na našo temeljno muzejsko postavitev »500 let rudnika živega srebra in mesta Idrije«, ki bo dobila svoj prostor v celotnem prvem nadstropju idrijskega gradu (cca 800 m²). V letu 1991 bo dokončana prva faza razstave.

Na različne načine smo sodelovali pri naslednjih razstavnih akcijah: Razstava čipk v Ribnici na Dolenjskem, Lovska razstava ob 85-letnici ustanovitve lovske družine, razstava izdelkov Čipkarske šole v Idriji, sejem umetne obrti v Münchnu (čipke in katalogi iz muzejske zbirke), pri razstavi mladinskega raziskovalnega tabora o arhitekturi mesta Idrije in pri zanimivi razstavi, posvečeni petstoletnici rudnika, ki je bila v organizaciji Pokrajinskega muzeja Gorica (Italija) postavljena na goriškem gradu.

Likovne in fotografske razstave

Jubilejno leto smo uvedli že decembra 1989 s fotografsko razstavo dr. Rafaela Podobnika »Barvni ciklus LES« v Galeriji Idrija, ki je bila združena s predstavitvijo njegove fotomonografije »Osojna Primorska« na XI. obzoru idrijskega rudnika. Razstava je leta 1990 gostovala v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici (januar), Kulturnem društvu Briški grič v Števerjanu (februar), Galeriji knjižnice Cirila Kosmača v Tolminu (marec) in muzejskem oddelku v Cerknem (april). Povsod so bile otvoritve razstav združene s predstavitvijo knjige.

Sledila je razstava ilustracij akademskega slikarja Rudija Skočirja iz knjige Prešernove družbe »Zdravilo ljubezni«. Razstavo je v Galeriji Idrija popestril recital Jerce Mrzel, kitarista Jerka Novaka in flavtista Aleša Kacijana »Pusti pevca peti« na glasbo Janija Goloba.

Maja je v idrijski galeriji gostoval priznani slovenski slikar, fragmenta list, ki že več let živi v Münchnu, Leopold Oblak. Slikar je prav za to priložnost naslikal nekaj del in jih posvetil petstoletnici Idrije.

Poleti je v cerkljanskem muzeju gostoval s svojo razstavo danski fotograf Djunior Svane, razstavo smo novembra ponovili tudi v Galeriji Idrija. Fotograf Djunior Svane je vse fotografije podaril likovni zbirki Mestnega muzeja.

Pri rekonstrukciji dvoriščne poslikave na gradu je sodelovalo 6 do 7 strokovnjakov. Foto Samo Bevk.

Najpomembnejša razstava lanskega leta je bila »Hommage à tous les mineurs d'Idrija« Rudija Skočirja, kjer je bilo razstavljenih kar 90 del, 60 v Galeriji Idrija in 30 v razstavnem salonu Ark. Ob tej priložnosti je izšel tudi bogat katalog. Razstava je gostovala še v Pilonovi galeriji v Ajdovščini, Galeriji Commerce v Ljubljani in Galeriji TK v Trstu.

Zveza kulturnih organizacij je v naših galerijskih prostorih organizirala dve fotografski razstavi (barvne fotografije Matjaža Prešerna iz Nove Gorice in Ill. razstavo fotografov občine Idrija).

Publicistična in izdajateljska dejavnost

Prav gotovo je najpomembnejša publikacija, ki jo izdaja Mestni muzej revija »Idrijski razgledi«. Žal revija že nekaj let izhaja z manjšo zamudo, tako je lani izšla dvojna številka (IR, 1989/1–2, XXXIV) za leto 1989 na 160 straneh. Septembra 1990 smo oddali v tiskarno tudi gradivo za dvojno številko za tekoče leto, ki pa je izšla z manjšo zamudo februarja 1991. S številko, v kateri bo objavljeno to poročilo, želimo ujeti čas in izhajati kontinuirano.

Skoraj ob vsaki razstavi je izšla vsaj skromna zgibanka, ob razstavi Rudija Skočirja pa smo pripravili obsežen katalog.

Sodelovali smo tudi pri pripravi kataloga »Idrijski rudnik skozi stoletja«, ki ga je izdal in založil Zgodovinski arhiv Ljubljana. Ob 100 – letnici rojstva pisatelja Franceta Bevka in otvoritvi njegove preurejene domačije je izšla posebna brošura, komplet razglednic, plakat in priponka. Večina gradiva je že pošla, zato bo potreben ponatis.

Tudi otvoritev Partizanske bolnišnice »Franje« je bila priložnost za natis dveh brošur v slovenskem in angleškem jeziku, dveh plakatov in jubilejne priponke.

Strokovni delavci objavljamo svoje prispevke predvsem v Idrijskih razgledih, Primorskih srečanjih ter v različnih drugih časopisih in revijah (Delo, Primorske novice, Primorski dnevnik, Notranjski časopis, Ujma, Lipov list, Koledar Mohorjeve družbe itd.). Uredili in napisali so večino katalogov in zgibank, ki jih izdaja muzej. Zelo obsežno je tudi sodelovanje pri pisanju gesel za Primorski slovenski biografski leksikon, delno tudi pri Enciklopediji Slovenije. V pripravi pa sta dve samostojni publikaciji »Etnološka topografija idrijske občine« (I. Leskovec) in »Literarno zgodovinski vodnik po idrijski občini« (T. Pavšič).

Spomeniško–varstvene akcije in investicijsko–vzdrževalna dela

Spomeniško–varstvene akcije so potekale predvsem na tistih objektih, ki jih imamo neposredno v upravljanju. Pri tem delu smo intenzivno sodelovali z Zavodom RS za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane, Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice in Restavratskim centrom Republike Slovenije iz Ljubljane.

Najobsežnejša akcija v letu 1990 je bila obnova Idrijskega gradu Gewerkenegg. Poleg obnove prostorov trakta A in B so bila vsa dela usmerjena na grajsko dvorišče, kjer je bilo potrebno najprej odstraniti stare rudniške stroje. Sledila je rekonstrukcija skoraj dve stoletji zazidanih arkadnih odprtin, obnova ometov in zanimive stenske poslikave, ki se je skrivala pod neštetiimi sloji beležev. Končno je sledila še zasteklitev arkad in obnova strehe.

Dela so opravili delavci SGP Zidgrada, Gostola, Finala ter nekateri privatniki. Za obnovo oz. rekonstrukcijo fresk pa je bila sestavljena posebna ekipa slikarjev, ki jo je vodil akademski slikar in restavrator Rudi Pergar iz goriškega zavoda za spomeniško varstvo.

Otvoritev Partizanske bolnišnice »Franje« 10. junija 1990 je zaokrožila leto in pol dolgo obnovo spomenika, ki ga je prizadela huda naravna

nesreča. Seveda vsa dela še zdaleč niso bila dokončana, predvsem je zamudno delo pri restavriranju muzejskih predmetov. Žal je velika povodenj 1. novembra 1990 ponovno naredila nekaj škode, predvsem na dostopnih poteh in v strugi potoka, vendar objekti v glavnem niso bili ponovno poškodovani. Zelo je poškodovana tudi cesta, ki vodi do parkirišča pred sotesko. Velja pa poudariti, da je v tem primeru šlo za eno najbolj kompleksnih spomeniško–varstvenih akcij v zadnjem času, ki je bila tudi po zaslugi zdelo dobro predhodno pripravljene dokumentacije tako uspešna.

Končno je bila po desetletju prizadevanj 16. septembra 1990 odprta tudi prenovljena Bevkova domačija v Zakojci. Gradbena sanacija objekta je bila na skrbi Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice, notranja oprema in postavitve razstav pa je zaposlovala strokovnjake Mestnega muzeja. Ob tej priložnosti je

Akademski slikar Rudi Pergar iz Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica je vodil akcijo poslikave fresk od začetka do konca. Foto Samo Bevk.

bil v Zakojci tudi veličastni shod Slovencev, ki je v vasico nad Baško grapo privabil več tisoč ljudi.

Obnovo Belčnih in Putrihovich klavž je prekinila prezgodnja zima, vendar se bodo dela nadaljevala takoj spomladi 1991. Že sedaj pa so Belčne klavže pokazale popolnoma nov obraz in bodo lahko še dolga desetletja in stoletja kljubovale naravnim silam. Naj povemo še to, da je bila obnova Belčnih klavž ena največjih spomeniških akcij na področju tehniške dediščine v lanskem letu v Sloveniji.

Premaknilo se je tudi na Idrijskih klavžah. Zgrajena je bila streha, ki bo preprečevala nadaljnje zamakanje objekta. Seveda pa bo ponovno potrebno sprožiti problem spornega jezua za malo hidroelektrano pred klavžami. Goriški zavod za spomeniško varstvo kot pristojna služba je že predlagal nekatere rešitve (znižanje jezua, kamuflaža betona, nadstrešek iz skodelj za strojni del naprav na jezua ipd.).

Partizanska tiskarna »Slovenija« je bila deležna manjših vzdrževalnih del na objektih in dostopnih poteh, nabavljena pa je bila večja količina lesa za nadaljnjo obnovo.

Posebno poglavje je obnova in namestitev starih rudniških strojev na območje jaška Frančiške. Odstranitev strojev z grajskega dvorišča je bil predpogoj za nadaljevanje obnove idrijskega gradu. Zato smo se v prvi fazi zadovoljili s preselitvijo naprav pred grajsko poslopje. Seveda pa to delo še zdaleč ni bilo enostavno. Na srečo smo se lahko obrnili na upokojene rudarje in tako formirali ekipo štirih »knapov«, ki se je odlično izkazala. V drugi fazi smo naprave preselili na območje jaška Frančiške in že pričeli z njihovo namestitvijo v rudniške prostore (opuščene kopalnice) in predvsem z obnovo. Projekt selitve, namestitve in ureditve bodočega Theniškega muzeja rudnika živega srebra na območju jaška Frančiške, sta v letih 1988–1990 izdelala Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane in Atelje za projektiranje iz Idrije.

Avgusta 1990 je bil na delno preurejenem dvorišču prirejen prvi koncert.
Foto Ivana Leskovec.

V letu 1991 pričakujemo, da bo to akcijo v svoj program sprejel tudi Republiški sekretariat za kulturo. V nasprotnem primeru se bo naredila velika škoda, ker bo večina naprav še vedno ležala na rudniškem dvorišču in njegovi okolici. Celotna akcija se je dosedaj financirala iz rednih prihodkov Mestnega muzeja in ob pomoči nekaterih idrijskih delovnih organizacij. Kljub vsemu vodstvo muzeja optimistično zre v prihodnost, saj bomo najbrž že pred izidom te številke javnosti pokazali tri v celoti že obnovljene naprave (parni kotel in dva parna stroja).

Ob vsem tem pa so potekala tudi druga manjša vzdrževalna dela (Idrijska kamšt, Divje jezero, muzejski oddelek v Cerknem, Rudarska hiša, Galerija Idrija).

Pedagoško, vzgojno in turistično delo

Izredno bogato je pedagoško, vzgojno in turistično delo z obiskovalci naših razstav, zbirk in spomenikov. Zelo veliko je strokovnih vodstev in različnih predavanj. Samo po muzejskih zbirkah v gradu je bilo v letu 1990 cca 300 samostojnih vodstev. Obsežno je sodelovanje z osnovnimi šolami v občini in Gimnazijo Jurija Vege. Kustosi so redni sodelavci na kulturnih in naravoslovnih dneh na posameznih šolah v Idriji, Spodnji Idriji in v Cerknem. Posebej intenzivno je sodelovanje s šolo v Cerknem. Npr. pri raziskovalni nalogi o vasi Zakojca, ki se je zaključila z razstavo v Brovčevi hiši, biltenom in videofilmom. Redno je tudi sodelovanje v okviru mladinskih raziskovalnih taborov (lani razstava v prostorih SGG v Idriji o mestni arhitekturi). Strokovnjaki muzeja sodelujejo kot mentorji ali pisci tudi nekaterih prispevkov v šolskih glasilih. Redno hodijo na obiske muzejskih razstav pacienti Psihiatrične bolnišnice v Idriji.

Člani Muzejskega društva Idrija na spomladanski ekskurziji v Smrekovi dragi.
Foto Samo Bevk.

Veliko časa vzamejo priprave na razna predavanja v okviru različnih strokovnih združenj ali na različnih posvetovanjih.

Statistični podatki o obiskovalcih:

Objekt	Domači	Tujci	Skupaj
Mestni muzej Idrija (grad)	7304	1071	8375
Partiz. bolnišnica »Franja«	9234	6030	15265
Muzejski oddelek Cerkno	956	3017	3973
Galerija Idrija	8000	(?)	8000
Partiz. tiskarna »Slovenija«	2000	(?)	2000
Bevkova domačija Zakojca	8000	(?)	8000
Divje jezero, Klavže, Kamšt (ocenjeno)	15000	(?)	15000
Skupaj	50494	10118	60612

Pri teh podatkih je potreben krajši komentar. Najbolj popolne podatke imamo za Mestni muzej Idrija, Muzejski oddelek v Cerknem, Partizansko bolnišnico »Franjo« in Partizansko tiskarno »Slovenija« (od slednje še nismo dobili podatkov, vzeto je nekajletno povprečje). Bolnišnica »Franja« je bila v letu 1990 odprta samo od 10. junija do 31. oktobra, torej samo štiri dobre mesece. V Galeriji Idrija ocenjujemo število obiskovalcev glede na vpise v spominske knjige, prav tako smo le ocenili število obiskovalcev v Bevkovi domačiji v Zakojci. V Zakojci zaradi jubilejnega Bevkovega leta izjemoma nismo pobirali vstopnine. Tako velik obisk smo zabeležili v razmeroma kratkem času, od otvoritve 16. septembra do konca oktobra 1990. Najbolj nezanesljivi

podatki so za Divje jezero, Klavže in Kamšt, kjer je nadzor nad obiski praktično nemogoč. Kljub vsemu je številka 60.612 zelo realna, ob normalnem umiku vseh naših objektov (PB »Franja« in Bevkova domačija v Zakojci) pa bo še krepko presežena.

Za pokrivanje tako obsežnega območja in predvsem velikega števila obiskovalcev imamo tudi več zunanjih sodelavcev, predvsem dijakov idrijske gimnazije in upokojenecov. Zelo uspešno je sodelovanje s turističnim podjetjem »Ajda« iz Cerknega, ki za nas organizira in vodi poseben program »Franja« za nizozemske turiste. Sodelujemo s hoteli »Eta«, »Ydria«, »Bor« in nekaterimi drugimi hoteli ter turističnimi agencijami na našem širšem območju. Uspešno je sodelovanje z

Fotograf Djuniar Svane v razgovoru z naključnim danskim turistom na otvoritvi razstave v cerkljanskem muzeju. Foto Darijo Tavčar.

Klekljarice iz Aumetza na Čipkarskem festivalu v Idriji. Tistega dne je idrijski muzej obiskalo preko 1000 obiskovalcev. Foto Ivana Leskovec.

dansko turistično agencijo »Slodania«, ki ima sedež v Cerknem. Z njihovo pomočjo smo realizirali že omenjeni razstavi fotografa Djuniarja Svanea.

Več je tudi sodelovanja z različnimi komisijami za turizem, turističnimi društvi in občinsko turistično zvezo.

Muzejski večeri in Muzejsko društvo Idrija

Idrijski Muzejski večeri praznujejo sedemletnico svojega obstoja. V letu 1990 se je končala šesta in pričela sedma sezona predavanj. Predavanja in razgovori za okroglo mizo v okviru Muzejskih večerov, ki so se pričela že leta 1984, kažejo, da se tudi v sedmi sezoni priljubljenost te posrečene institucije ohranja. Še več, zasidrala se je tudi v širšem slovenskem kulturnem prostoru. Med vsemi podobnimi večeri, srečanji in razgovori na Slovenskem imajo prav idrijski Muzejski večeri najdaljšo tradicijo. Naj za ilustracijo navedem nekaj statističnih podatkov. V sedmih sezonah se je od septembra 1984 izvrstilo 59 večerov (27 tem je doživelo integralno objavo v reviji Idrijski

razgledi), od tega je bilo 51 predavanj in 8 razgovorov za okroglo mizo, zvrstilo se je kar 43 predavateljev, če seveda ne upoštevamo številnih aktivnih udeležencev okroglih miz. Če štejemo še ponovitve, predvsem v Cerknem, pa je bilo vsega skupaj spravljenih pod streho skoraj 70 Muzejskih večerov.

Kulturno in strokovno sodelovanje

Sodelovanje z različnimi muzejskimi, spomeniško-varstvenimi in drugimi kulturnimi inštitucijami ter šolami je bilo zelo bogato in razvejano. Veliko je bilo sodelovanja z različnimi društvi, sredstvi javnega obveščanja, podjetji, političnimi organizacijami ter posamezniki. Nekatere oblike sodelovanja smo opisali že v predhodnih točkah poročila. Na

Od leta 1984 do 1991 je bilo v okviru ciklusa Muzejske večeri organiziranih nekaj nad sedemdeset predavanj in razgovorov. Foto Slavko Bratina.

tem mestu naj naštejemo samo tiste organizacije in ustanove, s katerimi smo najtesneje sodelovali: Narodni muzej, Tehniški muzej Slovenije, Slovenski etnografski muzej, Muzej ljudske revolucije Slovenije, Goriški muzej na Kromberku, Pokrajinski muzej Koper, Pokrajinski muzej v Gorici (Italija), Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine v Ljubljani in regionalni Zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici, Novem mestu in Celju, Restavratski center Republike Slovenije v Ljubljani, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv Slovenije, Pilonova galerija v Ajdovščini, Slovenska matica v Ljubljani (naravoslovna sekcija), Rudnik živega srebra Idrija, Atelje za projektiranje Idrija, Podjetje za urejanje hudournikov Ljubljana, Geološki zavod Ljubljana, Zavod za raziskavo materiala in kovin Ljubljana itd.

Zelo veliko je bilo organizacijskega dela v treh pripravljanih odborih: za proslavo 500-letnice rudnika živega srebra in mesta Idrije, za Obnovo in otvoritev Partizanske bolnišnice »Franje« in za organizacijo

Bevkovega leta ob 100-letnici njegovega rojstva. Veliko energije pobere sodelovanje pri pripravi in izvedbi tradicionalnega Čipkarskega festivala in drugih prireditev.

Muzej je kot strokovna inštitucija sodeloval pri dveh televizijskih filmih o Idriji (»Sijaj v temi« in »500 let Idrije«), v več neposrednih radijskih oddajah (Radio Ljubljana, Radio Koper, Radio Trst in Radio Cerkno), da ne govorimo o rednih poročanjih za različne vrste medijev.

Ob vsem tem je veliko popolnoma vsakdanjega in predvsem neplaniranega dela, od pisanja raznih utemeljitev, recenzij, strokovnih nasvetov študentom in dijakom, organizacija in izvedba pripravništev za srednješolce, svetovanje in pomoč za učitelje na domačih šolah.

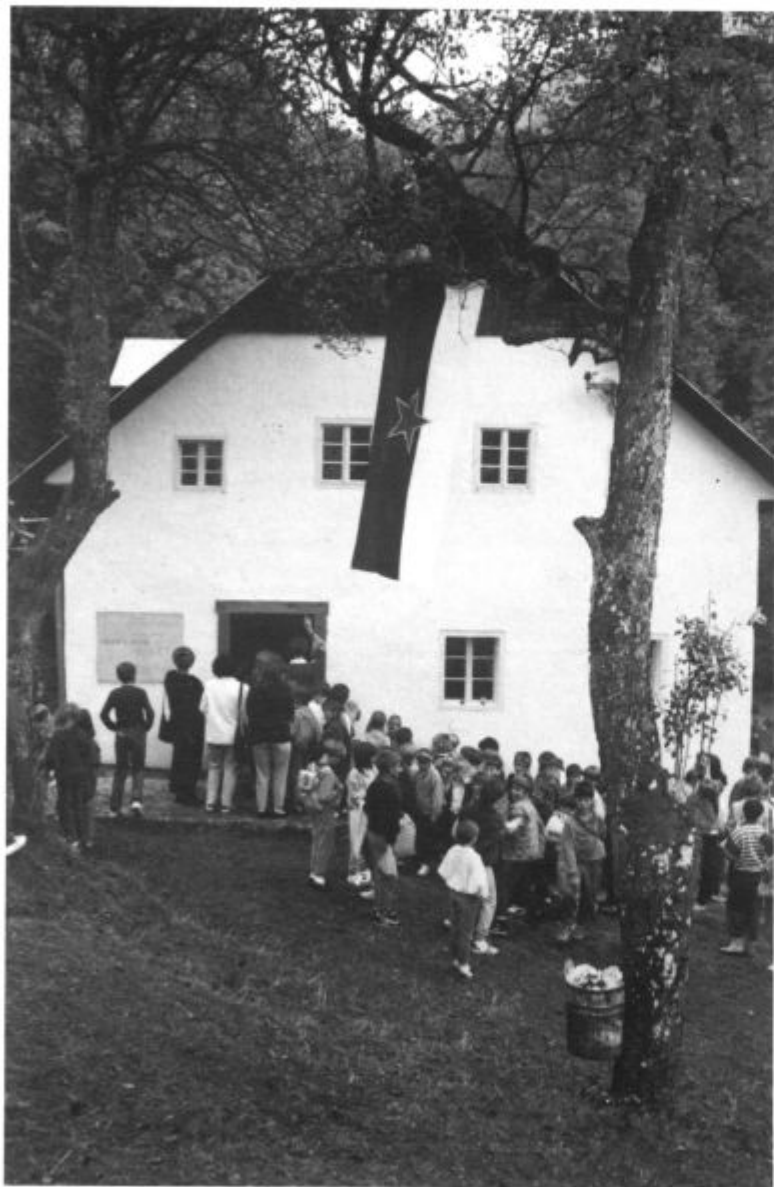

Kuhinja v Bevkovi domačiji v Zakojci. Foto Ivana Leskovec.

Financiranje

Z letom 1990 je financiranje redne dejavnosti vseh slovenskih muzejev prišlo neposredno pod Republiški sekretariat za kulturo. Tako vso dejavnost od rednega dela, materialnih stroškov do osebnih dohodkov financira republika. S spremembo sistema pa se kažejo tendence, naj bi v prihodnje pokrajinski in občinski muzeji ponovno prišli v breme občine, za katere so ustanovljeni. Poseben sistem pa velja za financiranje t.i. akcij (spomeniško-varstvene akcije, razstave, založništvo in investicijsko vzdrževanje), kjer lahko konkuriramo za republiška sredstva, seveda če so akcije sprejete v nacionalni program. Tu naj bi po principu vzajemnosti občina in republika prispevali vsaka svojo polovico sredstev. Žal že vrsto let idrijska občina tega ne zagotavlja in samo čakamo lahko, kdaj se bo ustavil dotok republiških sredstev. Je pa kultura edino področje, kjer dobimo več denarja iz republike, kot pa občina zanjo prispeva v njen proračun. To niti ni tako nevsakdanje, ker je obseg kulturne in naravne dediščine v naši občini daleč nad slovenskim povprečjem. Seveda Mestni muzej Idrija ne bi uspel realizirati tako bogatega

programa, če ne bi vložil velikih naporov za pridobivanje lastnega dohodka, od raznih vstopnin do prodaje publikacij in drugih spomin-kov. V veliko pomoč so tudi nekatere delovne organizacije, kot npr.: Kolektor Idrija, Rotomatika Spodnja Idrija, Gostol, IMP, Rudnik živega srebra, Zidgrad, Soško gozdno gospodarstvo, Mercator in ETA Cerkno. Žal je njihova pomoč iz meseca v mesec pešala, kar je zaradi izjemno težkih gospodarskih razmer popolnoma razumljivo. Kljub vsemu je bila njihova pomoč izredno dragocena in jim gre na tem mestu popolna zahvala.

Po skoraj desetih letih prizadevanj je bila 16. septembra 1990 odprta prenovljena Bevkova domačija v Zakojci. Foto Ivana Leskovec.

Posebej pa bi se radi zahvalili Rotomatiki Spodnja Idrija, Kolektorju in Lesni industriji Idrija za večletno financiranje dveh zidarjev, ki sta delala na obnovi idrijskega gradu. Tudi po njihovi zaslugi lahko danes pokažemo več, kot bi sicer.

Poskušali smo tudi z bolj sodobnimi prijemi, kot so objave reklamnih besedil, različne oblike sponzorstva, nekaj pa je bilo tudi zelo uspešnih prodajnih akcij.

Kadrovska zasedba muzeja

Kadrovska zasedba muzeja še zdaleč ni optimalna. Glede na normative in standarde muzejske dejavnosti bi morali imeti zaposle-nega vsaj še restavratorja, ki bi opravljal tudi fotografske in druge tehnične storitve. Mestni muzej Idrija je bil vse do leta 1980 brez redno zaposlenega kustosa. Šele v obdobju od 1980 do 1984 se je kadrovsko okrepil in zaposlil kustosa – dokumentarista, kustosa za novejšo zgodovino in kustosa–etnologa. Od leta 1984 dalje muzej ni na novo zaposloval ljudi, prihajalo je samo do sprememb v okviru

Strokovni nadzor pri obnovi Belčnih klavž. Foto Samo Bevk.

sistemiziranih mest zaradi upokojitev, smrti ali odhoda na drugo delovno mesto. Tako je v našem muzeju sistemiziranih 11,50 delovnih mest in toliko tudi zasedenih. To nas uvršča prej med manjše kot srednje slovenske muzeje.

V letu 1990 so bili v muzeju zaposleni naslednji delavci: Samo Bevk (ravnatelj, opravlja tudi del strokovnih opravil kustosa za novejšo zgodovino), Tomaž Pavšič (kustos–dokumentarist), Ivana Leskovec (kustos–etnolog in vodja muzejskega oddelka v Cerknem), Janez Kavčič (kustos za starejšo zgodovino in vodja galerijske dejavnosti), Nastja Oblak (računovodja in knjigovodja, ki je na porodniškem dopustu in jo uspešno nadomestuje Marjana Bogataj), Fani Hvala

(glavna tajnica in vodja pisarne), Janez Gantar (hišnik–mizar, ki se je konec leta upokojil, zamenjal ga je hišnik–zidar Slavko Kunc), Roman Obid (glavni oskrbnik PB »Franje«), Marjan Peternelj (pomočnik oskrbnika PB »Franje«), Albin Skok (oskrbnik PT »Slovenije«), Jelka Gnezda (čistilka v idrijskem gradu in galeriji) in Angela Miklavčič (čistilka v muzejskem oddelku v Cerknem – 1/2 delovnega mesta). Kot je iz zapisanega razvidno, so delavci muzeja zaposleni od Dolenjih Novakov, Cerknega in Idrije do Vojskega. Na skrbi imajo zelo veliko objektov, ki se jim je jeseni pridružila še Bevkova domačija v Zakojci.

Možnosti za zmanjševanje števila zaposlenih ne vidimo, posebej ker se dejavnost inštitucije širi (1990 Bevkova domačija v Zakojci, 1991 bife pred »Franjo«, 1991 prireditvena dejavnost na grajskem dvorišču v Idriji, 1992 Rudarska hiša in kasneje še Tehniški muzej RŽS na območju jaška Frančiške).

Velike možnosti vidimo tudi na področju podjetništva, saj si turizma kot gospodarske panoge prihodnosti ne moremo predstavljati brez dobro razvite kulture in sploh družbene nadgradnje. Pridobivanje dohodka na tej osnovi pa ne bo pomenilo samo ohranjanja števila zaposlenih, temveč tudi kadrovske krepitve našega muzeja.

Seveda tako obsežnega programa ne bi uspeli realizirati brez številnih zunanjih sodelavcev (dr. Franjo Kordiš, dr. Jože Pfeifer, dr. Jože Čar, Slavica Pavlič, Boris Rajkovič, Hedvika Petrič, Jožko Janež, Nande Rupnik, Rudi Skočir, Rafael Terpin, dr. Tone Wraber, Jožko Bavcon, Franc Vardjan, dr. Darinka Soban, Ana Štucin, Rožica Ferjan, Slavica Bric in številni drugi neimenovalni sodelavci). Mestni muzej Idrija jim za njihovo dolgoletno sodelovanje izreka vse priznanje.

Zaključek

Iz vsega zapisanega je dokaj jasno razvidno, da imajo lokalni muzeji v svojem okolju specifično vlogo in največkrat predstavljajo kulturne centre v najširšem pomenu besede. Sam si težko predstavljam, kakšna bi bila kvaliteta življenja v naši občini in mestu Idrija brez dobre knjižnice, v vse pore življenja vpetega muzeja in razvejane organizacije amaterskih kulturnih društev. To pa bomo lahko kaj kmalu občutili na lastni koži, če bomo zaradi težkega gospodarskega položaja še dodatno krčili sredstva za t.i. družbene dejavnosti.

Velikokrat se sliši mnenje, da so sredstva namenjena kulturi zgolj nereproduktivna poraba. Vendar temu ni tako. Samo izračunajte, koliko

denarja porabi samo tistih 60.000 obiskovalcev, ki obišče letno naše objekte, muzejske razstave in kulturne spomenike (od zaslužka trgovine, gostinstva, pošte, bencinskih postaj, turističnih agencij, prevoznikov itd., itd.). V Nemčiji so izračunali, da se vsaka marka, vložena v obnovo kulturne dediščine, šestkratno povrne. »Poraba« denarja za kulturo je torej visoko produktivna naložba. Da ne govorimo o tem, da ves denar, ki je namenjen obnovi spomenikov, založništvu, takoj nakažemo nazaj gospodarstvu, saj so gradbena podjetja in tiskarne izvajalci naših naročil. Takih in podobnih primerov bi lahko našteali celo vrsto, vendar bodi za to priložnost dovolj.

Naj zaključim z mislijo, ki jo je na posvetovanju »Idrija na prelomnici časov« v Ljubljani izrekel prof. dr. Ferdo Gestrin: »Ena izmed pomembnih razvojnih smeri bi bila ta, da bi celotno idrijsko območje spremenili v eno samo turistično področje. Poglejmo samo npr. samostan Melk na Donavi, kjer je turizem tako uveljavljen, da samo prihodki od vstopnine prinašajo velike dobičke. Ali pa zadnja razstava o Langobardih v Čedadu in Passarianu. Človek se čudi, koliko je tu obiskovalcev, pa vidijo manj, kot bi lahko videli v Idriji.«

Sanacijo Partizanske bolnišnice »Franje« smo predstavili v posebnem prispevku. 1. novembra 1990 je vodna ujma ponovno prizadela »Franjo« in predvsem poškodovala dostopne poti. Objekt je bil spomladi 1991 ponovno usposobljen. Foto Samo Bevk.

MARIJAN BERIČIČ

ČIPKARSKI FESTIVAL 1990

Avgusta 1990 smo že petič zapovrstjo organizirali čipkarski festival, ki je bil tokrat posvečen 500-letnici rudnika in mesta Idrije. Sicer pa je bil to že osmi festival v povojnem obdobju. Osnovni namen

festivala je ponuditi obiskovalcem turistično zanimivo in tradicionalno prireditev, ki sloni na etnoloških in gospodarskih osnovah ter želi pritegniti čim širši krog ljudi iz vse Slovenije ter zamejstva k aktivnemu sodelovanju.

Po večletnem premoru se je pobuda, da bi ponovno organizirali čipkarski festival, porodila spomladi 1985 leta, ko je delovna organizacija Čipka Idrija pripravila praznovanje 40-letnice delovanja podjetja.

Sprva smo imeli namen organizirati prireditev vsaki dve leti. Končno pa je prevladala zamisel, da bi to edinstveno prireditev organizirali vsako leto. Imenovan je bil poseben organizacijski odbor pri Krajevni skupnosti Idrija, ki je deloval znotraj na novo ustanovljenega Turističnega društva Idrija.

Pri oblikovanju programa smo izhajali iz dejstva, da mora prireditev sloneti na etnoloških značilnostih klekljanja in prikazati celovit razvoj idrijske čipke. Ob tem naj se posreduje obiskovalcem tudi vse posebnosti kraja, od tehničnih do kulturnih spomenikov, pristne domače kuhinje ter naravne lepote okolice, ki jih je v občini Idrija obilno.

Prav gotovo sodobni čas ni najbolj naklonjen razvoju domače obrti, zato ima festival osnovno željo ohranjati in razvijati te prelestne čipke,

ki je poleg rudnika pomenila dodatno možnost za preživetje celi vrsti pridnih rok, tako žena kot mladenk in moških. Čipkarska šola, ki nepretrgoma deluje že od leta 1876, ima pomembno mesto pri organizaciji festivala, saj pripravi vsako leto v tem času razstavo del svojih učencev. Pripravi in razpiše pravila tekmovanja ter strokovno vodi sam potek. Tekmovanja se udeležujejo učenci čipkarskih šol iz vse Slovenije, prav tako pa tudi odrasli tekmovalci, tako moški kot ženske.

Pri tekmovanju je pomembna kvaliteta in hitrost izdelave. Osnovni vzorec je leta 1990 moral vsebovati naslednje elemente: ozki ris, široki ris, sukani ris, kitico z ovitki in ostri vogal. Otroci pa so morali obvladati tehniko klekljanja »štručke«. Vse »bule« so oštevilčene, tako da komisija za ocenjevanje ne ve, kdo je tekmovalec.

Običajno traja tekmovanje za odrasle eno uro in pol, za otroke pa eno uro.

Sama prireditev je organizirana v starem mestnem jedru, kar ji daje še posebno draž. V l. 1990 je sodelovalo 190 tekmovalcev, kar predstavlja že male olimpijske igre. Najstarejša tekmovalka je imela 93 let in je obljubila, da pride tudi drugo leto. Sodelovale so tudi gostje iz pobratenega mesta Aumetz (Francija), ki so popestrile prireditev s svojim nastopom v narodnih nošah. Zanimivo je dejstvo, da so se večinoma naučile klekljanja v poznih letih na tečaju v Idriji in Aumetzu, danes pa že same poučujejo mlajšo generacijo. S svojimi izdelki so se že dvakrat predstavile na samostojni razstavi na festivalu.

Od vsega začetka sodelujejo pri organizaciji festivala tudi upokojenci iz Žirov, Cerknega, Idrije in Sp. Idrije, ki so svoj sitem tekmovanja vključili v festival in se zato posebej zanje naredijo pregledi uspešnosti posameznih društev. Prav iz vrst upokojencev iz Žirov je bila tudi največja udeležba moških. Da ima festival vseslovenski značaj, izhaja iz zgodovine, saj so idrijske učiteljice klekljanja v glavnem ponesle to znanje na celotno območje Slovenije. Zato tudi govorimo o idrijski in ne o slovenski čipki. Prav iz tega razloga se vabi na festival vse kraje, kjer se še ukvarjajo s klekljanjem. Če navedemo le udeležbo na zadnjem festivalu, bomo ugotovili, da so poleg pobratenega mesta Aumetz sodelovali še tekmovalci iz Žirov, Cerknega, Sp. Idrije, Idrije, Železnikov, Poljan, Škofje Loke, Šentviške gore, Hotavelj, Ledin, Vrsnika, Deskel, Idrije pri Bači, Pečnika, Ljubljane, Otlice, Izole, Godoviča, Črnega Vrha, Tolmina, Gorenje vasi in ena tekmovalka iz Belgije.

Prva leta so glavno težo pri udeležbi na tekmovanju nosili: Čipkarska šola Idrija s svojimi podružnicami, delovna organizacija Čipka Idrija s svojimi odkupovalnimi postajami po Sloveniji in prav tako DOM Ljubljana. Sedaj pa pričakujemo še večjo udeležbo tako domačih kot tujih gostov, ki s svojimi stiki s čipkarsko šolo prihajajo najprej kot turisti na ogled festivala, nakar jih le-ta spodbudi k sodelovanju.

Zadnji dve leti smo uvedli tudi demonstracijsko klekljanje na raznih krajih v Idriji, ki je zelo pritegnilo obiskovalce, saj so se tako lahko zelo neposredno seznanili z osnovami klekljanja in različnimi vzorci. Vsako leto je organizirano tudi predavanje o razvoju idrijske čipke, ki je vedno bogatejše za nova spoznanja, tako da lahko rečemo, da je predavatelj Jurij Bavdaž najimenitnejši poznavalec zgodovine

in razvoja idrijske čipke. Seveda je osnovna želja prirediteljev, da se na ta dan ponudi v prodajo čimveč čipk. Vsako leto je ponudba boljša in pestřejša.

Prireditve postaja vse zahtevnejša, saj je želja, da bi bila vsako leto boljša in zanimivejša. Posebna skrb so sredstva prireditve in nagradni sklad, ki mora biti stimulativen za tekmovalce. Odbor je prišel do spoznanja, da se morajo vsi tisti, ki imajo neposredno korist, bolj profesionalno vključiti v prireditve in kriti njene stroške. Poseben pomen imajo tudi vzporedne prireditve, ki popestrijo festival in ponudijo obiskovalcem tudi kulturni in gastronomski užitek. Zato smo v soboto organizirali odprti dan rudnika, ki je izredno uspel, tako da so ga prenesli še na nedeljo. V Mestni knjižnici je bila odprta razstava svetovnih založniških hiš z naslovom »Management v turizmu«.

V prostorih Soškega gozdnega gospodarstva je bila razširjena seja predsedstva Turistične zveze Slovenije, ki je poseben poudarek namenila turizmu na Idrijskem z ogledom bolnice Franje in poti v osrčje idrijskih gozdov. Seveda nismo obšli niti problematike čipkarske šole, za katero je bilo ugotovljeno, da bi morala priti celo pod okrilje Unesca in bi tako Idrija postala svetovni center klekljanja.

Upokojeni mojster Kavčič je na izviren način razstavil miniaturne stroje, ki delujejo na lastni pogon, in le-te tudi preizkusil.

Zvečer sta se srečala pevska zbora upokojencev iz pobratenega mesta Aumetz in društva upokojencev iz Idrije, katerima sta se pridružila še mešana pevska zbora iz Idrije in Aumetza.

V nedeljo so se že zgodaj zjutraj začele zbirati množice obiskovalcev v starem mestnem jedru, kjer je bila vrsta stojnic z najrazličnejšim blagom. Največ pozornosti so pritegnile domače dobrote Aktiva kmečkih žena iz Cerknega, demonstracija klekljanja na idrijskih ulicah in izdelava suhe robe, kot so jo prikazovali domačini iz Črnega Vrha in Godoviča.

Od spremljajočih dogajanj pa so prav gotovo bili največje pozornosti deležni Rudnik – ogled podzemlja, Mestna galerija z razstavo čipkarske šole in idrijski grad s svojimi bogatimi zbirkami in prenovljeno zunanostjo.

Društvo filatelistov iz Idrije je izdalo priložnostno poštno ovojnico, ki jo je prodajalo na svoji stojnici.

Posebno doživetje je bil nastop našega rojaka – gledališkega umetnika Silvija Božiča v podobi Škafarja, ki ga je predstavil v pristnem narečju.

Vso prireditve je neposredno prenašal radio Cerkno, ki je tako dočaral vzdušje tudi tistim, ki neposredno niso mogli na prireditve.

Pohvalno je dejstvo, da so ta dan v vseh gostinskih lokalih stregli pristne idrijske jedi. V hotelu Ydria so si nazdravili predstavniki pobratenih mest iz Aumetza in Idrije in si izmenjali spominska darila.

Čeprav je odpadel nastop mažoretk in modna revija, je bil program ves dan pester in bogat. V popoldanskih urah se je s koncertom predstavil Pihalni orkester rudarjev pa folklorna skupina iz Kranja, ki je zapolnjevala tudi čas priprav na tekmovanje v klekljanju, ki vedno pritegne veliko število gledalcev. Sama napetost pred in med tekmovanjem pa je bila nekaj posebnega. Prireditve in še posebej tekmovanje je uspešno povezovala Sonja Rutar z Radia Cerkno.

Višek tekmovanja je bil takrat, ko je prva udeleženka dvignila roko in oddala »bulo« v ocenjevanje. Tudi letos je bila najboljša Viktorija Česnik iz Šebrelj, med otroki pa Tanja Tušar iz Cerknega. Med odraslimi je bila druga Ivanka Oblak iz Škofje Loke in tretja Metoda Čeferin iz Cerknice, med otroki je bila druga Nevenka Čuk iz Črnega Vrha in tretja Bojana Mavri iz Cerknega.

Podajanje nagrad najuspešnejšim tekmovalcem

V času, ko je komisija opravljala svoje delo, je obiskovalce razveselil naš rojak iz Trsta – gledališki umetnik – Silvij Kopal, ki je odigral prizor iz svoje bogate gledališke bere.

Nagrajenih je bilo zelo veliko število tekmovalcev. Gotovo pa je treba omeniti, da so prvi trije poleg posebnega pismenega priznanja, kot ga prejmejo vsi udeleženci tekmovanja, dobili še posebne umetniške skulpture, ki jih je v ta namen izdelal amaterski kipar Slavko Pelhan.

Pelhan je razstavil svoje izdelke tudi v salonu Ark in tako še obogatil samo prireditve. Posebno doživetje pa je bil večerni nastop pevskih zborov na obnovljenem grajskem dvorišču, ki je privabil poln avditorij navdušenih ljubiteljev lepe pesmi.

Nastopil je ženski pevski zbor upokojencev iz Aumetza, moški pevski zbor slovenskega društva iz Aumetza, mešani pevski zbor iz Aumetza ter mešani pevski zbor iz Idrije.

Izredna akustika in prijetno vzdušje so pustili pri obiskovalcih izreden vtis, ki se je nadaljeval v splošnem rajanju na »starem placu« in osnovni šoli.

SAMO BEVK

KDAJ BO ZAŽIVEL KRAJINSKI PARK ZGORNJA IDRIJCA?

Dolgoletna prizadevanja idrijskih naravovarstvenikov še niso obrodila sadov

Pot v osrčje idrijskih gozdov

Območje, na katerem se razprostira bodoči krajinski park Zgornje Idrije, leži med Julijskimi Alpami na severu in Trnovsko planoto na jugu oz. na izrazito prehodnem območju med Alpami in Dinarskim gorstvom. Za lažjo predstavbo lahko rečemo, da park obsega porečje in širše zaledje zgornjega toka dveh čudovitih rek Idrije in Belce. Brez dvoma se na tem relativno majhnem ozemlju nahaja toliko prirodoslovnih, kulturnih in zgodovinskih znamenitosti kot na tako kratki razdalji najbrž nikjer drugje v Sloveniji.

Pot v krajinski park Zgornje Idrije bi lahko imenovali tudi pot v osrčje idrijskih gozdov, kakor so idrijski gozdarji zapisali na svoj prospekt ob lanski predstavitvi nove turistične poti. Priznani gozdarski strokovnjak dr. Franjo Kordiš je v svoji zadnji knjigi »Idrijski gozdovi skozi stoletja« zapisal: »Ker so bili idrijski gozdovi nekaj stoletij last rudnika živega srebra, ki jih je zaradi velikih in stalnih potreb po lesu vseskozi izkoriščal in tudi gojil, je zgodovina teh gozdov najtesneje povezana z zgodovino rudnika in tudi mesta Idrija... in da gre za urejen gozd z eno najdaljših tradicij v gospodarjenju z gozdovi celo v Evropi.« Že leta 1884 pa je nek tuji strokovnjak zapisal: »Če pravim, da idrijski gozdovi sodijo med najlepše, ne mislim tega v vsakdanjem pomenu, ki velja za turiste, temveč s stališča gozdarja, ki lepote gozda ne ceni po neprehodnosti pragozdov in pitoreskni razporeditvi dreves, ampak po očitni, razmeram prilagojeni gospodarski in obratni ureditvi, katere cilj je ohraniti in pomladiti gozdno jedro ter s čimbolj skromnimi sredstvi doseči trajno in intenzivno izkoriščanje lesnih zalog in stranskih proizvodov.«

Zaključek festivala se je letos prevesil v naslednji dan ob skupnem pikniku v Beli in z izrednim nastopom prijateljev iz Aumetza.

Ob tem se je porodila misel, da bi vsako leto ob čipkarskem festivalu organizirali tudi srečanje s pobratenim mestom Aumetz.

V petih letih si je čipkarski festival pridobil dostojno mesto med izvirnimi slovenskimi prireditvami, ki ga bo treba ohranjati in bogatiti.

Ob tej priliki se zahvaljujem vsem, ki so nesebično pomagali pri organizaciji čipkarskega festivala, ki zahteva od organizatorja vse več profesionalnega pristopa in izredne ljubezni do te izvirne dediščine.

Izjemne naravne in kulturne znamenitosti

Meje parka naj bi se pričele že v samem mestu, in sicer ob znameniti vodni črpalki iz 1790, imenovani Idrijska kamšt, in vodile ob Rakah in Idrijci do Divjega jezera – zelo obiskanega »muzeja v naravi«. Divje jezero je izreden primer vodnega bruhalnika ali redkeje celo požiralnika, ki je z nadvse slikovito okolico z endemično in reliktno floro privabljal najimenoitnejše naravoslovce (Scopolija, Hacqueta, Hladnika, Freyerja in celo saškega kralja Friderika Avgusta II.). Že nekaj kilometrov naprej se peljemo mimo območja bitke, kjer je bil smrtno zadet legendarni primorski partizanski junak Janko Premp-Vojko. Ob sotočju Idrije in Belce pri Lajštu je urejeno naravno poletno kopališče, eno najbolje obiskanih rekreativnih točk v občini. Na obeh rekah na Idrijci in na Belci so kar tri zidane kamnite vodne pregrade – Klavže imenovane. Bile so zgrajene v drugi polovici 18. stoletja in so služile za plavljenje ogromnih količin lesa za potrebe idrijskega rudnika. Gradbeni in tehniški podvig brez primere – v strokovni literaturi jih popularno imenujejo tudi Slovenske piramide.

Na območju krajinskega parka, v gozdovih in strmih grapah ob izviri Idrije in Belce je imela svoje postojanke ena največjih slovenskih partizanskih bolnišnic »Pavla«, danes nanjo spominjajo le še skromna obeležja.

Krekovše, kjer stojita premalo izkoriščeni gozdarska in lovska koč, je imenitno izhodišče za številne izlete do Mrzle Rupe, Hudega polja in še naprej v osrčje Trnovskega gozda ali na Vojsko, do Hudournika, v dolino Trebuše in Gačnik. Na tem območju najdemo ostanke pragozda Bukov vrh (1311 m), Smrekovo drago kot klasični primer mrazišča in s tem vegetacijske inverzije pri nas. Zanimiv pojav je tudi jama Ledenica v Paradani ali pa grapa potoka Gačnik, ki se s številnimi slapovi in tolmuni spušča v dolino Trebuše.

Z Vojskega, najvišje ležečega naselja v Posočju, ki je sicer izven območja parka, se lahko sprehodimo do Vojščice (množično partizansko grobišče iz zadnje pomladanske ofenzive leta 1945) ali do Partizanske tiskarne Slovenije. Odpravimo se lahko tudi v dolino Kanomljice do Ovčjaških klavž, najmlajše sorodnice že prej omenjenih spomenikov na Idrijci in Belci.

Devetnajst let uspešnih in neuspešnih prizadevanj

Po dokaj temeljiti predstavitvi parka se lahko vprašamo, kakšna so bila prizadevanja za njegovo zaščito v preteklih letih in kako to, da še danes nismo tega območja razglasili za krajinski park izjemnega nacionalnega pomena? Prelomno je bilo prav gotovo leto 1972, ko so bila uresničena večletna prizadevanja Prirodoslovnega društva Slovenije, Republiškega zavoda za spomeniško varstvo in Mestnega muzeja Idrija in je bilo Divje jezero kot prvi naravni spomenik pri nas urejen kot muzej v naravi. Istega leta je Atelje za projektiranje po naročilu Skupščine občine Idrija izdelal projekt celotne obdelave in zaščite področja krajinskega parka Zgornja Idrija. Nastalo je delo, ki bo lahko tudi danes služilo kot ena izmed osnov za izdelavo strokovnih smernic za pripravo odloka o razglasitvi krajinskega parka. Žal so nadaljnja prizadevanja na tem področju za dolga leta zamrla. Leta 1981 je Skupščina SR Slovenije sprejela nov zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine, ki velja še danes. Skupščina občine Idrija je na tej osnovi pripravila občinski odlok, ki pa je ravno na področju naravne dediščine izredno pomanjkljiv. To je popolnoma razumljivo, kajti naravoslovna dediščina našega območja še ni strokovno obdelana in inventarizirana. Po zakonu mora to opraviti prisotna strokovna služba, v tem primeru je to Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici, sredstva za te naloge pa morata zagotoviti občinski in republiški proračun.

Kljub nekaterim parcialno zaščitenim območjem in spomenikom pa smo celotno območje Idrijskih klavž popolnoma devastirali z izgradnjo male hidroelektrarne na Idrijci. Leta 1986 je ta problem dvignil oblak prahu, danes pa je že skoraj izginil z dnevnega reda občinske problematike!?

Ponovno temeljito zanimanje za naravoslovno dediščino in s tem prizadevanja za razglasitev krajinskega parka Zgornja Idrija prinesejo zanimiva predavanja in okrogle mize v okviru Muzejskih večerov. Od leta 1984 do danes je bilo od šestdesetih pripravljenih kar 15 večerov na to tematiko. Veliko kritik so bili v preteklih letih deležni gozdarji in njihovi nekateri radikalni posegi v občutljivo tkivo idrijskih gozdov. Svoje pa so prispevale še pogoste naravne ujme, od katastrofalnih požarov do vetroloma.

Ali bo v prihodnje kaj bolje?

Odnos do varovanja naravnega okolja se je v zadnjih nekaj letih prav po zaslugi množičnega zelenega gibanja spremenil tudi v Sloveniji. Po vstopu stranke zelenih v republiško vlado pa pričakujemo tudi konkretne rezultate. Prav problematiki slovenskih gozdov in gozdarstva so namenili veliko pozornost in zeleni sprejemajo TEMELJNO GOZDNO LISTINO, ki jo je pripravila Zveza društev inženirjev in tehnikov gozdarstva. Zeleni so se posebej zavzeli v prihodnjem letu razglasiti vse že predlagane in nekatere nove narodne, regijske in krajinske parke ter naravne spomenike in rezervate v Sloveniji. Seveda bo mnogo odvisno tudi od novega zakona o naravni in kulturni dediščini, saj se govori, da naj bi naravna dediščina prišla iz kulturnega v prostorski vladni resor. Tu pa mislim, da bo ob mogočih lobijih (energetski, kmetijski itd.) naravna dediščina potegnila krajši konec.

Zganili so se tudi v idrijski občini, saj je Izvršni svet Skupščine občine Idrija imenoval posebno komisijo, ki jo vodi dipl. ing. Silvij Blaj in ima nalogo pripraviti do konca leta 1991 vse strokovne osnove za sprejem občinskega odloka o razglasitvi krajinskega parka Zgornja Idrija. Vso podporo omenjenemu projektu pa je dal tudi direktor Zavoda za varstvo narave in kulturne dediščine iz Nove Gorice dipl. ing. Zorko Pelikan. Omenjena skupina se je sestala že dvakrat in v svoj krog pritegnila številne domače poznavalce. Pripravljena je tudi obsežna projektna naloga, katere cilj je najprej priprava vseh strokovnih osnov za razglasitev območja, v naslednjih letih pa na podlagi znanstvene metodologije študijsko obdelati omenjeno območje.

Seveda se ob tem pojavljajo številne dileme, od meja parka, institucije, ki bo upravljala z območjem, do načina in obsega gospodarskega izkoriščanja prostora in naravnih bogastev. Opredeliti bo potrebno režime obnašanja v prostoru, turistično izrabo območja itd., itd... Skratka, celotno območje parka bo potrebno obravnavati kot ekološki kompleks v najširšem pomenu.

Želimo si, da tudi ta načrt, kot tisti iz leta 1972, ne bo zaprašen končal v predalu kakega uradnika. Nekaj upanja daje že dejstvo, da v Blajevi komisiji sedijo kar trije člani občinskega izvršnega sveta.

Jelko Podobnik

Mačje zgodbe 2 (Vp)
ciklus Povožene živali, Ozeljan, 21. 5. 1974

RAFAEL PODOBNIK

IDRIJSKI RUDNIK – XI. OBZORJE – 21. 12. 1989

Ob predstavitvi fotomonografije Osojna Primorska

Drage obiskovalke in obiskovalci, dragi prijatelji, v jami lahko še vedno rečemo tudi dragi tovariši, saj ima vsak knap svojega tovar'ša!

Kakor že večkrat v življenju so mi tudi ob tem enkratnem in zame tako pomembnem druženju v idrijski jami stopili pred oči nepozabni večeri, ki smo jih kot redkobradi gimnazijci preživeli z idrijskimi knapi v Kanonu, kletnih prostorih takratnega hotela Nanos ter nekakšnem antipodu Nebes. Kako so znali z nami! Koliko življenjske modrosti in umirjenosti so širili okrog sebe! Razlike v letih, izobrazbi in življenjskih ciljih so bile nevažne. Kasneje so me ti večeri in prijeten spomin nanje večkrat spravili v neprijeten položaj, posebno v mnogo manj zdravi Ljubljani, ker sem vsako naključno družčino enačil z idrijskimi knapi. Večkrat sem jo moral dobiti »s kolom po glavi«, da sem spoznal, da ni povsod tako kot v Idriji in da je v zunanjem svetu vedno po sredi takšna ali drugačna računica. Nič več ni bilo preprostega veselja do življenja in še danes si želim, da bi od knapovske mize priletela dobrodušna zbadljivka.

Če nam umetnost govori o življenju, potem so tudi gore, kamor Slovenci tako množično romamo, in jame, kamor zaidemo redkeje, nekakšna umetnost. Najbolj prvinska in obenem najbolj groba umetnost. Gore in jame nam ne vzbujajo samo radoživosti, ampak obenem neusmiljeno izločajo vse, kar je skregano z življenjem. Zato sem vesel, da žarišče idrijske kulture ne mislite povsem zapreti in da ravno predstavitev moje knjige pomeni uvod v drugačno poslanstvo idrijskega rudnika. Če nam je pol tisočletja dajal živo srebro, naj nam naslednjih 500 let daje življenjska spoznanja, da bi bila ravnanja nas in naših zanamcev bolj človeška.

V knjigi Osojna Primorska sem skušal ostati zvest resnici in lepoti mojega sveta. Vedno mi je bilo tuje ravnanje, ko se resnica motivov podredi uspešnosti likovnega dela, še zlasti je to pomembno v fotografiji, ki med ljudmi velja za najbolj pošteno upodablajoče

sredstvo. Upam, da mi je uspelo prikazati vsaj delček svojske lepote graparske in rovtarske Primorske ter njeno izzvenevanje v sončnem Mediteranu.

V isti sapi se zahvaljujem vsem prijateljem in podpornikom, ki so mi omogočili, da se je moja resnica o življenju skoraj neovirano izkristalizirala.

Hvala lepa!

BRANKO MARUŠIČ

FRANC HVALA – POD BEVKOVO KOJCO

Spoštovani!

Dovolite mi, da ta svoj nastop začnem s prav drobcenim osebnim spominom.

Skoraj trideset let bo tega, ko sem po končani šoli prišel po delavsko knjižico v urad – ne spominjam se, če je bil občinski ali okrajni – v katerem me je sprejel resni in zadržani Franc Hvala.

Na to srečanje bi skoraj pozabil, da me ni nanj kasneje v 70. letih opozorilo Hvalovo čedalje pogostejše pojavljanje v slovenskem tisku, predvsem v Primorskih novicah in TV 15, kjer je sodeloval najprej kot novičar, kasneje pa kot pisec daljših reportaž, v katerih se je posvečal predvsem lastnim doživetjem ter prigodam njegovih rodnih krajev med drugo svetovno vojno. Podoba resnega uradnika se je v meni spreminjala in nastopal je drugačen Franc Hvala.

Le redki so Hvalovi sovrstniki, ki so se na njemu podoben način publicistično uveljavljali. Ni jih veliko, ki so tvegali tisti kakovostni in količinski skok, da premagajo reportažo in se odločijo za pisanje knjige. Knjiga, ki jo nocoj pošiljamo v svet, je pravzaprav Hvalov drugorojenec. Že leta 1988 je izdal Pregled delovanja narodne zaščite na Primorskem, napisan na podlagi osebnih spominov ter zgodovinskih virov in literature. Danes je prvencu pridružil knjigo ŽIVLJENJE POD BEVKOVO KOJCO. Med obema knjigama pa je 30. marca lani obhajal osemdesetletnico. Današnja knjiga tako prečitno kaže, da je Hvala tudi čas po svojem visokem jubileju preživel nadvse

delovno in v pričakovanju, ki ga doživlja vsakdo, ki se je odločil da napiše knjigo. In nikakor ne bo odveč na tem mestu omeniti, da so le neugodne denarne razmere preprečile knjigo Hvalovih partizanskih reportaž, pripravljala jo je pred petimi leti. V zadnjih dvajsetih letih se je Franc Hvala – potem ko bi se lahko mirno predal nevzdržljivemu življenju običajnega slovenskega upokojenca – sicer navdahnjen in utrjen od medvojnih doživetij, razvil postopoma, a z izjemno življenjsko močjo v pisca cele vrste časopisnih člankov in avtorja dveh knjig, kar mu med drugim polnopravno omogoča, da lahko brez sleherne ovire vstopa na primer v slovenske enciklopedične in leksikonske izdaje.

Knjiga ŽIVLJENJE POD BEVKOVO KOJCO zelo jasno že v naslovu zarisuje svojo vsebino, določa zemljepisni obseg in seveda naravnost v krajevno domoznanstvo. Pisec je v knjigi pravzaprav obdelal območje današnje krajevne skupnosti Bukovo-Zakojca. Nekoliko oddaljeni gorski svet, ki je morda njegovemu najbolj slavnemu rojaku Francetu Bevku služil kot eno izmed prizorišč zgodovinskih romanov kot Človek proti človeku ali pa trilogije Znamenja na nebu, vstopa s Hvalovo knjigo v slovensko domoznansko književnost. Nekaj je krajev in območij, ki se s takimi opisi že ponašajo, vendar jih še veliko čaka, da bodo našli svoje Hvale, pa Pagone, če pomislimo na Šebrelje, Prezlje, če pomislimo na cerkljanske Ravne, Šinkovce, Štucinove, Tomince, Božiče, Arke in druge, ki so na monografski način odbelovali domoznanstvo idrijsko-cerkljanskega okoliša. In vendar so kljub – po našem dolinskem gledanju – zakotnosti, ti Hvalovi kraji že zgodaj našli mesto v krajevni domoznanski literaturi. Pomisliti velja na primer, da se Zakojca omenja leta 1781 v znameniti knjigi o goriškem podnebjju, ki jo je v latinščini napisal mostarski rojak zdravnik Anton Muznik. Muznik je namreč opazoval tudi bolezn domačih živali in živinska kužna bolezen, ki je imela svoj izvor leta 1779 v Ročinju, ni obšla niti oddaljene Zakojce, kjer je na primer kmetu Mlakarju pobrala pet goved. Pa tudi Bukovo je našlo svoje mesto v prvih slovenskih zgodovinskih delih o Goriški. Tako je pripoved o Turkih na Bukovem in njihovem ponesrečenem napadu na vas zapisal Štefan Kociančič in jo leta 1853 objavil v Slovenski Bčeli. Ti kraji pod Porezno so v resnici živeli v slovenski zgodovinski zavesti, vendar jim je v tem stoletju dalo posebno mesto na eni strani Bevkovo rojaštvo, na drugi pa seveda narodnoosvobodilni boj z vso značilno kompleksnostjo in silovitostjo.

Prav te poudarke pa seveda prinaša Hvalova knjiga. Sestavljata jo dva dela. Prvega je pisec naslovil »Življenje pod Kojco v preteklosti«, drugi pa je posvečen drugi svetovni vojni in ga avtor zelo enostavno označuje »Med narodnoosvobodilnim bojem«. Knjiga je zasnovana tako, da poda kar največ podatkov od najstarejših časov pa vse do danes. V prvem delu si je pisec pomagal z osebnimi spomini ter ne preveč radodarno literaturo in različnimi pisanimi viri. Ta del je pisan, reki bi – interdisciplinarno, kar pomeni, da sega pisec na področje arheologije, zgodovine, zemljepisa, etnologije in še kake navedenim sorodne vede. Zlasti pomembni se zde narodopisni zapisi, ki jim ni mogoče odreči izvirnosti in izredne dokumentarnosti. Kdo bolj natančno pozna vsakdan človeka pod Kojco ali pod Črvovim vrhom kot domačin, ki mu je nekajdesetletno bivanje izven domačega kraja vendar ohranilo veliko pristinih in zaradi naglih sprememb povojnega časa, če smem tako reči, čistih spominov. Tega je v Hvalovi knjigi

veliko, govori o vsakdanjem delu, o gospodarstvu, o običajih in navadah. Zgodovinska podoba tja do prve svetovne vojne seveda ni popolna, morda bi bilo potrebno za njeno dopolnjevanje obiskati nekaj arhivov doma in na tujem. Vendar pomislimo pri tem, da je znanstvena zgodovina tako skromnega območja kot sta Zakojca in Bukovo lahko življenjsko delo. V prvem delu ni Hvala obšel niti cerkvene zgodovine, niti kulturno prosvetnega življenja, niti šolstva, posebno pozornost je posvetil času med obema vojnoma, protifašističnemu odporu, organizaciji TIGR, gospodarskim razmeram in seveda vsemu tistemu, kar sestavlja življenje vaških skupnosti.

V drugem delu, ki je obširnejši se Hvala – kot pravimo v žargonu – razpiše. Njegovo pisanje ni strogo omejeno na bukovski in zakojški del, marveč sega na Cerkljansko in na bližnjo baško dolino. Tu se seveda ne razlikuje od podobnih objav, ki jih pri nas poznamo. Za razliko nekaterih podobnih kronik, ki paberkujejo po osebnih spominih in morda po kakem dokumentu, pa je Hvala poznavalec arhivskega gradiva. Njegov popis je karseda kapilaren, mestoma oseben in zato naravnost lastnemu videnju dogodkov, ki jih je aktivno spremljal in tudi soustvarjal. Tu bi seveda nekdo, ki je neprizadet, označil črnobelost pisanja. Toda Hvala je dogodke tako doživljal. In prepričan je v svoje sodbe, čeravno tudi iz njega bruhne kritična beseda, ki jo je porodil vendar trezen in umirjen pogled na čas, ki mu je donedavno povsem nepotrebno mitiziranje odvzelo nekaj prvini in ga podvrglo danes zagotovo nekaterim krivičnim sodbam, zlasti če upoštevamo primorske razmere. Ob tem želim spomniti na mnoge dileme, ki sva jih s Hvalo reševala zlasti pri vprašanju o mestu, ki naj ga imajo v knjigi na primer nasprotniki partizanskega gibanja.

Franc Hvala se je na način, ki je malokaterim dan, oddolžil svojim rodnim krajem. Življenje ga je pripeljalo po drugi vojni v dolino, toda duša mu je ostala za vselej v krajih, ki leže ob »zlekleni živali«, kot imenuje Bevk – Kojco. Ostalo mu je na Pečeh, od Črne prsti do Rodice, na Kotlu, Tlaki, v osojnih dolinah in globelih Bače, na Porezno in Policah. Njegova knjiga je knjiga vdanosti in pripadnosti in zato ni neskromno reči, da je ob Bevku Franc Hvala pravzaprav drugo pravo pisateljsko ime, ki ga je ta konec – imenujmo ga kar žlahtni – poslal v svet slovenske kulture.

Prijetno je, če pomislim, da se v času od letošnjega slovenskega kulturnega praznika sem zbiramo v Cerknem že na drugi prireditvi take vrste. Ob Prezljevih Ravnah imamo tako Hvalovo Kojco in če pomislimo še na knjigo Podobnikovih fotografij in na kako leto starejši Sedejev zbornik, se nam cerkljanski konec predstavlja v svoji izjemni kulturni moči. Prav te dni jo dopolnjuje Milica Kacinova, rojakinja z Reke. Izdala je knjigo o primorskem antifašizmu v letih 1925–1935. Z veseljem lahko tudi ugotovljamo, da je Hvalovo knjigo in knjigo Kacinove izdala koprška založba Lipa, ki bo upam tudi s pomočjo teh dveh knjig dobila v svoja jadra svež veter. Pomagal naj bi ji preko težkih finančnih težav in ji zagotovil soliden program, da ne bo več nasedla na karantansko-panterskih čeren.

Kaj več ne bom govoril. Povedo naj svoje še založniki, zlasti še avtor in prisotni poslušalci. Za konec še to. Prav je, da jubilej pisatelja počastimo predvsem s knjigo. Ponatisi Bevkovih del in knjige o Bevku bi morale biti pravzaprav osrednje prireditve njegove stoletnice.

DR. JOŽE PFEIFER 23. 11. 1919 – 24. 2. 1991

Spoštovani žalni zbor!

Od nedelje se razlega žalostna vest, da nas je zapustil ugledni meščan, nevropsihiater v pokoju, pisec zgodovinskih del, naš priljubljeni doktor Pfeifer. Zbrali smo se tu okrog njega, kot bi se napolnila velikanska zdravniška ambulanta, prišli smo, da se mu zahvalimo in da smo še zadnjič z njim, saj je bil naš. Bil je zdravnik, mož plemenitega poklica, ki ga je zvesto opravljal, in po dobrem izročilu in navadi znamenitih idrijskih zdravnikov je bil še nekaj več...

Skoraj štiri desetletja, več kot polovico življenja, je prebil med nami, odkar ga je leta 1953 življenjska usoda kot mladega zdravnika postavila na Cerkljansko. Ljudje so ga hitro vzljubili; zaradi svoje prijaznosti je hitro vzbudil zaupanje in to zaupanje je znal tudi vračati. Bil je gosposki po srcu – v najboljšem pomenu besede. Do kraja nas je spoznal, mi pa njega. Z leti je spoštovanje naraščalo, hkrati pa se je krepilo tudi prijateljsko razmerje. Stalno nas je presenečal s svojo delavnostjo in prisrčnostjo.

Šestindvajset let je preživel v naši Idriji. Najprej kot splošni zdravnik, potem psihiater, zadnjih osem let, ko je bil že upokojen, pa kot medikohistorik, se pravi raziskovalec idrijske zdravstvene zgodovine. Seveda bi kot zdravnik na tako težavnem terenu, kot je idrijskocerkljanski, že samo o tem lahko napisal debelo knjigo. Izkazal se je v svojem zdravniškem poslanstvu tudi kot uspešen prosvetitelj, ko je dolga leta prevzemal naloge v Rdečem križu in delil ljudem znanje in pomoč.

Svoj izredni dar za zgodovino, svojo globoko splošno kulturo in izostren čut za mero in lepoto, za življenjsko pristnost, ki ni prijateljica strokovne suhoparnosti, in vse svoje znanje je zastavil za pisanje razprav in slednjič v kleni in lepi slovenščini napisane knjige o zgodovini idrijskega zdravstva, ki jo je kot dragoceno dediščino zapustil Idriji in poznim zanamcem. Bil je nepogrešljiv sodelavec in mentor našemu muzeju in arhivu, ki je bil njegovo raziskovalno kraljestvo. Brez njega bi zares težko shajali.

Pridno in dejavno se je udeleževal kulturnega življenja. Nastopal je na muzejskih večerih in v sedmih letih je samo enkrat manjkal, tako da ga v zvestobi in vztrajnosti ni mogel nihče prekositi. Od nocoj naprej nam bo vedno zelo manjkal. Pred 22 leti je začel objavljati svoje zanimive razprave v Idrijskih razgledih, ki so ga šteli ne le med svoje najvidnejše avtorje, temveč tudi med člane svojega uredništva. Včeraj pa je poteklo natanko mesec dni, ko je dr. Pfeifer elegantno, prisrčno in nasploh imenitno opravil svoj del na »Idrijskem večeru« med zamejskimi Slovenci v Gorici.

Naš blagi pokojnik dr. Pfeifer je bil plemenit človek in je sad svojih znanstvenih in ustvarjalnih prizadevanj širokosrčno poklanjal družbi, bil je nadvse skromen in ni poznal ljubosumnosti. Imel je še veliko načrtov, ki ne bodo izpolnjeni, kar je vsekakor velika škoda za vse nas. Bil pa je tudi sicer družaben človek; kljub marsikateri težki preizkušnji mu ni manjkalo razumevanja do bližnjega, in kljub malim človeškim hibam, ki jih ima vsakdo od nas, je bil izredno cenjen in spoštovan.

Iskreno smo se veselili njegove družbe in Idrijčani ga bodo pogrešali kot simpatičnega sprehajalca po majhnem, a vsem znanem domačem krogotoku. Naš blagi pokojnik dr. Pfeifer se je nehote uvrstil med tisto slavno četico idrijskih kirurgov in zdravnikov, ki jih je služba pripeljala v naše kraje, k nam v Idrijo. Z vso spoštljivostjo do preteklosti in človekovih prizadevanj so sebi in svetu, Evropi, odkrivali pomembnosti in značilnosti kraja in narave, ljudi in njihove zgodovine.

Od slavnih dveh pionirjev pred dvema stoletjema, Scopolija in Hacqueta, prek Fantona in Makovica, pa Gerbca, Papeža, Hribernika in drugih teče zgodovinska ustvarjalna črta do našega Pfeiferja, ki je doživel največjo spremembo Idrije, pa tudi dočakal njeno petstoletnico. In prav to je utemeljil in ozaljšal s svojim delom, s svojo knjigo, ki ni le izjemen dokaz njegove sposobnosti, temveč tudi dokaz njegove srčne navezanosti na kraj, ki si ga je tudi izbral za svoj zadnji počitek.

K njemu smo se zatekali v telesnih in duševnih stiskah, danes pa stojimo tu potrti in žalostni. A kljub temu, da nas ločuje naravna črta bitja in nebitja, življenja in minljivosti, smo z njim za trenutek v največji prijateljski ubranosti in dobro se zavedamo, da stojimo ob možu, ki je lepo izpolnil svoje življenje, zavedajoč se v največji meri vsem znanega Gregorčičevega naročila.

Ko sedaj v imenu muzejskih in arhivskih delavcev in posebno še v imenu občinske skupščine, v imenu našega mesta in prebivalcev vse naše občine izražam globoko sožalje in iskreno sočutje ženi gospe Mariji in otrokom z družinami ter vsem svojcem, nepozabnemu doktorju ob tej uri ločitvi izrekam

zahvalo za vse tiste telesne in duhovne dobrine, ki jih je s svojim delavnim življenjem in s svojo plemenito osebnostjo dal našim ljudem. Na novih listih idrijske zgodovine bo daleč v prihodnje čase blestelo ime našega dragega doktorja Jožeta Pfeiferja.

Idrija, 26. 2. 1991

Tomaž Pavšič

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

Marija Bavdaž, prof. biologije in kemije, Idrija

Marijan Beričič, upokojeni direktor Čipke iz Idrije, predsednik organizacijskega odbora Čipkarskega festivala

Samo Bevk, zgodovinar in umetnostni zgodovinar, ravnatelj Mestnega muzeja Idrija

dr. Jože Čar, geolog, strokovni vodja Raziskovalne enote pri Rudniku živega srebra Idrija in predavatelj na FNT v Ljubljani, oddelek za geologijo

Franjo Frančič, svobodni umetnik, pisatelj, publicist iz Pirana

dr. Milena Horvat, dipl. ing. kem., Odsek za jedrsko kemijo Inštituta Jožef Stefan v Ljubljani

Ivica Kavčič, dipl. ing. kem. v pokoju, predsednica Odbora za praznovanje 500-letnice mesta Idrije in rudnika živega srebra

dr. Alfred Kobal, mg. sp. med. dela, sodelavec Inštituta Jožef Stefan iz Ljubljane, zaposlen v Dispanzerju medicine dela v Idriji

Ivana Leskovec, etnolog, kustodinja Mestnega muzeja Idrija

dr. Branko Marušič, zgodovinar, zaposlen na Inštitutu Milka Kosa pri ZRC SAZU, enota v Novi Gorici

Emil Nanut, dipl. ing. kem., sodelavec Inštituta Jožef Stefan iz Ljubljane, zaposlen v Rudniku živega srebra Idrija

Slavica Pavlič, zgodovinar in umetnostni zgodovinar, ravnateljica Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana

Franc Pavšič, upokojeni učitelj iz Kopra

Tomaž Pavšič, slavist, kustos dokumentalist v Mestnem muzeju Idrija

† **dr. Jože Pfeifer**, psihiater v pokoju, raziskovalec zgodovine idrijskega zdravstva, Idrija

dr. Rafael Podobnik, stomatolog, mojster fotografije, zaposlen v Zdravstvenem domu Nova Gorica

Lado Pohar, novinar v pokoju, publicist iz Ljubljane

Viktor Prezelj, upokojeni delavec iz Cerknega

Mia Skvarča, pesnica, prodajalka in ekonomski tehnik iz Idrije

dr. Peter Stegnar, dipl. ing. biol., vodja Odseka za jedrsko kemijo Inštituta Jožef Stefan v Ljubljani

Rafko Terpin, akademski slikar, učitelj likovnega pouka na osnovni šoli v Cerknem

dr. Tone Wraber, biolog, profesor na Biotehniški fakulteti v Ljubljani

dr. Tomislav Zvonarić, dipl. ing. kem., Oceanografski inštitut Split

IZ PRIHODNJIH ŠTEVILK

O naših pomembnih ljudeh

Janez Kavčič: Prispevek dr. Jožeta Pfeiferja idrijskemu zgodovinopisju

Različni prispevki

Ana Štucin: **Leto 1941**

Ivana Leskovec: **Franc Peternelj – fotograf**

Več avtorjev: **Zakojca**

Jože Čar, Jože Pfeifer: **Iz Scopolijevih del o idrijskem rudniku (prevod in komentar)**

Naravne znamenitosti

Jože Bavcon, Raško Terpin: **O rastiščih naših mesojedk**

Raško Terpin: **Gamsarca**

Kulturni spomeniki

Obnova idrijskega gradu

Cerkev Žalostne matere božje na idrijskem pokopališču

Spominski muzej Franceta Bevka v Zakojci

Razmišljanja

Jože Felc: **Mavzolej sestre Efreme**

Raziskave

Jože Janež: **Hidrološke karte občine Idrija**

Literatura

Edelman Jurinčič: **Istrska pripoved**

Spomini

Franc Hvala: **Vasovanje**

Informacije

Kazalo Idrijskih razgledov 1980–1990

Muzejski večeri 1991/92

Likovne priloge

Milan Trušnovec

Marjan Bažato

Opomba:

Naslovi so delovni

Ivana Leskovec Po petintridesetih letih	3
Ob vstopu v naslednje petstoletje	5
Tone Wraber Beseda ob odkritju spominske plošče B. Hacquetu v Idriji	5
Ivica Kavčič Ob odkritju Čopičevega zgrafita	8

Slavica Pavlič Prispevki k zgodovini idrijskega šolstva	13
Jože Pfeifer Poklicne bolezenske okvare pri idrijskih rudarjih v preteklih stoletjih	25
Ivana Leskovec O cerkljanskih laufarjih	31
Rafko Terpin Od Skrnika in dlje	37

Naše znamenite osebnosti	43
Lado Pohar Tomo Brejc – novinar	43

Kulturni spomeniki	53
Samo Bevk Sanacija Franje v dokumentarni fotografiji – II. del	53

Naravne znamenitosti	61
Jože Čar Aragonitna Ravenska jama	61
Marija Bavdaž Srečanja na Idrijskem	62

Spomini	67
Franc Pavšič	
Atentat na davkarja Kumarja	67
Viktor Prezelj	
Mostovi v Laznicah	69

Literatura	75
Mia Skvarča	
Pesmi	76
Franjo Frančič	
Civilna smrt malega Lenina	84

Raziskave	100
Alfred Kobal, Emil Nanut, Peter Stegnar, Tomislav Zvonarič in Milena Horvat	
Ocena vsebnosti živega srebra v zraku in pitni vodi v Idriji (1986)	100
Jože Čar	
Iz komentirane bibliografije idrijskega rudnika	102

Zapisi	107
Samo Bevk	
Mestni muzej Idrija v jubilejnem letu 1990	107
Marijan Beričič	
Čipkarski festival 1990	116
Samo Bevk	
Kdaj bo zaživel krajinski park Zgornja Idrija?	119

Predstavitve	123
Rafael Podobnik	
Idrijski rudnik – XI. obzorje – 21. 12. 1989	123
Branko Marušič	
Franc Hvala – Pod Bevkovo Kojco	123

In memoriam	125
Dr. Jože Pfeifer	125

Informacije	128
V tej številki sodelujejo	128
Iz prihodnjih števil	129

Likovne priloge so iz fotografske delavnice dr. Rafaela Podobnika

**MESTNI MUZEJ IDRIJA
OBJAVLJA**

INFORMATIVNI RAZPIS ZA IDRIJSKI GRAD GEWERKENEGG

SPOŠTOVANI!

V IZJEMNEM GRAJSKEM KOMPLEKSU NAD PETSTOLETNO IDRIJO, OD KODER JE SKORAJ POL TISOČLETJA ODTEKALO ŽIVOSREBRNO BOGASTVO PO VSEM SVETU, NAČRTUJEMO PESTRO IN SODOBNIM POTREBAM PRILAGOJENO TRGOVSKO, GOSTINSKO, TURISTIČNO IN PRIREDITVENO DEJAVNOST.

MESTNI MUZEJ IDRIJA VABI PODJETJA IN POSLOVNE LJUDI NA INFORMATIVNE RAZGOVORE Z MOŽNIM INVESTIRANJEM V 1100M² LOKALOV.

ČE STE ZAINTERESIRANI ZA SOVLAGANJE ALI KAKŠNO DRUGO OBLIKO SODELOVANJA, SE OGLASITE NA TELEFONSKO ŠTEVILKO /065/ 71-135, DA SE DOGOVORIMO ZA OSEBNI RAZGOVOR IN OGLED PROSTOROV.

DOBRODOŠLI NA IDRIJSKEM IN CERKLJANSKEM!

Mestni muzej Idrija s sedežem v idrijskem GRADU (65280 Idrija, Prelovčeva 9, tel. /065/ 71-135) od ponedeljka do sobote od 8. do 15. ure, ob nedeljah in praznikih od 9. do 13. in od 14. do 17. ure.

Muzej partizanske bolnišnice Franja (65282 Cerkno, Bevkova 12, tel. /065/ 75-018) vsak dan, razen ponedeljka od 9. do 14. ure.

Slovenska vojaška partizanska bolnišnica FRANJA v Dolenjih Novakih pri Cerknem (tel. /065/ 75-087) je odprta za obisk od 1. aprila do 30. septembra vsak dan od 9. do 18. ure. Marec, oktober in november vsak dan od 9. do 16. ure, december, januar in februar ob sobotah, nedeljah in praznikih od 9. do 16. ure.

Domačija pisatelja Franceta Bevka v Zakojci je na ogled vsak dan od 9. do 16. ure. Ključ je na voljo pri bližnjem sosеду.

Partizanska tiskarna SLOVENIJA na Vojskem je odprta za obiske od 15. aprila do 30. oktobra vsak dan od 9. do 16. ure.

Divje jezero pri Idriji – muzej v naravi, prost dostop skozi vse leto.

Klavže v dolini Idrijce, Belce in Kanomljice, prost dostop od pomladi do jeseni.

Aragonitna jama v Ravnah pri Cerknem; za ogled je potrebna predhodna najava pri Jamarskem klubu Srečka Logarja v Idriji, Ljubljanska 5, p.p. 1, 65280 Idrija.

Za prijave skupinskih obiskov in za vse druge informacije se predhodno obračajte na Mestni muzej Idrija (tel. /065/ 71-135), oziroma muzejski oddelek v Cerknem (tel. /065/ 75-018). Vnaprej najavljenim skupinam zagotavljamo ogleds tudi izven urnika.

MESTNI MUZEJ IDRIJA

IZVAJAMO:

VSA DELA S PODROČJA VISOKIH IN NIZKIH GRADENJ

melioracije
vse vrste uslug z gradbeno mehanizacijo
prevoze vseh vrst
elektroinštalacije za šibki in jaki tok in strelovodno zaščito
prezračevanje, klimatizacijo
inštalacije centralne kurjave
vodovodno inštalacijo
plinsko inštalacijo
ključavničarska dela
razne mizarske usluge in izdelavo vseh vrst opažev
peskanje kovinskih izdelkov in profilov

PRODAJAMO:

vse vrste gradbenega materiala in materiala za elektro in vodovodno inštalacijo
betone MB 10, MB 20, MB 30
krivljeno armaturo

Prodajamo že zgrajena stanovanja in lokale:
V Idriji v objektu C prodajamo stanovanja velikosti od 60 do 80 kvadratnih metrov.

V poslovno stanovanjskem centru v Spodnji Idriji prodajamo lokale velikosti
od 30 do 45 kvadratnih metrov.

V letu 1991 bomo v Črnem Vrhu nad Idrijo gradili apartmaje in stanovanja.
Objekt bo zgrajen do konca leta 1991.

PRIPOROČAMO SE!

Spalnica Aga

65281 Spodnja Idrija, Slovenija (YU)
telegram: Lesna industrija Idrija
telex: 34 394 LESID YU
telefax: 065/71-267 LESIND IDRİJA YU
Strokovne službe: tel. 065/76-010
obrat Pohištvo: tel. 065/76-010
obrat Žaga: tel. 065/78-010
obrat Masivno pohištvo: tel. 065/75-020
Salon pohištva Ark: tel. 065/71-855

IZ NAŠEGA PROIZVODNEGA PROGRAMA NUDIMO: SPALNICE, OTROŠKE SOBE, DNEVNE SOBE, JEDILNICE, PREDSOBE IN MIZE

Kot proizvajalci spalnic smo znani že 46 let. Program klasične sestave obsega:

AGA – za kupce, ki želijo umirjeno obliko, solidno kakovost, naravne materiale in veliko funkcionalnosti.

AIDA – čar te spalnice je v mehki liniji.

DARJA – je kljub temu, da je že dolgo na tržišču, še vedno iskana.

ALBA – z zlato linijo deluje razkošno in obenem nežno in intimno.

Spalnice iz programa ANJA in ATRIUM:

Program ANJA v nevtralni beli barvi je pisan na kožo velikemu številu ljudi.

ATRIUM – pomeni oblikovanje prostora s pohištvo po meri. Program je vrhunsko izdelan in oplemeniten z uvoženim okovjem in visoko kvalitetnimi uvoženimi laki.

Kot proizvajalci miz smo dobro znani v Evropi, Ameriki in Avstraliji. Med več kot 80 tipi miz prav lahko vsakdo najde primerno mizo zase.

BILI SMO PRVI IN SMO ŠE VEDNO EDINI PRI PRODAJI POHIŠTVA PO SISTEMU STARO ZA NOVO.
Nudimo svetovanje na domu, dostavo in montažo ter odkup in odvoz starega pohištva.